

ਗੁਰੂ ਸ਼ਹੀਦ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੁਸਤਕਾਂ :

- 1) ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- 2) ਦੁਪਹਿਰ ਖਿੜੀ ਦੇ ਫੁੱਲ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- 3) ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾਵੇਂ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- 4) ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- 5) ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ (ਬਿਰਤਾਂਤਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ)
- 6) ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ (ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ)
- 7) ਸੋਨੇ ਵਰਗਾ ਸੱਚ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- 8) ਬਰਤਾਨਵੀਂ ਵਿਸਾਖੀ ਕਾਵਿ (ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ)
- 9) ਤੇਰਵਾਂ ਪੰਨਾ (ਸੰਪਾਦਿਤ ਰੂਹਾਨੀ ਲੇਖ)
- 10) ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤਾਸ਼ (ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ)
- 11) ਓਇ ਭੀ ਚੰਦਨੁ ਹੋਇ ਰਹੇ (ਗੁਰਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਝਲਕਾਂ)
- 12) ਜਾ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬੁ (ਸੰਪਾਦਿਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਲੇਖ)
- 13) ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ (ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)
- 14) Selected Poetry of Ranjit Singh Rana
- 15) Punjab of our days (Poetry)
- 16) ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੈ (ਇਤਿਹਾਸ)
- 17) The Punjab that was... (collection of poems)
- 18) ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ (ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ)
- 19) ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਥਾ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ

ਹਸ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :-

ਭਾ.ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

© ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ISBN : 978-93-84194-75-8

ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਅਗਸਤ 2015

ਭੇਟਾ : 250-00

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :-

ਭਾ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਇੰਡੀਆ)।

ਫੋਨ : (0183) 5011003, 2542346, 2547974

ਫੈਕਸ : 5017488

E-mail : csjssales@hotmail.com

: csjspurchase@yahoo.com

Visit our Website : www.csjs.com

 Follow us on:
www.facebook.com/csjsamritsar

(Printed in India)

ਪ੍ਰਿੰਟਰ : ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਤਤਕਰਾ

ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ	7
ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ	11
ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ	31
ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ	40
ਸਾਕਾ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਣਗੌਲਿਆ ਸ਼ਹੀਦ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਉਰਫ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ	49
ਰਘੂਰੇਟਾ ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ ! ਭਾਈ ਜੈਤਾ !! ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	63
ਬਚਿੱਤਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ	80
ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਿੱਖ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ	102
ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦਾ ਭਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ	118
ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ	140

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਸੂਰਬੀਰ ਦਾਦਾ

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ

156

ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

170

ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

192

ਕਲਮ ਹੋਏ ਸੀਸ ਨੂੰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਣ ਵਾਲੇ

ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਧਨੀ

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

203

ਸਹਾਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ

214

ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਈ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਤਾਰੂ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਨਾਨਕ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਐਸਾ ਤੁਰਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਦੇ ਛੇਵੇਂ, ਨੌਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਾਇਆ ਸਰੂਪ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਣ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਾਇਆ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਜੋਂ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ “ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ” ਵਿੱਚ ‘ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ’ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਮੈਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੰਗਾਂ, ਯੁੱਧਾਂ, ਸਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਘਲੂੱਘਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਜੋਂ ਚੁਣੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, “ਮੈਂ ਮਰਾਂ, ਪੰਥ ਜੀਵੇ” ਵਾਲੀ ਗੁਰਮੁਖ ਬਿਰਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦੀਵੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਸੂਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਵਾਲਾ ਸੂਤਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰੇ, ਗੁਰੂ-ਦੁਲਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਸਵਾਰੇ ਨਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣੀ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਇੱਛਾ ਤਹਿਤ ਹੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ “ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ” ਵਿੱਚ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਜੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖ ‘ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ’ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁੱਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਲੜੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਉਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦੱਸਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਟੋਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਇਹੋ ਬਿਧੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਰ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ, ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵਪੂਰਤ ਵਰਨਣ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਐਸੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੁਝ ਵੀ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।

ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤੰਨ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। 'ਸ਼ਹੀਦ' ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਫਿਰਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ, ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪਾ, ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਦੇਸ਼, ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ 'ਮਹਾਂਦਾਨੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲੀ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਲਈ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਬੰਧਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਦੇ-ਪਰਖਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਏ ਬਦਲਾਵ ਦਾ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ "ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ" ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇੱਕ ਨਿਮਾਣਾ ਯਤਨ ਹੈ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਮੁੱਖ-ਰੱਖਦਿਆਂ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁੱਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਲੜੀਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

- 1) ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਜੀ
- 2) ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ
- 3) ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ
- 4) ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਉਰਫ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ
- 5) ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਉਰਫ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ
- 6) ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ
- 7) ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ
- 8) ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ
- 9) ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ
- 10) ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ
- 11) ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ
- 12) ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ
- 13) ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਉਲੇਖ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਰੁਤਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਕਦੇ ਵੀ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਲੜੀਵਾਰ ਕ੍ਰਮ, ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕਾਲ-ਚਕ੍ਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਆਪ ਸਭ ਨੇ ਹਰ ਪੱਖੋਂ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਹੀਦ ਛੋਟਾ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਸਾਹਿਬ' ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਾਂਗ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਸਹਿਤ ਘੇਰੋਗੇ ਅਤੇ ਨਰੋਏ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਮ ਮੁਹੱਬਤ ਲਈ, ਮੈਂ, ਆਪ ਸਭ ਦਾ, ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਸਮੂਹ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਿਣੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਜੀ ਦੇ ਭਰੋਸੇ, ਆਪ ਸਭ ਸੁਹਿਰਦ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਅੱਖਰ, ਦੇਸ਼, ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਚੋਸ਼ਨ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

‘ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕੋਚਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸਹਿਤ ਖ਼ਿਆ ਜਾਚਨਾ। ਪੁਸਤਕ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਰੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੀ ਆਸ ਰਹੇਗੀ। ਆਪਣੇ ਸੁਝਾਅ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ ਜੀ।

ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ,

ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸਰਾ,

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ

259-Grove Lane, Handsworth,
Birmingham, B20 2HA, UK

Tel. (0044) 07958 333 757

email: ranasahibpunjabi@yahoo.co.uk

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਿਤਨੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ' ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆਉਣ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਸੁਖਾਸਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲਿਜਾਣ ਸਮੇਂ, ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸਵੱਈਏ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗਾਇਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਗਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਪਿਰਤ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਸੂਝਵਾਨ ਸਿੱਖ ਜਾਣੂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸਵੱਈਏ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ 'ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ' ਵਾਂਗ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਧੜਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਸ਼ਹਿਰਦ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਬਤ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬੱਝਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵੇਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਟੁੱਟੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਖਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਪਰੋਇਆ ਹੋਇਆ ਧਾਗਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੋਤੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿਖਰੇ ਹੋਏ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਗਵਾਚਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਖਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ, ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਧਾਗਾ ਪਾ ਕੇ ਲੜੀਬੱਧ ਪਰੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਮੋਤੀ, ਫਿਰ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿੱਖਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ

ਹੱਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਲਿਖਦਿਆਂ, ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਰਵੇਵਾਰ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਲੜੀਬੱਧ ਕਰਕੇ ਮਾਲਾ ਪਰੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ :

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਸਨ। ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਭਤੀਜਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ 21ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਤੀਜੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਅਤੇ ਭੱਟ ਟੋਡਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਤਿ ਨੇੜਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ 21ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ :

ਕਾਲੁ ਚਾਉ ਬੰਮੀਆ ਮੂਲੇ ਨੋ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਿਆਰਾ।
 ਹੋਮਾ ਵਿਚਿ ਕਪਾਹੀਆ ਗੋਇੰਦੁ ਘੋਈ ਗੁਰ ਨਿਸਤਾਰਾ।
 ਭਿਖਾ ਟੋਡਾ ਭਟ ਦੁਇ ਧਾਰੂ ਸੂਦ ਮਹਲੁ ਤਿਸੁ ਭਾਰਾ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮੁ ਕੋਹਲੀ ਨਾਲਿ ਨਿਹਾਲੁ ਸੇਵਕੁ ਸਾਰਾ।
 ਛਜੁ ਭਲਾ ਜਾਣੀਐ ਮਾਈ ਦਿਤਾ ਸਾਧੁ ਵਿਚਾਰਾ।
 ਤੁਲਸਾ ਵਹੁਰਾ ਭਗਤ ਹੈ ਦਾਮੋਦਰੁ ਆਕੁਲ ਬਲਿਹਾਰਾ।
 ਭਾਨਾ ਆਵਲ ਵਿਗਹਮਲੁ ਬੁਧੁ ਛੀਬਾ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰਾ।
 ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰਿ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ 'ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ' ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਭਰਿਆ ਕਸਬਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਹਯਾਤੀ ਦੇ 14 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਚੋਜਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਦੇ ਕੋੜ੍ਹਮੇਂ ਵਾਲੇ ਇਹ ਭੱਟ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਜੋ ਸੱਚੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਸਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡੇਰਿਆਂ, ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਭਟਕਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਦੀ ਇਹ ਭਟਕਣਾ ਉਦੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਭਟਕਣਾ

ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਚਾਰੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ :

ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਡਿਠੇ ॥

ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ ॥

ਬਰਸੁ ਏਕ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ ॥

ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੋ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨੁ ਕੇ ਗੁਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ ॥

ਗੁਰੁ ਦਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੁ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ ॥

ਭੱਟ ਭਿਖੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਆਪਣੇ ਕੋੜ੍ਹਮੇਂ ਸਮੇਤ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਪੰਡਤਾਂ, ਜਪੀਆਂ, ਤਪੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਈ। ਭੱਟ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਜਥਾ ਜਦੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦਾ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਚੈਨ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਚੈਨ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ :

ਬਰਸੁ ਏਕ ਜਗ ਮੈ ਫਿਰ, ਸਭੀ ਪੰਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਇ।

ਸ਼ਾਂਤਿ ਪ੍ਰਦ ਸੁਖਸਿੰਧ ਗੁਰੁ, ਕਹੂੰ ਨ ਨੈਣ ਪਰਾਇ।

ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਮੈ ਆਏ, ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਸਭਿ ਦੇਸ।

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਜੀ ਜਬ ਪਿਖੇ, ਭਈ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਲੇਸ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਪਰਸਨ ਉਪਰੰਤ ਹਰਸਨ-ਸਰਸਨ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਕੀਤਾ। ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ, ਸੂਝ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਕੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਹਰ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 'ਇਛਾਪੂਰਕ ਸਰਬ ਸੁਖਦਾਤਾ' ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਚਾਹਤ ਹੈ, ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਆਖੋ। ਮੁਖੀਆ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭੱਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਪਰਮ ਪੂਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਲਵੋ।" ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ :

ਇਹ ਬਿਧ ਉਸਤਤਿ ਕਰਿ ਸਭੈ ਪਰੇ ਚਰਨ ਲਪਟਾਇ।

ਦਯਾ ਸਿੰਧੁ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਿ ਕਹਾ ਮਾਂਗੋ ਬਹੁ ਭੁਚਿ ਪਾਇ।

ਭਿਖੇ ਤਬ ਅਸ ਬੈਨ ਉਚਾਰੇ ।
 ਸਭ ਕੀ ਇਛਾ ਇਹੀ ਮੁਰਾਰੇ ।
 ਇਨ ਸਭ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਸਿੱਖ ਕਰੀਜੈ ।
 ਗੁਰੂ ਦੀਖਿਆ ਦੇ ਸਾਤਿ ਮਨੁ ਕੀਜੈ ।

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੱਟ ਕੀਰਤ, ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਚਾਚਿਆਂ, ਤਾਇਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਚਰਨ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੱਟ ਖਾਨਦਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੂਝਵਾਨ ਅਥਵਾ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਮਹਾਨ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਛੋਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰੰਗਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਪੀਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਗਿਆਨ, ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੋਧ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ, ਅੰਤਰ-ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਜਲਵੇ ਵੀ ਰਲ ਗਏ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਰਚੇਤੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ 123 ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸਵੱਈਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਪੁਰਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਦੋ ਸਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਤ ਹੋਰ ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਨਦਰ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸਦੀਵ ਕਾਲੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣੀ ਕੁਝਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਰਈਆ ਭੱਟ, ਦਾਦਾ ਨਰਸੀ ਭੱਟ ਅਤੇ ਪੜਦਾਦਾ ਭਗੀਰਥ ਭੱਟ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੜੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਦਵਾਨ ਭੱਟ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਜ 'ਭੱਟ ਵਰੀਆਂ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਗੋਤਰ ਦੇ ਗੋੜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ 'ਭੱਟ ਵਰੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

ਮਥਰਾ ਬੇਟਾ ਭਿਖੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਰਈਏ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਨਰਸੀ ਕਾ, ਬੰਸ ਭਗੀਰਥ ਕਾ,
 ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਗੋਤ੍ਰ ਗੋੜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ।

ਭੱਟ ਭਿਖੇ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਕਲ੍ਹ, ਮਥਰਾ, ਜਾਲਪ, ਕੀਰਤ, ਮਲੀਆ ਅਤੇ ਦਲੀਆ। ਭੱਟ ਭਿਖੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭੱਟ ਮਥਰਾ, ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਅਤੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਸਵੱਈਏ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਸਵੱਈਏ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਭੱਟਾਂ ਦੇ 123 ਸਵੱਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 8 ਸਵੱਈਏ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਨੇ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿੱਚ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਣ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਲੀ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ, ਗਹਿਰੀ ਸੂਝ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਮਨ ਸਮਝਾਵਨ ਵਜੋਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਦੋ ਸਵੱਈਏ ਵੇਖ ਲੈਣੇ ਲਾਹਵੰਦ ਰਹਿਣਗੇ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿੱਚ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਵਿਖਿਆਨ ਹੈ :

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ ॥
 ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ ਕਰਿਯਉ ॥
 ਜਹ ਕਹ ਤਹ ਭਰਪੂਰੁ ਸਬਦੁ ਦੀਪਕਿ ਦੀਪਾਯਉ ॥
 ਜਿਹ ਸਿਖਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿਉ ਤਤੁ ਹਰਿ ਚਰਣ ਮਿਲਾਯਉ ॥
 ਨਾਨਕ ਕੁਲਿ ਨਿੰਮਲੁ ਅਵਤਰਿਉ ਅੰਗਦ ਲਹਣੇ ਸੰਗਿ ਹੁਅ ॥
 ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਤਾਰਣ ਤਰਣ ਜਨਮ ਜਨਮ ਪਾ ਸਰਣਿ ਤੁਅ ॥

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਸ ਸਵੱਈਏ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਚਾਰਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਤ-ਰੂਪ ਆਕਾਰ ਧਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਰੀਮੀ ਜੋਤ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੀਪ ਜਗੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਦੀਪ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਕੁਲ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲਈ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਚਾਰ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਵੱਈਆ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ :

ਹਮ ਅਵਗੁਣਿ ਭਰੇ ਏਕੁ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਾਡਿ ਬਿਖੇ ਬਿਖੁ ਖਾਈ ॥

ਮਾਯਾ ਮੋਹ ਭਰਮ ਪੈ ਭੂਲੇ ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਈ ॥

ਇਕੁ ਉਤਮ ਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਮਿਲੰਤ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ ॥

ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਭਾਟ ਕੀਰਤਿ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ ॥

ਇਸ ਸਵੱਈਏ ਵਿੱਚ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਅਤਿ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਮਾਣ ਕਰਨਯੋਗ ਇੱਕ ਵੀ ਗੁਣ ਨਹੀਂ। ਪਾਵਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਪਰਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਾਲੇ ਉਤਮ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਜਮਦੂਤਾਂ ਦਾ ਡਰ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀਓ, ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਜੀ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ :

ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵੱਲ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਬਿਆਸਾ ਦਰਿਆ ਵਾਲਾ ਪੱਤਣ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਾਟ ਇਤਨੀ ਕੁ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਤਲਬ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਖਿੱਚ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਅਕਸਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀ ਦਾਤ ਕਾਰਨ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 'ਕੀਰਤਨ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਖੁਰਾਕ ਸੀ। ਸੂਝਵਾਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਜੀਵਨ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਲਈ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਹੱਥੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੁਆਬੇ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਗਰ ਵਜੋਂ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਕੋੜਮੇਂ ਸਮੇਤ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਕਰਕੇ ਭਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਹੱਥੋਂ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਰਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਈਏ ਨੇ ਇਸ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸਮਝ ਕੇ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਭੱਟ ਭੀਖੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸਰੋਤ ਜਾਣਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖੀ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਨਗਰ ਵਸਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਸਵੰਧ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦਸਵੰਧ ਨੂੰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਬੰਦ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਬਾਗੀ ਖੁਸਰੋ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਚੌੜਿਆ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦਾ ਪੱਤਣ ਵੀ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਲੰਘਦਾ-ਲੰਘਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਵੀ ਛੱਕ ਗਿਆ। ਬੇਹੀ ਕੜੀ ਦੇ ਉਬਾਲ ਵਾਂਗ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਠੁੱਸ ਹੋ ਗਈ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਉਪਰੰਤ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਡੇਲੇ ਕੱਢ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਜੇ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਗਹਿਰੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਜਾਲ ਉਂਟਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਕਿ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਨ-ਧਨ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੀ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੈਰੀਬਰ, ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਰਹਿਬਰ, ਸੱਚ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ,

ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਗਰ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ, ਤੱਤੀ ਤਵੀ, ਤੱਤੀ ਰੇਤਾ ਅਤੇ ਉਬਲਦੀ ਦੇਗ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਸਿੱਖ-ਹਿਰਦਾ ਵਲੂੰਧਰਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਤਿ ਨੇੜਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਹਨੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਉਤਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਚੌਪਾਸਿਓਂ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਵੇ। ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਗਲਮਿਓਂ ਫੜ ਕੇ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਠੰਢੇ-ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਰਬੱਤ ਦੀਆਂ ਛਬੀਲਾਂ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਹਰ ਰਾਹੀ-ਪਾਧੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਪਸ਼ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਉਣੀ ਹੈ।

ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਕਾਇਮ :

ਅੱਗ ਬਗੂਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਕੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਸਮਝਾ ਕੇ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਸਿਰਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਮਰਜੀਵੜੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੰਧ ਵਜੋਂ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅੰਗੜਾਈ ਲਈ। ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਤੇਗ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਲਿਆ। ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਮੁਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਜੋਂ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਣਖੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਭੱਟ ਭਿਖੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗੌਰਜ ਗੁਰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ। ਜੰਗਲ-ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਿਡਾਉਂਦੇ। ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਗਵਾਉਂਦੇ। ਪਟਕੇ ਦੇ ਘੋਲ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਘੁਮਾਉਂਦੇ। ਦੋੜਾਂ ਦੜਾਉਂਦੇ। ਗੁੱਝੇ ਦਾਅ ਸਿਖਾਉਂਦੇ। ਘੋੜੇ ਭਜਾਉਂਦੇ। ਨੇਜੇ ਚਲਾਉਂਦੇ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ

ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਰਦਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹਰ ਗੋਹਜ ਗੁਰ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਤਾਂ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀ ਲਗਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀ ਸੀ, ਸੋ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵੀ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੰਗ ਦੀ ਕਵਾਇਦ ਵਜੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦੀ ਰੀਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਵਾਂਗ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ, ਕੁਹਾਲੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੋਗਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਤੱਕ, ਘਣਾ ਜੰਗਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੰਗਜੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਿੱਖ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਪੈਂਤੜੇ ਅਜਮਾਉਂਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤੀਆਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਹਲਵਾਹ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਹੁਕਮਾਂ ਨੇ ਨਿਹੱਥਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਹਠੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਹਥਿਆਰ ਆਪਣੇ ਤਨ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਾ ਲਏ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਦੇ ਬਿੱਲੀ-ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਬੁਸ਼ਕਾਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਤਕੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਵਾਹ ਤੀਰਾਂ, ਤੁਫੰਗਾ, ਨਾਗਣੀਆਂ, ਬਰਛਿਆਂ, ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਅਤੇ ਦੁਧਾਰੇ ਖੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਣ-ਮਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਵੇਂ ਦਿੱਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ-ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਹਲੂਰੀਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਮਝੈਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਿੱਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿਧਵਾਂ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਵਰਗੇ ਮੁਖੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਜੱਥਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗਲ-ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੇ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤਕਰਾਰ :

ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਤਤਕਾਲੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆ

ਨਿਕਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਜੁਝਾਰੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਥਾ ਵੀ ਜੰਗੀ ਕਵਾਇਦ ਵਜੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਆਮ ਵਾਂਗ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣ ਕਰਨੀ ਵੀ ਕੁਝਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵਰਣ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਵਾਦੀ ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਨੇ ਨੀਵੇਂ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੰਝ ਮਨੁੱਵਾਦੀ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਵਾਲਾ ਬਿਪਰ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲ ਰਾਜ, ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਬਣ-ਕੁਚਲਣ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤਰੂਹੀਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਰਧੀ ਹੁਕਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਸੇ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ 'ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਮਾਸ' ਖਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਅਜਿਹੀ ਸਖਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਸਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਯਰਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਜਾਗੀਆਂ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਣਖੀਲੇ ਸਸਤਰਧਾਰੀ ਸੂਰਮੇ ਸਾਹਵੇਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਝੜਪ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕਿਨਾਰਾ ਵੱਟੀ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਮਾਰਖੋਰਾ ਬਾਜ਼ ਸ਼ਿਫਕੇਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਵੱਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਸਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸੂਰੇ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਮਾਰਖੋਰੇ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਢਾਲ ਦੇ ਭੁਲਾਵੇ ਨਾਲ ਡੱਕਿਆ ਅਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਗਿੱਚੀ ਤੋਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਆਕੜ ਨਾਲ ਬਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਮੰਗਿਆ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਅਤੇ

ਡਰਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰੋਂ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਅੜ ਖਲੋਤੇ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕੋਲ ਫੌਜੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਵੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਾਸੀ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਅਡੋਲ ਖੜੇ ਸਨ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਦੂਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਜੰਗ ਦਾ ਧੌਂਸਾ ਵੱਜਿਆ, ਕੇਵਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦੌੜੇ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੇ ਸਿੱਖ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀ। ਉਹ ਤਾਂ, ਨਾ ਡਰੇ, ਨਾ ਡਰਾਓ, ਵਾਲੇ ਦਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ, ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ, ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਧਮਕੀ ਦੇ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵੋ।

ਬਾਜ਼ ਤੋਂ ਤਾਜ ਤੱਕ :

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ-ਬੀਤਿਆ ਸਾਰਾ ਤਕਰਾਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੱਗ-ਬਗੋਲਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਜਾੜਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੀ ਧਮਕੀ ਕਾਰਨ 'ਬਾਜ਼' ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚਕਾਰ ਅਣਖ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰੋ। ਜੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁਝਾੜ ਭੰਨੇ ਜਾਣਗੇ। ਜੰਗਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਲਈ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਹੈ :

ਹਮ ਨੇ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਉਨ ਕੋ ਦੇਨਾ।

ਤਾਜ ਬਾਜ਼ ਹਮ ਨੇ ਸਭ ਲੇਨਾ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਹ ਚੌਜ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਿਬ-ਦਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ ਸੂਝ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਤਲਖੇ ਹੋਏ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੂਹੀਏ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਤੀ ਕੱਪੜੀ ਅੱਗ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ :

‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ’ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਨਾਲ 26 ਜੇਠ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1685 ਮੁਤਾਬਿਕ ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1628 ਦੀ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲੋ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਸੋ ਬਾਰਾਤ ਦੁਆਬੇ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਣੀ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਜੀ ਜਨਮੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉਮਰ ਪੱਖੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਪੰਜਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕਲੌਤੀ ਭੈਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਸਪੁੱਤਰੀ, ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚਾਅ ਭਰੇ ਉੱਦਮ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਿਆ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਲਵਾਈ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਸਲੂਣੇ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਮਿਆਨੇ ਸਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ। ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੋੜਮਾ ਇਸ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਮਿੱਠੜੇ ਮੇਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਣੇ-ਚੌਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੁੱਟ :

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਿਸੇ ਮੱਕਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਲ-ਪਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਬਾਰੀ ਸੂਹੀਏ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਦਿਨ, ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦਿਨ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਦੂਜਾ, ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵੱਲ ਲੱਗੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਤੀਜਾ, ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਘੋਰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਕਮੀਨੀ ਸੋਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ-ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹੇ ਸੈਫੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਰਾਤ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਣਾ ਸੀ। ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਿਨ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿੱਤ-ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਐਸੀ ਨੀਚ ਹਰਕਤ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਵੇਗੀ। ਫੌਜ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਬੇਰੋਕ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਤੱਕ ਮੱਛਰੇ ਹੋਏ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਮਚਾਈ। ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ। ਹੋਂਕੜੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਬੇਕਿਰਕ ਲੁੱਟ ਵੇਖ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਦੋਧਾਰਾ ਖੰਡਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ, ਚਿੱਟੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਰੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸੰਭਲ ਗਏ। ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਵੜ ਆਏ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਦੇੜਿਆ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿੱਚ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਵੀ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਲੋਹੇ-ਲਾਖੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੜਸੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਆਫ਼ਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਇਲਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਬੈਰਾਗੀ

ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਤਲੀ 'ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ, ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ, ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ, ਭਾਈ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਭਾਨੂ, ਭਾਈ ਤਖਤੂ, ਭਾਈ ਮੋਹਨ, ਭਾਈ ਗੁਪਾਲ, ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਅਨੰਤਾ, ਭਾਈ ਭਗਤੂ, ਭਾਈ ਤਿਰਲੋਕਾ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ, ਭਾਈ ਤੋਤਾ, ਭਾਈ ਨਿਹਾਲੂ, ਭਾਈ ਨੰਦਾ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ, ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਮਾਂਡਨ, ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਚੌਹਾਨ ਅਤੇ ਪਠਾਣ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਐਸੀ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਹੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਆਇਆ ਅੱਥਰੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਪਾਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੋੜਮਾ ਹਥਿਆਰ ਧੂਹ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਖੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ।

ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ :

ਰਾਤ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਜੰਗ ਇੱਕ ਵਾਰ ਰੁਕ ਗਈ। ਪਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਇਕੱਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅਚਨਚੇਤੀ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਫੌਜ ਵੀ ਪੁੱਜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇਰੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰੰਗ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਚੱਲਣਗੇ। ਵਿਆਹ ਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦੁਆਬੇ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹੇ ਜਾ ਕੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਦੀ ਬਾਰਾਤ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਝਬਾਲ ਪੁੱਜਣ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਸਮੇਤ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਝਬਾਲ

ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ (ਜਿਸ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ) ਵੀ ਝਬਾਲ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ, ਝਬਾਲ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਢਿੱਲੋਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ :

ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡਿਓਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋਏ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਦਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜਾਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਿਨ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਡੱਕਣ ਲਈ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੜ ਕੇ ਲੁੱਟ ਮਚਾਉਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀਆਂ ਸਨ। ਗਹਿਰਾਓਂ ਟੱਕਰ ਹੋਈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਮਸਾਨ ਮੱਚਿਆ ਰਿਹਾ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਲੱਥ ਸਿੱਖ ਗੱਭਰੂ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਾਹੋਦਾਗੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਦੌੜੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕੌਮ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਨਾਂ ਹੁਲ ਕੇ ਲੜੇ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਢਲਦਾ ਗਿਆ, ਉਵੇਂ ਉਵੇਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵੀ ਢੈਲੇ ਪੈਂਦੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹੱਲੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਦਮਗਜੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਅਲੀ ਅਲੀ ਕਰਦੇ' ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਚੱਲਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਤੋਪ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਤੋਪ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਗੜ੍ਹਾਕਿਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੈਭੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਦਿਲ ਹੋਈਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਨਾਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਿੱਠ ਨਾਲ ਪਿੱਠ ਜੋੜ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੜ ਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਿੱਠ ਜੋੜੀ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ

ਵਾਰ ਡੱਕਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੇ ਐਨ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵੱਲੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਿੱਥ ਲਿਆ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਝਬਦੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਹੋ ਕੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੁਵੱਲੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੀਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵੱਲੋਂ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ, ਦੁਸਮਣ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕਣ ਵੱਲ ਕੋਈ ਤਵੱਜੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਖ ਫਰਕਣ ਜਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜਨਾਂ ਫੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਥੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰਬੱਲੀ ਮੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਦੌੜੇ। ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾ ਗਏ। (ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ, ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੱਕਾ ਦਾਦਾ ਸੀ।)

ਇਸ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰ :

ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਜੰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੋਤ ਫੋਲਣ ਨਾਲ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 15 ਹੋਰ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਨ, ਭਾਈ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ, ਭਾਈ ਭਾਨੂ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ, ਭਾਈ ਮੋਹਨ, ਭਾਈ ਗੁਪਾਲ, ਭਾਈ ਤਖਤੂ, ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਅਨੰਤਾ, ਭਾਈ ਭਗਤੂ, ਭਾਈ ਤਿਰਲੋਕਾ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ, ਭਾਈ ਤੋਤਾ, ਭਾਈ ਨਿਹਾਲੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦਾ ਸੰਘੇੜਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ, ਬਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਅਤੇ 'ਭੱਟ ਵਹੀਆ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ', ਕਵੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ', ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਚੂੜਾਮਣਿ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼', ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼', ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ 'ਤਵਾਰੀਖ

ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਅਤੇ ਸੋਢੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਸੋਢੀ ਚਮਤਕਾਰ' ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਤਿਲ-ਛੱਲ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮਲ੍ਹਮ-ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ' ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ, ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਸਾਲ :

ਇਹ ਇੱਕ ਐਸਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੱਡੇ ਖਲਜੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਦੋ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਜੇ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ 'ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ' ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜੰਗ ਸੰਮਤ 1691 ਵਿਸਾਖ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਸਤਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1634 ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 13 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਹੋਈ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ 'ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ' ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਅਤੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੰਦਰਾਜ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

ਬਲੂ ਬੇਟਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਰਾਓ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਚਾਹੜ ਕਾ, ਰਦਉਤ ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਸਾਲ ਸੋਲਾ ਸੈ ਇਕਾਨਮੇ ਵਿਸਾਖ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਸਤਾਰਾ, ਗੁਰੂ ਚੱਕ ਮੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਰਣ ਮੇਂ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਂ ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਕੀਰਤ ਬੇਟਾ ਭਿਖੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਰਈਏ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਨਰਸੀ ਕਾ, ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਗੋਤ੍ਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਰਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਇੱਕ ਪੱਖ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਸੋਢੀ ਚਮਤਕਾਰ' ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਾਰੀਕ 25 ਜੇਠ ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਮਤ 1685 ਅਨੁਸਾਰ, ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1628 ਦੇ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 7 ਤਰੀਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਮੇ ਇਸੇ ਤਾਰੀਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨਦੇ ਚਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ

ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਤਾਰੀਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਾਰੀਕ ਨੂੰ ਮੰਨਣਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੁਸ਼ਟਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਝਬਾਲ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਣਕ ਚੌਕ' ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰ ਸਾਲ 26 ਜੇਠ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪੁਰਬ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਤਵਾਰੀਖੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ 26 ਜੇਠ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1685 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਬੁਝਾੜ ਭੰਨ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਝਬਾਲ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ 25 ਜੇਠ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1685 ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਪਹਿਲੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਾਰੀਕ 25 ਜੇਠ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1685 ਮੁਤਾਬਿਕ ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1628 ਦੀ 7 ਜੂਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਦਿਨ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ 6 ਜੂਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਚਨਚੇਤੀ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ, 7 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗਹਿਰਾਓਂਚ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸਮੇਤ ਸੈਂਕੜੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਵਾਇਆ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1628 ਦੀ 7 ਜੂਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਵਿਰਸਾ :

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੀ ਟੋਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਦਾਦਾ, ਪੜਦਾਦਾ ਅਤੇ ਨਕੜਦਾਦਾ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ

ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭੱਟ ਭੀਖਾ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਜੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪੁੱਤਰ ਸਨ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਗ਼ਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਭੱਟ ਮਥਰਾ, ਪੂਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕਲੋਤੀ ਜੋੜੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ ਦੇ 14 ਸਵੱਈਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 7 ਸਵੱਈਏ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ 7 ਸਵੱਈਏ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਵੱਈਏ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਦੇ ਹਾਂ :

ਜਬ ਲਉ ਨਹੀ ਭਾਗ ਲਿਲਾਰ ਉਦੈ
ਤਬ ਲਉ ਭ੍ਰਮਤੇ ਫਿਰਤੇ ਬਹੁ ਧਾਯਉ ॥
ਕਲਿ ਘੋਰ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੈ ਬੂਡਤ ਬੇ
ਕਬਹੂ ਮਿਟਿ ਹੈ ਨਹੀ ਰੇ ਪਛਤਾਯਉ ॥
ਤਤੁ ਬਿਚਾਰੁ ਯਹੈ ਮਥੁਰਾ
ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਅਵਤਾਰੁ ਬਨਾਯਉ ॥
ਜਪੁਉ ਜਿਨ੍ਹ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ
ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਗਰਭ ਨ ਆਯਉ ॥

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਵਿਰਸਾ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਆਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਣ-ਮੱਤੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਸ ਵੀ ਬੜੀਆਂ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬੋਹਬ ਭੱਟ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ 'ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ' ਦੇ ਇੰਦਰਾਜ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬਹੁਮੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਅਗਾਂਹ ਭੱਟ ਬੋਹਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ। ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਰਬਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਇੱਕੋ ਦਿਨ, ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ, ਸੰਨ 1711 ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ, ਲਾਹੌਰ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ, ਭੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕੁਲ ਚਾਲੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਲੋਵਾਲ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸਮੇਂ, ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਕਾਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ “ਸਿੱਖੀ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ” ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਾਲੇ ਅਕੀਦੇ ‘ਤੇ ਅਡੋਲ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ, ਜਿਉਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਗੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਸੱਤ ਭੱਟਾਂ’ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ‘ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ’ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਬੋਹਥ ਕਾ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬੋਹਥ ਕਾ, ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਬੋਹਥ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਕੀਰਤ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਭਿਖੇ ਕੇ, ਨਰਬਦ ਸਿੰਘ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਗੋਤ੍ਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਗੈਲ ਸਾਤੋਂ ਭੱਟ ਕਤਕ ਪਰਵਿਸ਼ਟੇ 9 ਸੰਮਤ 1768 ਕੋ ਆਲੋਵਾਲ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਪਰਗਟਾ ਲਾਹੌਰ, ਭੂਮੀ ਮੇਂ ਗਾਡ ਕਰ ਮਾਰ ਦੀਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਦਵਤਾ ਵਾਲੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਵੱਜੋਂ ਸਹਿਤ ਨਿਭਾਇਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੜਪੋਤੇ ਭਾਈ ਨਰਬਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਦੋ ਸੱਕੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਦੋ ਬੜੇ ਕੀਮਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ। ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ‘ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ’ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ‘ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ’ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ‘ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ’ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਧਨੀ, ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਵਾਰਸ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਲੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਸਿਖਰਲੀ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਹਨ।

ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ

ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਸੰਸਾਰ-ਭਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ, ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ। ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸਾਨੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨੁਕਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਤਿਲਕ-ਜੰਝੂ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਲਈ ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਪ ਚੱਲ ਕੇ ਦਿੱਲੀ-ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਗਏ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੋਈ ਮਕਤੂਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ, ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨਿਬੇੜ ਕੇ ਕਤਲਗਾਹ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਤੀਸਰਾ ਨੁਕਤਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੰਗ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਜਾਂ ਪਰਾਭੋਤਿਕ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਐਸੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਧੜ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਤਨੀ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਬਾਰੀਕਬੀਨੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਉਵੇਂ ਉਵੇਂ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਲਾਸਾਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹਨ। ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਕੇ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਦਾ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਲਣਾ,

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚਿਰ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਪਟੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਾਂਤ-ਚਿੰਤ ਜਿਉਂਦੇ ਸੜ ਜਾਣਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਲਬੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਸ਼ਮਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਪਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸੁਣੇ-ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਮੈਂ ਜਾਣ ਸਕਿਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਨਾ ਕੁ ਆਪ ਸਭ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਆਪਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਗਾਥਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਫੈਲਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਰਾਮ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੜੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲ-ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਤਰੁੱਨ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੈ। ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

ਮਤੀ ਦਾਸ ਗੁਰ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ।

ਸਿੱਖੀ ਮੇਂ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ।

‘ਬੇਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ‘ਬੇਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ’ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

ਬਾਣੀ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨ ਉਚਾਰ ।

ਸੋ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨਿੱਤ ਕਰੇ

ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰ ।

ਜੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰੇ ਦਾ ਇਹ ਸਤਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਘਾਲਣਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਨਿਰੰਤਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹ ਅਨੂਠੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਗੱਲ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ । ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਿਹਲਮ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ । ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲਾ, ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਕਟਾਸਰਾਜ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚੱਕਵਾਲ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਸੱਤ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ । ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੀ ਛਿੱਬਰ ਗੋਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਜਾਤ-ਗੋਤ ਤੋਂ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ, ਪਰ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਅਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਸੀ । ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਵੇਲੇ, ਜਦੋਂ ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਵਸਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਾਲ ਖਟਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਪਿਰਾਰਾ ਸੀ । ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸੀ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਅਠਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਦੂਸਰੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਪਿਰਾਰਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਪੁਰਖ ਪਿਰਾਰਾ ਸਬਦਿ ਅਧਾਰਾ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਪਿਰਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਅਤੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ

ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਨੂੰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਕੁਲਵਕਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਚੰਗਾ ਘੋੜਾ, ਚੰਗਾ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਗੱਭਰੂ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਕੇ 'ਸਿੱਖ ਫੌਜ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਵਜੋਂ ਸੋ-ਸੋ ਦੇ ਪੰਜ ਮੁਢਲੇ ਜੱਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਪਹਿਲੇ 'ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ' ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ-ਰੱਖਿਅਕ ਦਸਤੇ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇੰਝ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ-ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵੀ ਖੂਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਜਰਨੈਲ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਾਪੀ ਚੰਦੂ ਦੇ ਕੋੜਮੇਂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਚਨਚੇਤੀ 'ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਜੰਗ' ਲੜਣੀ ਪਈ। ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਅਮਲਾਬਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਚੰਦੂ ਦੇ ਕੁੜਮ, ਜਵਾਈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰੋਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਦੀ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਲੜਦੇ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਡਭਾਗੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਨੂਠਾ ਵਰਨਣ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਂਝ ਇਤਨੀ ਨੇੜਤਾ ਭਰੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਦੀ ਭੈਣ ਸੁਰਸਤੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਦੱਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਆਡੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨਾਲ ਗੁਰਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਆਡੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਰਸਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪੰਡਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। (ਇਸ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।)

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਵਜੋਂ ਸਾਰੀ ਹਯਾਤੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ। ਅਗਾਂਹ ਭਾਈ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਕਬੂਲ ਮੱਲ, ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਅਤੇ ਹੀਰਾ ਮੱਲ। ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਇਤਬਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬੜੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਅਤੇ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦਿਆਂ, ਗੁਰਿਆਈ ਵਾਲਾ ਤਿਲਕ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬਕਾਲੇ ਭੇਜੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਇੱਕੋ ਵਾਕਿਆ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਇਤਬਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ।

ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਰੰਭਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਫਿਰ ਸਰੀਰਕ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਕਰੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕ ਵਜੋਂ ਲਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਜੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਖਿਆ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਮਿਹਰਬਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਤੀਜੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਹਰਵਾਨ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਮਜਦ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੋਗ ਜਾਣ ਕੇ 'ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਛਿੱਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਿਆਂ, ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਭਰੀ ਨੇੜਤਾ ਹੀਛਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ 'ਮੁੱਖ ਦੀਵਾਨ' ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਇਸ ਛਿੱਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਛਿੱਬਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਗਾਥਾ :

ਜਿਵੇਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੀ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬੜੀ ਨੇੜਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਡਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਕੂਮਤੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਂਝ ਵੀ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਬੜੇ ਚੇਤੰਨ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਸੀ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਗੱਲ ਜਿਸ ਮਰਹਲੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਠੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਚੇਤੰਨ ਸੂਝਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਗੁਰਸਿੱਖ ਚੁਣੇ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਉਹ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਰੋਪੜ, ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ, ਸਮਾਣਾ, ਕੈਥਲ, ਲੱਖਣ ਮਾਜਰਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਰੋਹਤਕ ਪੁੱਜੇ। ਰੋਹਤਕ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਪੰਜ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਦਿੱਲੀ

ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ-ਪਰਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਰੋਹਤਕ ਤੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨਾਲ ਆਗਰੇ ਪੁੱਜੇ। ਆਗਰਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਆਜ਼ਾਦੀ ਰਾਹੀਂ, ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਰਿੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਆਏ।

ਦਿੱਲੀ ਲਿਆ ਕੇ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁੱਢੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਹਵੇਲੀ ਇਤਨੀ ਪੁਰਾਣੀ, ਡਰਾਉਣੀ ਅਤੇ ਢੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਲਾਲਚ, ਡਰਾਵੇ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਾਲੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਐਸੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਅਡੋਲ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਲੰਮੇ ਪੈਣ ਜਾਂ ਲੱਤਾ ਪਸਾਰਨ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਵੀ ਉਸ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਕਹਿ-ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਤੋਂ ਵੇਖੇ ਨਾ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨੀਰ ਵਹਿ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਆਪ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਰੋਹ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, “ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਆਗਿਆ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਲਏ ਸਨ। ਜਦ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੋਲਾਣੇ ਤੱਕ ਇਹ ਗੱਲ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਅਤੇ ਦੀਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਘੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਸੋ ਸਾਰੀ ਵਿਉਂਤ ਗਿਣ-ਮਿੱਥ ਕੇ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ

ਜਾਂ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਦੋ ਮੋਟੇ ਤਖਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਰੇ ਨਾਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਧੜ ਵੱਲ ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

ਦੋ ਤਖਤੋਂ ਮੇਂ ਦੀਆ ਬੰਧਾਇ ।

ਜਲਾਦਨ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰਵਾਇਆ ।

ਆਰੇ ਸੇ ਤਿਸ ਤਨ ਚੀਰਾਇਆ ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੁੱਛੀ, ਤਾਂ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਹੋਵੇ। ਇੰਝ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਉਚਰਦਿਆਂ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਆਰੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਰੇ ਨੇ ਚੀਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਦੋਫਾੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਦੋਫਾੜ ਹੁੰਦੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਵੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਂਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂੜਾਮਣਿ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

ਅਰਧੋ ਅਰਧ ਚਿਰਾਇ ਸੁ ਭਾਰਾ ।

ਪਰਯੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਰ ਹੂੰ ਦੋ ਫਾਰਾ ।

ਦੋਨਹੁ ਤਨ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਪਛੈ ।

ਹੋਰਤ ਸਭ ਕੇ ਅਚਰਜ ਬਛੈ ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੁਰੂ-ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਵਰਗੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ, ਪਰ ਦੋਫਾੜ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ 'ਦੀਨ ਜਾਂ ਮੌਤ' ਵਾਲਾ ਸਵਾਲ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਭਰਾ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਮੌਤ ਨੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਧੁਰ ਹਿਰਦੇ ਤੱਕ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਅਡੋਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਫਤਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨੂੰ ਰੂਅ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਰੂਅ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆਂ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਅੱਗ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਭਾਂਬੜ ਵਿੱਚੋਂ ਦਰਦਭਰੀ ਇੱਕ ਵੀ ਚੀਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਪ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । (ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਰਸਾ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੱਖਰੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।)

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਗਵਾਹੀ ਇਉਂ ਹੈ, “ਦਿਆਲ ਦਾਸ, ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਚੰਦਰਵੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ, ਗੋਤਰ ਪੰਵਾਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ, ਗੁਰੂ ਗੈਲੋਂ, ਮਗਹਰ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬੱਤੀਸ ਕੋ, ਦਿੱਲੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਗੈਲ ਮਾਰਾ ਗਿਆ । ਗੈਲੋਂ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਬੇਟੇ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਕੇ, ਪੋਤੇ ਲਖੀ ਦਾਸ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਪਰਾਗੇ ਕੇ, ਬੰਸ ਗੋਤਮ ਕਾ, ਸਾਰੁਸਤੀ ਭਾਰਗਵ ਗੋਤੇ ਛਿਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਮਾਰੇ ਗਏ”

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਗਿਆਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੰਨ 1664 ਵਿੱਚ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ

ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀ :

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੋਮਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰੀਬ ਡੇਢ ਤੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਪਰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਚਾਲੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ, ਇੱਕ ਦਮ ਇਤਨੀ ਘਟ ਜਾਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ, ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਹਾਅ ਨਾਲ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ, ਘੋਰ-ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਚੜ੍ਹੇ ਆ ਰਹੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਚਕਮਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ, ਜਿਧਰ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਸਤਾ ਦਿੱਸਿਆ, ਉਹ ਉਧਰ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਇਸ ਕਬਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਾਲੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਅਥਵਾ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ਤੀਜਾ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗਹਿਰਾਵੇ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ, ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਇਸ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ

‘ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਨਾਂ ਹੀ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਬਿਖਰੇ ਪੰਨਿਆਂ ‘ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗੋਰਵਸ਼ਾਲੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਨਾਂ ਹੈ, ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ।

ਜੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਪਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਸ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਅਵੇਸਲਾਪਨ ਹੀ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।

ਇਸ ਲੇਖ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਟੋਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਰਸਾ ਕੰਢੇ ਹੋਈ ਜੰਗ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ :

ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਬੋਝੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਮੱਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਨ 1704 ਦੀ 20 ਮਈ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ‘ਤੇ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸਰੇ ਪੰਜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ, ਤਲੀ ‘ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾਈ ਬੈਠੇ ਪੰਜ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਇਸ ਹਮਲਾਵਰ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਐਸੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹੱਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨੇਸ਼ਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ, ਤੱਤ-ਫੱਟ ਹੱਲੇ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੂਰੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਚੁਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਕਰੀਬ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਹਰ ਦੂਜੇ-ਚੌਥੇ ਦਿਨ, ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਨਗਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ, ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਮਾਂ, ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟਾਕਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤੋੜਣ ਜੋਗੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੋ-ਹੱਥੀ ਹੱਥ ਪਾ ਲੈਣ ਦਾ ਜੇਰਾ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਕੋਲ ਸੀ। ਪਰ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਸਖਤ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਦਾਣਾ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਲਮਕੇ ਹੋਏ ਘੇਰੇ ਕਾਰਨ, ਔਖ ਇਕੱਲੇ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਘੇਰਾ ਲਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਮਲਾਵਰ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ-ਮੁਸੀਬਤਾਂ

ਵੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸੋ ਹਮਲਾਵਰ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਰਾਹ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਨਾਲ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਟੇ ਦੀ ਗਾਊ ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸਮਝੌਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਛਲੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਲਾਂਘੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਛਲਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਇਆ, ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਵਾਅਦੇ ਛਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਅਤੇ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰੀਏ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਏ । ਸਿੰਘ ਬੇਸ਼ੱਕ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੋਝੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਲੋਹੇ 'ਤੇ ਲੋਹਾ ਖੜਕਣ ਲੱਗਾ । ਇੰਝ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਅਸਾਵੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗਹਿਗੱਚ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਭਖਿਆ ।

ਸਰਸਾ ਕੰਢੇ ਹੋਈ ਜੰਗ ਦਾ ਮਹੱਤਵ :

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੰਤਵ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਉਹ ਤਾਂ ਲਤਾੜੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ, ਗਰੀਬ-ਮਜ਼ਲੂਮ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣੇ-ਨਿਮਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੂਚੱਜੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਜੋਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤਰਬੱਧ ਸਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ, ਪੂਰੀ ਵੰਗਾਰ ਨਾਲ ਲਲਕਾਰ ਕੇ, ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤੱਕ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਸਨ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਕੌਤਕੀ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਸੇ ਜਾਹਰਾ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮਨਸ਼ਾ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ, ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ, ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤਜ਼ਦਾ ਕਰਕੇ, ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਰਹਿਬਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਲੁਟੇਰੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਢਹਿ

ਢੇਰੀ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਵਸਾਂਝੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੀ ਜੰਗ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜੰਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਮਨ੍ਹਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਲੰਘੇ ਹੀ ਸਨ, ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪਹਿਰ ਅੰਤਲੀ ਘੜੀ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਪਹੁ ਫੁਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ। ਨਗਰ ਦੀ ਫਸੀਲ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਯੋਧੇ, ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਸਾਮਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਵੈਰੀ ਨੇ ਜਾਨ-ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਭੀ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ।

ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲਹੂ-ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਵੈਰੀ-ਦਲ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੂਕਦੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਜੱਥੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵਹੀਰ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਸੂਕਦੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਠਿੱਲ੍ਹ ਪਿਆ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਵੇਗ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਹੱਲਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਤਿੱਖਾ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭਿਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥਿਆਂ ਸਮੇਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੜੀ ਗਈ ਇਹ ਅਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਫਲ ਉਪਰਾਲਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅਸੀਮ ਬਾਹੂਬਲ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ :

ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅੰਨਿਨ ਸਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਤੀ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਕੇ, ਨਾਨਕੇ ਅਤੇ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਕਈ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਂਡਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੁਖੀਏ ਦਾ ਇੱਕ ਭਰਾ ਬਿਹਾਰੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਵਿਚੋਲੇ ਬਣ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁਖੀਏ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਮਲੂਕੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ । ਇੰਝ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫੁੱਫੜ ਲੱਗਦਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ 'ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ' ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਅੰਕਿਤ ਹੈ :

ਸੁਖੀਆ ਬੇਟਾ ਮਾਂਡਨ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਉਦੈ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਨਾਥੂ ਕਾ, ਉਦਾਨਾ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੇ ਇਕਾਨਵੇਂ, ਪੋਖ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਸਤਾਰਾਂ, ਮੰਗਲਵਾਰ ਕੇ ਦਿਉ, ਮਰਾਝ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਗੈਲ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰਿ ਮਰਾ ।

ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਦਾ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮੰਨਿਆ-ਪਰਮੰਨਿਆ ਤੁਰਲੇਦਾਰ ਸਿਰਦਾਰ ਸੀ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ ਦੇ ਵਸਿੰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਭਾਈ ਉਦੈ ਨੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੋਧਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਸਾ ਕਰਕੇ, ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਵਾਹੀਯੋਗ ਬਣਾ ਕੇ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਧਾਂਕ ਬਿਠਾਈ ਸੀ । ਪਿੰਡ ਸੋਧਰਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਲੇ ਪਰਗਨੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਉਦੈ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅੱਲ 'ਉਦਾਨਾ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਪੱਖੋਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਰਾਠੌਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਉਦਾਨੇ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਇਹ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਦਾ ਇਤਨਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ ਨੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਸਿਖਾਉਂਦਿਆਂ, ਆਪਣੀ ਲਾਡਲੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ

ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਵਾਂਗ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅੰਨਿਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਡੇਰਾ, ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਚੌਹਾਨ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਦਬਰਜੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਚੌਹਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਚੌਹਾਨ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਮੁਖੀ ਮਸੰਦ ਸੀ। ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਚੌਹਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਨੂੰ 'ਨੱਚਣਾ' ਦਾ ਖਿਤਾਬੀ ਨਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦੀ ਚੁਸਤੀ-ਫੁਰਤੀ ਅਤੇ ਲਚਕੀਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ :

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਦੇ ਦਾਦਕੇ ਅਤੇ ਨਾਨਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਰਸਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ-ਪੋਸਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪੰਘੂੜਾ ਝੂਟਦਿਆਂ ਹੋਈ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਪਸਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਉਸਤਾਦ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਲਾਡਲੀ ਪੁੱਤਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਗੁਰ, ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਨਾਲ ਸਿਖਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਦੁਸ਼ਟ-ਦਮਨ ਅਤੇ ਸਗਲ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ, ਪਰ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਪੈਂਤੜੇ ਸਿੱਖੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਦਿਆਂ ਸਿੱਖਦਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਈ

ਗੋਹਜ-ਗੁਰ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਿਖਾ ਨੂੰ ਸਿਖਾਏ ਸਨ। ਅਸ਼ਤਰ-ਸਸ਼ਤਰ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਵੀ ਅਕਸਰ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੈਂਤੜੇ ਅਜਮਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੇ ਕਈ ਪੈਂਤੜੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਿੱਖੇ। ਇੰਝ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ਾਂ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਸ਼ਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਗਿਆਤਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਵਾਲੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਣਗਾਰ ਫਰਜੰਦ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਸ਼ਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ਤਰ-ਸਸ਼ਤਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਸਮਝਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਸ਼ਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਅਖਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਵਰਤਾਈ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਦੇ ਸਸ਼ਤਰ-ਬਸਤਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਦਾਵੇਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦਾ ਬੈਠਣਾ-ਉਠਣਾ ਸੂਰਬੀਰ-ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵੀ ਪੂਰੀ ਰੜਕ-ਮੜਕ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਕੌਰ' ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਸਿੰਘ' ਲਫਜ਼ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਇੰਝ ਉਹ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੀ ਗਈ।

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕਰੀਬ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਣ-ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਜੰਗਜੂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲੰਮਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਸੈਂਕੇ ਅਜਿਹੇ ਆਏ ਸਨ,

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਵਾਰੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਦਿਉਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਔਰਤ 'ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਦਿਉਰ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ, ਜਦੋਂ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਲੰਘ ਕੇ ਪਿੰਡ ਝੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਬੜਾ ਸਖਤ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਘੂਰੇਟਾ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੱਧਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕਣ ਲਈ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੋਈ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ-ਥਾਂਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਗੌਤਮ ਗੌਤਰੇ ਰਾਠੌਰ ਉਦਾਨੇ, ਜੀਤਾਨੇ, ਗਾਮ ਲਾਡਵਾ, ਪਰਗਨਾ : ਬਨੇਸਰ, ਗਾਮ ਸੋਧਰਾ, ਪਰਗਨਾ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ... ..ਭਿਖਾ ਦੇਈ ਬੇਟੀ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਕੀ, ਪੋਤੀ ਰਾਮੇ ਕੀ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਦਿਨ ਸਤ, ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਨ, ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾ ਕੇ ਮਲਾਨ, ਏਕ ਘਰੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਰਨ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੀ।

ਅੰਤਿਕਾ :

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਰਜੀਵੜਾ ਪਤੀ, ਸੂਰਬੀਰ ਦਿਉਰ ਅਤੇ ਦੋ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤਰ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ। ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਛਲੀ ਹੋਈ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ, ਦੋਵੇਂ ਨਾਨਾ-ਦੋਹਤਾ, ਅਗਾਂਹ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਖਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਸਮੇਂ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੜੀ ਗਈ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਵੀਂ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਸਨ, ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨੇਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੇਤਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਸੰਨ 1700 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1734 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਸੰਨ 1740 ਵਿੱਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਨਾਰੀ, ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਈ ਹੋਈ ਅਜਿਹੀ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ਼ਹੀਦ, ਤਿੰਨ ਚਾਚੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਤੀ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੀ ਨਮਸਕਾਰ ਵਜੋਂ ਹਨ।

ਸਾਕਾ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਣਗੌਲਿਆ ਸ਼ਹੀਦ

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ

ਉਰਫ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਨਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬੋਝੀ ਜਿਹੀ ਮੱਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਖਸ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਦੁਖੀ ਪੰਡਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣ ਕੇ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ, ਸੋਲਾਂ ਚੋਣਵੇਂ ਮੁਖੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, 25 ਮਈ 1675 ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡੰਡਓਤ ਕਰਕੇ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ 'ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਜ਼ਬਰ ਅਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਾਏ ਅਤੇ ਦਰਦਵੰਦ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਣ ਲਈ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। 'ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਘੀ' ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੋਲਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨਾਲ ਫਰਿਆਦੀ ਬਣ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ, ਬੇਟਾ ਅਤੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਕਾ, ਬੰਸ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਕੀ, ਦੱਤ ਗੋਤਰ, ਮੁੰਡਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਵਾਸੀ ਮਟਨ, ਦੇਸ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਸੰਬਤ ਸਤਰਾ ਸੈ ਬੱਤੀਸ, ਜੇਠ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਕੇ ਦਿਹੇ, ਖੇੜਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣੋਂ ਕੋ ਗੈਲ ਲੈ, ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ, ਪ੍ਰਗਣਾ ਕਹਲੂਰ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਮਹਲ ਨਾਵਾਂ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਆਇ ਫਰਿਆਦੀ ਹੁਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹੇ ਧੀਰਜ ਦਈ। ਬਚਨ ਹੋਆ, “ਤੁਸਾਂ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਰੇਗਾ”।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਰਜ਼ੋਈ ਨਾਲ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਦੱਤ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਛਿੜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਦੱਤ ਬਾਰੇ

ਇਤਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਿਆ-ਸਹਿਮਿਆ, ਨਿਤਾਣਾ, ਨਿਮਾਣਾ, ਕਾਇਰ, ਮਾੜਕੂ ਜਿਹਾ, ਵਿਚਾਰਾ ਜਿਹਾ ਪੰਡਿਤ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤੇ ਬੁਲਾਰੇ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਕਥਾਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਦਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਵਾਚਣ, ਵਿਚਾਰਨ ਅਤੇ ਪਰਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਨਾਂ ਪੂਰੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੱਕ, ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰਿਆ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਨਹਿਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਹੱਥਲਾ ਲੇਖ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਅਣਗੋਲੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ :

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੱਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਡੇਰਾ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੱਤ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ-ਗੋਸ਼ਟਿ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਨੀਵੇਂ ਦਿਖਾ ਕੇ, ਸ਼ਰਤ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿੱਤ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਲੈ ਆਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਧਾਕ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਤਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਧਰਤ-ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੋਧਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਪੰਡਿਤ, ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ 'ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਕਰਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਇਸ ਨੇ ਜੋਰੀਆਂ-ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਕਿ ਜਿੱਤ-ਹਾਰ ਉਪਰੰਤ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਧਿਰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿੱਤੀ ਹੋਈ ਧਿਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਪੰਡਿਤ, ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਰੋਅਬ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਛਲੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੱਡੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ,

ਵੇਦਾਂ, ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ, ਪੁਰਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਲੱਦ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੱਤ ਦੇ ਇਤਨੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਪੋਥੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਧੁਰ ਤੋਂ ਆਈ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਰੱਬੀ-ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਭਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੂਸੇ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੱਤ ਨੂੰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਰਸ ਭਰੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ, ਇੱਕ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ :

ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਬ ॥

ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੇੜੀ ਪਾਈਐ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀਅਹਿ ਖਾਤ ॥

ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਬਰਸ ਬਰਸ, ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਮਾਸ ॥

ਪੜੀਐ ਜੇਤੀ ਆਰਜਾ, ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਸਾਸ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੇ ਇਕ ਗਲ, ਹੋਰੁ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੀ ਚੋਟ ਟਿਕਾਏ ਲੱਗੀ। ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਅੱਜ ਜਿਸ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਆਮ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ।

ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿੱਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਛੇਤੀ ਕੀਤੇ ਖੁਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਮਰਦਾ-ਮਰਦਾ ਮਨ ਵੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਚੋਹਲ-ਮੋਹਲ ਕਰਕੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਬੰਮੁਦੀ ਸੀ, ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਰੂਹ ਖੇੜੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਜਾ, ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਹਉਮੈ ਆਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗੌਸ਼ਟਿ ਕਰ, ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਇਕੱਲਾ ਚੁੱਚ-ਗਿਆਨੀ ਪੰਡਿਤ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਗੱਲ ਫੁਰਦੀ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਵੇਦ-ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਸਭ ਕੰਠ ਹਨ, ਤੂੰ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਝਾਲ ਝੱਲੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਕੇਵਲ ਪੜਾਕੂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਦਾ ਲਿਬਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਵਰਤ ਰੱਖੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਬੋਲ ਕੇ ਵੀ ਧਾਂਕ ਬਿਠਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਤੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਮੋਨ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਵੀ ਧਾਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕੱਚਾ-ਪੱਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਤੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚ ਤੋਂ ਖਾਧਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਈ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਤੱਪ ਕਰਦਿਆਂ ਮੜੀਆਂ ਮਸਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਹ ਪਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟਿਆ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿੱਥਿਆ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਧੇੜ-ਬੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮਰਦਾਨਿਆ ਛੇੜ ਰਬਾਬ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਉ...।” ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਗ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਰਬਾਬ ਸੁਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਾਇਣ ਕੀਤਾ :

ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਪੜਿਆ, ਤੇਤਾ ਕੜਿਆ ॥
ਬਹੁ ਤੀਰਥ ਭਵਿਆ, ਤੇਤੋ ਲਵਿਆ ॥
ਬਹੁ ਭੇਖ ਕੀਆ, ਦੇਹੀ ਦੁਖੁ ਦੀਆ ॥
ਸਹੁ ਵੇ ਜੀਆ, ਅਪਣਾ ਕੀਆ ॥
ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਇਆ, ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ ॥
ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ, ਦੂਜਾ ਭਾਇਆ ॥
ਬਸਤ੍ਰੁ ਨ ਪਹਿਰੈ, ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ ॥
ਮੇਨਿ ਵਿਗੁਤਾ, ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੂਤਾ ॥
ਪਰਾਉ ਪੇਤਾਣਾ, ਅਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ ॥
ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਈ, ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ ॥
ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੇ ਪਤਿ ਗਵਾਈ ॥
ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਕਿਛੁ ਬਾਇ ਨ ਪਾਈ ॥
ਰਹੇ ਬੇਬਾਣੀ ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ॥
ਅੰਧੁ ਨ ਜਾਣੈ ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਈ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥
ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੇਨਿ ਵਸਾਏ ॥
ਨਾਨਕ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸੋ ਪਾਏ ॥
ਆਸ ਅੰਦੇਸੇ ਤੇ ਨਿਹਕੇਵਲੁ
ਹਉਮੈ ਸਬਾਦਿ ਜਲਾਏ ॥

ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਤੋਂ ਝੂਮ ਕੇ ਸਲੋਕ ਗਾਇਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਵੇਂ ਉਵੇਂ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਖਿੱਚਿਆ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ, ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡੰਡਓਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਖਸ਼ਣਹਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਚਰਨਾਂਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾ

ਕੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ 'ਗਿਆਨੀ' ਬਣਾਇਆ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਨਣ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ, 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ 9ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ।

ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਇਹ ਪਲੇਠੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੂਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕਸਬੇ ਮਟਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਮਟਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਬੀਜ-ਬਿਹਾੜਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਸਬਾ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਤੋਂ ਕਰੀਬ 50 ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ । ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਫੇਰੀ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ । ਵਾਪਸੀ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਾਪਿਆ । ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪੰਡਿਤ ਠਾਕੁਰ ਦਾਸ ਦੱਤ ਨੇ ਮਟਨ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਵਾਲੇ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦੱਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੱਤ । ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੱਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਪੰਡਿਤ ਅਭੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਅਭੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ । ਇਹ ਦੱਤ ਪਰਿਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੱਖ ਘਰਾਣਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ।

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੱਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਇਤਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਨ 1620 ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੱਤ ਦੇ ਘਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮੁਕਾਮ ਕੀਤਾ । ਇੰਝ ਹੀ ਜਦੋਂ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਸੰਨ 1660 ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪੰਡਿਤ ਅਭੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ ਸਨ । ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਅਭੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਛਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾਲ

ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਟਾਂਡਾ ਲੁਬਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ। ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੌਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਅਝੂ ਰਾਮ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪੰਡਿਤ ਅਝੂ ਰਾਮ ਉਸ ਨੂੰ 'ਰਾਮ-ਰਾਮ' ਆਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਪਰਿਵਾਰ :

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸਾਂਝ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਵੇਖ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਵਾਰਸ ਵੀ ਸੀ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਦਾਸ ਛਿੱਬਰ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ, ਕਈ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਗ-ਰੱਖਿਅਕ ਦਸਤੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਪੈਰਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਸੁਰਸਤੀ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਛਿੱਬਰ ਪਰਿਵਾਰ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਸਮੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਦੀ ਭੈਣ ਸੁਰਸਤੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵਿਚੋਲੇ ਬਣ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੱਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੰਡਿਤ ਅਝੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਅਝੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਰਸਤੀ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਜੀ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਦਾਸ, ਪੰਡਿਤ ਚੇਲਾ ਰਾਮ, ਪੰਡਿਤ ਸਨਮੁਖ ਦਾਸ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਿੜਣ-ਤੁਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਮਾਮਾ ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ

ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਨਾਨਾ ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਛਿੱਬਰ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਭਾਈ ਗੋਤਮ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਜੀਠੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਪਿਰਾਰਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੀਵਾਨ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪੋਤਰਾ ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਅਗਾਂਹ ਛੇਵੇਂ, ਸੱਤਵੇਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਣ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਪਿਰਾਰਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਵੀ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਣੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਅਕਹਿਰ-ਅਸਹਿਰ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਅਗਾਂਹ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਾਮੇ ਭਾਈ ਪੈਰਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਦੱਤ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੀਬੀ ਸੁਰਸਤੀ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੀਆਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਬਚਪਨ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪਿਉ-ਦਾਦੇ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਦਿਆਂ, ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਵਾਲੇ ਦਾਦਕੇ ਅਤੇ ਨਾਨਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੁਲਾਰਾ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਮਾੜਕੂ ਜਿਹਾ ਕਾਇਰ ਪੰਡਿਤ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਰੂਹ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ।

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ :

ਸੰਨ 1669 ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪਰਪੱਕ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਇਸ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਜਬਰੀ ਤਬਲੀਗ ਦਾ ਦਮਨ-ਚੱਕਰ ਚਲਾਇਆ । ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਗਿਣ-ਮਿੱਥ ਕੇ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਖਤੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵੱਧਦੀ ਗਈ । ਸੰਨ 1674 ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤਬਲੀਗ ਦੀ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ

ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਇਫਤਖਾਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਾਨ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਜੋੜੀ ਨੇ ਜਾਬਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ, ਗਲੀ, ਮੁਹੱਲੇ, ਪਿੰਡ, ਨਗਰ, ਸ਼ਹਿਰ, ਗੱਲ ਕੀ ਪੂਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੂਬਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰੋਜ਼ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀ ਜੰਝੂ ਲਾਹੇ ਜਾਂਦੇ। ਰੋਜ਼ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਨਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਰੋਜ਼ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ। ਰੋਜ਼ ਹਿੰਦੂ ਅਬਲਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ। ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਜਬਰ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਹੋ ਗਈ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਇਹ ਵੀ ਪਛਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨੀ ਫਲਸਫੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ 'ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਮਾਰਗ' ਹੀ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਇਲਮ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਵਰਗੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਨਿਧੜਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਲਈ ਤਾਣ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਲਈ ਮਾਣ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਲਈ ਓਟ, ਨਿਧਿਰਿਆਂ ਲਈ ਧਿਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਠਾਹਰ ਹੈ। ਸੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚਲੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਕੋਲ ਉਸ ਦੀ ਮਟਨ ਵਾਲੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ। ਆਪਣੇ ਦੁਖੜੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਭਰੀ ਸਾਂਝ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੁਖੀਆਂ-ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਜੋਦੜੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਆਪ ਤਿਲਕ-ਜੰਝੂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਪੰਡਿਤ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਖੂਬ ਮਹਿਸੂਸਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਦੁਖਿਆਰੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਸੁਣਨੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਗੁਰੂ-ਘਰ

ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵਜੋਂ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਲਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਸੋਲਾਂ ਫ਼ਰਿਆਦੀ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ 25 ਮਈ 1675 ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ :

ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਆਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣਾ ਕੋਈ ਅਚਨਚੇਤੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਓਪਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਬੜੀ ਪੱਕੀ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਅੱਧਾ ਨਾਨਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਮੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਜਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਨ। ਇੰਝ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਰਗਾ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ' ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਵੀ ਸੀ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ, ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਅਤੇ ਬੇਹੱਦ ਨੇੜਤਾ ਵਾਲੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤੁਰੇ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨਾਲ ਸੀ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਸੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਰਵਾਨਗੀ ਦੌਰਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਲਖਨੌਰ ਮੁਕਾਮ ਸਮੇਂ ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਨੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਚਉਪਤਿ ਰਾਏ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਹਲ ਨਾਮੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ, ਬੰਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਕੀ, ਗੋਸਲ ਗੋਤਰ, ਸੋਢੀ ਖਤਰੀ, ਲਖਨੌਰ ਆਏ, ਪਰਗਨਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਸਤਾਈਸ, ਅਸ਼ਵ ਮਾਸੇ ਸ਼ੁਕਲਾ ਪੱਖੇ ਨਾਂਵੀ ਕੇ ਦਿਹੂ। ਗੈਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਏ, ਇਸਤਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੀ, ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸੁਭਿੱਖੀ ਕਾ, ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਧਰਮੇ ਖੋਸਲੇ ਕਾ, ਚਉਪਤਿ ਰਾਇ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਪੈਰੇ ਛਿਬਰ ਕਾ, ਗੁਆਲ ਦਾਸ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਛੁਟ ਮਲ ਛਿਬਰ ਕਾ, ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਅਛੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਕਾ। ਦਸਮੀਂ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਮਾਮੂ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋ ਜ਼ਮਰੂਦੀ ਰੰਗ ਕੀ ਪਾਗ ਬੰਧਾਈ। ਸਿਰ ਵਾਰਨਾ ਕੀਆ।

ਸੋ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਜਦੋਂ ਸੋਲਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਆਇਆ, ਉਦੋਂ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਨਵੀਂ ਸੀ। 25 ਮਈ 1675 ਈ: ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ, ਤਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਣ ਲਈ, ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਉਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਂਭੇ-ਲਾਂਭੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸੰਬਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਤਾਦ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਯੋਧੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਗਤਕੇ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਸਿਖਾਏ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਤੋਂ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ :

ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਨੇੜਤਾ ਹੰਢਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ, ਇਸ ਦੱਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਲਗਾਤਾਰ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਤਿ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਨ 1675 ਦੇ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਅਗਵਾਈ

ਨੂੰ ਕਬੂਲਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ-ਭਾਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਪੰਡਿਤ ਸਨਮੁਖ ਦਾਸ ਦੱਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵੱਡਿਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਜੁੜਦੇ ਤਾਂ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਭਾਰਤੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਕਈ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਫੁਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਖਾਨਦਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਸੰਨ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਪਾਨੂ-ਦਿਆਨੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ' ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਪੰਡਿਤ ਸਨਮੁਖ ਦਾਸ ਦੱਤ ਵੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿਤਵਾਨ ਖਾਲਸਾ ਸਜਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ 'ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ :

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਹਰ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਉਸਤਾਦ ਯੋਧੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਨਿਤਨੇਮ ਵਾਂਗ ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਅਖਾੜੇ ਵੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂਦਰੂਆਂ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਪੂਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨੇ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗੋਹਜ ਗੁਰ ਸਿੱਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਨਮੁਖ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾ ਕੇ ਵੇਖੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜੰਗਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਪੰਡਿਤ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ, ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹਾ

ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਚੋਣਵੇਂ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਚੌਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਸਰਸਾ ਦੀ ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਜੰਗ ਸਮੇਂ, ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ, ਰੋਪੜ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ, ਉਹ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਦ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚਾਲੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਹਾਦ ਵਾਲੇ ਮੁਲਖਈਏ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵੱਡਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਦਸ ਲੱਖ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਚਾਲੀ ਭੁੱਖੇ-ਪਿਆਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਘੇਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਅਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਿਆਰੇ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਉਨਤਾਲੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਿਟਵੀਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਉਹ ਜਲਵੇ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਊ' ਵਾਲਾ ਕਾਵਿਕ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਜਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਉਮਰ ਦੇ ਉਸ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਤੁਰਨ ਲਈ ਵੀ ਡੰਗੋਰੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਭਾਲਦਾ ਹੈ, ਲੱਖਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ, ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਬੀਰ-ਯੋਧੇ ਦਾ ਮੁਕੱਦਰ ਬਣਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੂਰਬੀਰ-ਯੋਧਾ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਵੀ ਕੁਝਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਪੰਡਿਤ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝਦਾ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ

ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਤੀ ਦਾਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਗੜੀ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਦੀ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭੱਟ ਵਗੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਘੀ ਨੇ ਇੰਝ ਭਰੀ ਹੈ :

ਸੰਬਤ ਸੜ੍ਹਾਂ ਸੈਂ ਬਾਸਨ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਬੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੂ ... ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਅਤੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਅਤੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਕੇ ਮੁਝਾਲ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਆਧ ਘਰੀਂ ਦਿਹੂ ਖਲੇ ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪਰਗਣਾ ਰੋਪੜ, ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਗੈਲ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਇ ਗਏ । ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਵਰੋਸਾਇਆ ਕਵੀ :

ਦਾਦਕੇ ਅਤੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿਛੋਕੜ ਪੱਖੋਂ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਸੁਮੇਲ ਸੀ । ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਵਿਦਵਤਾ ਸਦਕਾ ਪੂਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਸਨ, ਤਾਂ ਨਾਨਕੇ ਵੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਵਿਕ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੇਰੇ, ਸਰਸਾ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਮੁੱਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀਆਂ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥਲਿਖਤ ਖਰੜਿਆਂ ਨੇ ਸਾਂਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਦੋ ਚੌਬਰਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ :

ਦੋਇ ਲੋਕ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ,

ਜੁ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ।

ਨਿਸ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਸੁਖਾਲੇ ਸੋਈ,

ਜੁ ਆਸ ਗੁਰੂ ਮਨ ਧਰਦੇ ।

ਮਨ ਬਚ ਕਰਮ ਨ ਰੰਜਨ ਕਾਹੂੰ,

ਹਰ ਘਟ ਦੇਖਣ ਹਰਿ ਦੇ ।

‘ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾ’ ਨਿਜ ਰੂਪ ਜਗਤ ਲਖ,

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁੱਖ ਹਰਦੇ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਚੋਬਰਗੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਦੂਜੇ ਚੋਬਰਗੇ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਰਸ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਹੈ :

ਦੁਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਣ ਚੁਕਾਈ,
ਜੁ ਤਾਲਿਬ ਮਿਹਰ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ।
ਕਾਈ ਵਸਤੂ ਦੀ ਚਾਹ ਨ ਜਗ ਵਿੱਚ,
ਜੁ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲਾ ਭਰਦੇ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵਣ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵਣ,
ਵੈ ਭੇਦੀ ਇਸ਼ਕ ਨਗਰ ਦੇ ।
'ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾ' ਨਿਜ ਰੂਪ ਦਰਜ ਲਖਿ,
ਨਿਤ ਉਠ ਮੋਜਾਂ ਕਰਦੇ ।

ਅੰਤਿਕਾ :

ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਉਰਫ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਪੰਨੇ ਮੇਰੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਜਾਂ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਿਆ । ਪਰ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1675 ਵਿੱਚ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੱਕੀ ਉਮਰ ਵਾਲਾ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ, ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਉਸ ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਉਮਰ 45-46 ਵਰ੍ਹੇ ਵੀ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਆਯੂ ਕਰੀਬ 75 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਕਰੀਬ 75 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਾਲੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਬੇਖੋਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਣਾ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਦਿਲ-ਗੁਰਦੇ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਉਸ ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਕਿਰਪਾ ਹੋਵੇ ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਏ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਉਰਫ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਦੀ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧ ਵਾਲੀ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਅਨੂਠੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਹਨ ।

ਰਘੂਰੇਟਾ ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ ! ਭਾਈ ਜੈਤਾ !!

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਭਾਰਤੀ ਉੱਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ, ਦਰਾ ਮੈਬਰ ਤੋਂ ਚਰਿਆ ਜਮਨਾ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਕੁਦਰਤੀ ਖਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੀਂ ਦੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਬ੍ਰਹਮਵਰਤ, ਕਦੇ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ, ਕਦੇ ਪੰਜ-ਨਦ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਘੜਣਹਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਣੀ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੋਇਂ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਭੂਮੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਭੈ-ਭਾਵਨੀ ਵਾਲੇ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਆਏ ਹਮਲਾਵਰ ਆਰੀਆ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਹ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਉੱਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵੈਦਿਕ ਸੱਭਿਅਤਾ ਉਸਾਰੀ। ਇਸ ਵਰਣ ਵੰਡ ਵਾਲੀ ਵੈਦਿਕ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਨੂੰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਰਗੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲੇ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਹਾਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਅਤੇ ਅਛੂਤ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਨਗਰਾਂ-ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕ-ਹਕੂਕ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਣ-ਪੜ੍ਹਾਣ, ਵਿਗਸਣ-ਮੋਲਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੀ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਭਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਹਮਲਾਵਰ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਦਿ ਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ, ਅਤਿ-ਨੀਵੇਂ ਆਖ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਰੀਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾਵਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਵਾਲੀ

ਬਿਪਰਵਾਦੀ ਸੰਭਿਅਤਾ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕਮੁੱਠਤਾ ਨੂੰ ਵੰਡਦੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕਜੁਟਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰੇ ਆਇਆ ਹਰ ਹਮਲਾਵਰ ਆਪਣੇ ਮੁਫ਼ਾਦ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਵਾਲੀ ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੂਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇੰਝ ਬੇਸ਼ੱਕ ਭਾਰਤੀ ਉੱਪ ਮਹਾਂਦੀਪ, ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋਈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਦਸਤੂਰ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਵਾਲੀ ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਹਰ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਪੱਕਰੋੜ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਵਾਲੀ ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੋਕ-ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠੀ ਪਹਿਲੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੀ 'ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ' ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫ਼ੇ' ਵਜੋਂ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਦਾ ਸੂਰਜ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।

ਇਸੇ ਚੱਲਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭਿਆ 'ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ' ਨੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਡਿੱਗਿਆਂ-ਢੱਠਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਰ ਪੰਨਾ, ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਨਿਤਾਇਆਂ ਨੂੰ ਤਾਣ, ਨਿਮਾਇਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਨੂੰ ਓਟ, ਨਿਧਿਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਰ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ, ਨਿਬਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਥਾਂ, ਨਿਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤ, ਨਿਗਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗਤ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰੂਤ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਧ ਕਰਕੇ, ਰੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਕੌਤਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਣਗਿਣਤ ਵਿਸਮਾਦੀ ਕੌਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਚੰਭਿਤ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਵਾਲਮੀਕੀ ਵੰਸ਼ੀ ਰਘੂਰੇਣੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਾ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰੇ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਣ ਕੇ 'ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਉਰਫ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਤੋਂ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੜੀ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਸੋਧਦਾਇਕ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਸਭ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜਰੂਰੀ ਨੁਕਤਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂਨਾਇਕਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਗਾਥਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲੜੀਬੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਉਲਝਣਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ, ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਚਿੱਤ ਤਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ, ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ

ਉਲਝਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ-ਮੱਤ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਿਲਦੇ ਇਤਬਾਰਯੋਗ ਤਵਾਰੀਖੀ ਮਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਵਾਚ ਕੇ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰਲ ਅਥਵਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਾਂ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਲਕਾ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਕਾਈ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨ ਤਬਕੇ ਤੋਂ ਅਗਾਊਂ ਖ਼ਿਆ ਜਾਚਨਾ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਣਤਾਈਆਂ-ਉਕਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਵਤੀਰਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਬਖਸ਼ਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ ਜੀ।

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਰਮਦਾਸ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਸਬੇ ਕੱਥੂਨਗਲ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਸਬਾ ਕੱਥੂਨਗਲ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਪਿੰਡ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਰਮਦਾਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੱਗ ਚਾਰਦਿਆਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੱਕ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਣੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾਈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰਮਦਾਸ ਦੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਏ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਧੂਪੀਆ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਲੋਬਨਾਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੁਖਭਾਨ ਅਤੇ ਸੁਖਭਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਸਭਾਨ ਹੋਇਆ। ਜਸਭਾਨ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਆਗਿਆ ਰਾਮ ਅਤੇ ਸਦਾ ਨੰਦ। ਅਗਾਂਹ ਸਦਾ ਨੰਦ ਦੇ ਵੀ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤਾ। ਇਹੋ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤਾ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਖਵਾਏ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਮੁਜ਼ਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ 'ਕਲਿਆਣ' ਗੋਤ ਦੇ ਰੰਘਰੇਟੇ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਗੋਤਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਗੋਤਰ 'ਕਲਿਆਣ' ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਕੁਝਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸੁਖਭਾਨ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਉਸਤਾਦ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਬਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੇ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਤਾਂ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੇ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੀਵੇਂ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਅਖੌਤੀ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੁਖਭਾਨ ਤੋਂ ਰਾਗ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਹ ਮੁਹਾਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜਸਭਾਨ ਨੇ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸੁਖਭਾਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੂਚਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਆਸ਼ਰਮ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ 'ਕਲਿਆਣ ਆਸ਼ਰਮ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਲਿਆਣ ਆਸ਼ਰਮ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਨਾਮਵਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕਲਿਆਣ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ' ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਖੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵੀ ਰੱਖੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ, ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਦਿਆ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਬਾਬ ਦੀ ਸੁਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੋਈ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜੀਵਾਲਦਿਆਂ, ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ 'ਕੋਯਿਲ ਨਗਰ' ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਬੇਟੀ ਬੀਬੀ ਲਾਜਵੰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ। (ਯਾਦ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕੋਯਿਲ ਨਗਰ' ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ।) ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸੰਗੀਤਕ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਲਾਜਵੰਤੀ ਆਪ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਮਾਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸੋਝੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ

ਉਸ ਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਵੀ ਕਦਰਦਾਨ ਸੀ। ਵਰਣ-ਵੰਡੀ ਉਚ-ਨੀਚ ਵਾਲੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ, ਇਕ ਰਘੂਰੇਟੇ ਦਾ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਣਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤਾਈ ਕਰਾਮਾਤ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੇ ਅਮਲੀ ਯਤਨ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੇਲੇ ਮੱਥੇ ਅਤੇ ਮੁਰਾਰੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚੋਲਗੀਰੀ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਵੀ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਸੀ।) ਬੀਬੀ ਲਾਜਵੰਤੀ ਦਾ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ' ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਲਾਜਵੰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਪੱਕ ਗਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਵੰਜਾ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਕਵੀ ਕੰਕਣ ਨੇ 'ਸੰਛੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਖੇਹਾ ਖੇਹੀ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ, ਮਚਿਆ ਜੁਲਮ ਨਿਸੰਗ।
 ਕੰਕਣ ਖੂਨ ਕੁਟੰਬ ਕਾ ਡੋਲੀ ਜਾਇ ਔਰੰਗ।
 ਵਾਪਿਸ ਨਗਰ ਕੋਇਲ ਮੇਂ, ਆਇ ਨੌਵੇਂ ਅਵਤਾਰ।
 ਹੁਈ ਸ਼ਾਦੀ ਸਦਾ ਨੰਦ ਕੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰੀ ਅਪਾਰ।

ਕੰਕਣ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਾਲੇ ਸਾਲ-ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੇਹਾ-ਖੇਹੀ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੁਟੰਬ ਦਾ ਖੂਨ ਡੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੰਨ 1656 ਦੇ ਅਰੰਭ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਰੀਬ ਫਰਵਰੀ 1656 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਬਨਾਰਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਨਾਤਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਰਮਕਾਂਡ

ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਵਾਲੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਇਸੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਖੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ' ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਖੋਹਾ-ਖੋਹੀ ਅਤੇ ਆਪਧਾਪੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨਾਲ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਲੱਗੀ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਸੇਵਾ ਵੱਟੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਮੇਵੇ ਵਜੋਂ ਸੰਨ 1657 ਦੇ ਸਾਵਣ ਮਹੀਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਸੰਪਨ ਹੋਈ।

ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਕੂਮਤੀ ਕਹਿਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਆਏ। ਇਸ ਫੇਰੀ ਵੇਲੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ, ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ, ਦੁੜੰਗੋ ਭਰਦਾ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਪਟਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਚੌਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਸਾਮ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਏ। ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ 'ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ' ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੰਗਤਾ ਜਨਮਿਆ। ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲਾ ਹਮਉਮਰ ਸੰਗੀ ਭਾਈ ਸੰਗਤਾ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਕੰਕਣ 'ਸੰਛੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਪਟਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਖੇਲ ਰਚਾਈ।

ਸੰਗ ਨਿਉ ਸੰਗਤਾ, ਜੈਤਹਿ ਕੋ ਭਾਈ।

ਉਚ ਨੀਚ ਕਾ ਭੇਦ ਨਾ ਜਾਨਾ ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸੰਗ ਜਿਉਂ ਮਰਦਾਨਾ ।

ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਨੇ ਹੁੰਦੜਹੇਲ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪਿਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ । ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਤੇਗ ਅਤੇ ਤੀਰ ਦਾ ਧਨੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤੇ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਵੀ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਸਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਢਾਕੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ, ਪਟਨੇ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ । ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ, ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮੇ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤਾ ਆਪਣੇ ਮਿਹਰਵਾਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੁੰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ । ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ ਬੀਤਦੇ ਗਏ । ਸਾਲ ਲੰਘਦੇ ਗਏ । ਕਰੀਬ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਭਰ-ਜਵਾਨ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਨੌ ਵਰ੍ਹੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਜੂਨ 1675 ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦੁਖੜਾ ਰੋਇਆ । ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਖੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਸੁੱਤੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ । ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਚਾਂਦ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਚਿਤ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ,
ਚਿਤ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸੰਗ ਜੋੜੀਐ ।
ਮਨ ਲੋਚੈ ਬੁਰਿਆਈਆ,
ਗੁਰਸ਼ਬਦੀ ਇਹ ਮਨ ਹੋੜੀਐ ।
ਬਾਂਹ ਜਿਨਾ ਦੀ ਪਕੜੀਐ,
ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਂਹਿ ਨਾ ਛੋੜੀਐ ।
ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲਿਆ,
ਧਰ ਪਈਐ, ਧਰਮ ਨਾ ਛੋੜੀਐ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਹ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਸੈਫਲਾਬਾਦ, ਸਮਾਣਾ, ਕੈਥਲ, ਲੱਖੀ ਮਾਜਰਾ, ਰੋਹਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਵੋਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਰੇਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਠੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਰਿੰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਉਦਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ 'ਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਕੂਚਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਵੀ ਰਲ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਦਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਭਾਈ ਆਗਿਆ ਰਾਮ ਵੀ ਇਸ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਰੂੰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਅੱਖ ਨਮ ਸੀ। ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਬਕੀਆਂ ਡੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਾਈ ਜੈਤਾ, ਭਾਈ ਉਦੈ, ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਰੋਹ ਸੀ। ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬੜਾ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਲੋਥ ਦੇ ਚਾਰ ਟੁਕੜੇ, ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਗੇਟਾਂ 'ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਵਹਾਬ ਵੋਹਰਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਢੰਡੋਰਾ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਤਲ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ

ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਡੋਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਜੀ ਉਦਾਸ ਸਨ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਘੁਸਮੁਸਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ। ਸੰਘਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਨਾ ਦਿਨ, ਨਾ ਰਾਤ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਾਲੇ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਲਈ ਬੱਸ ਏਨੀ ਕੁ ਹੀ ਤਾਂ ਬਾਤ ਸੀ। ਭੀੜ ਖਿੰਡਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਘੁਸਮੁਸਾ ਇੱਕ ਦਮ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਸ਼ 'ਤੇ ਕਾਲੀ ਗਹਿਰ ਜੁ ਚੜ੍ਹ ਆਈ ਸੀ। ਘਨਘੋਰ ਬੱਦਲ ਵਰ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਖਰਾਬ ਮੌਸਮ ਨੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਟ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਝ ਵੀ ਉਹ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸਨ ਕਿ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਅਦੂਲੀ ਕਰ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਲੋਥ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਆ ਸਕੇ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਟਾਂਡਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਨਾਰਨੌਲ ਤੋਂ ਚੂਨੇ ਵਾਲੀ ਕਲੀ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਲੱਦ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਕਰੀਬ ਸੱਠ-ਸੱਤਰ ਗੱਡੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਨੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਧੜ ਚੁੱਕ ਕੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਵਾਲੇ ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੀਸ ਆਪਣੀ ਕੰਥਲੀ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਾਹੋਦਾਰੀ 'ਕਲਿਆਣਾ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ' ਕੂਚਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਚਿਰੋਕਣੀ ਅਤੇ ਬੜੀ ਪੀਡੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀਆ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀਤੋ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀਏ ਲਈ ਮੰਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਗਾਹੀਆ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਹੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਵਪਾਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਘੜੀ-ਪਹਿਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰਲ-ਹਰਲ ਕਰਦੀਆਂ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਘਰ ਦੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਦੇਸੀ ਘਿਓ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧੜ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਰਾਇ ਸਿਨਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਫੂਕ ਕੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ' ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਕੂਚਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ। ਨਿੰਮ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਤੇ ਸੀਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਫੁੱਲ ਸੀਸ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਟਿਕਾਏ। ਸੀਸ ਵਾਲੀ ਚਾਦਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲ ਵਿੱਚ ਲਟਕਾ ਲਿਆ। ਘੋੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ 'ਕਲਿਆਣਾ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ' ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਭਾਈ ਉਦੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ, ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਪੈੜ ਨੱਪਦੇ ਘੋੜੇ ਭਜਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਹਿਣਾ ਜਿੰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਕਰਨਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਔਖਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਘੜੀ-ਪਹਿਰ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚੱਪੇ-ਚੱਪੇ 'ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 'ਕੱਲੇ ਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਫੌਲਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਨਾਕੇ ਬੈਠਣੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭੇਸ ਧਾਰਕੇ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕਿਹੜਾ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਪੂਰੇ 320 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਵਾਟ ਸੀ। ਨਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਕੇ, ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ, ਡਾਂਡੇ-ਮੀਂਢੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਾਂਚਿਆਂ ਪਹਿਆਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ-ਖਲਿਆਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਟ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਲੰਬੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਰਸਤਾ ਖੁੰਝ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹੀ ਰਾਖਾ ਹੈ। ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਰਸਤੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਸਫ਼ਰ ਵੀ ਦਿਨੇ ਦਿਨੇ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 80 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੈਂਡਾ ਹੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਦੇ ਕੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੌਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੇ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਮਿਲਦਾ ਗਿਆ, ਜੇ ਕੋਈ ਅੜਿੱਕਾ ਨਾ ਪਿਆ, ਜੇ ਠਾਹਰਾਂ ਠੀਕ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤਾਂ ਚੋਬੇ ਜਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਕਦੋਂ ਦਾ ਢਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਹਰ ਪਲ ਹਨੇਰਾ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਤਨੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਹੁੰਦ ਵਿੱਚ, ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਨਗਰ ਤਰਾਵੜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਮਿੱਤਰ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਰਾਮ ਧੋਬੀ ਰਹਿੰਦਾ

ਸੀ। ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਅਟਕੇ। ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖ ਕੇ ਆਪ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੀਸ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਅੱਜਕਲ੍ਹ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਪੰਧ ਮਾਰ ਕੇ ਅਗਲੀ ਰਾਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਬਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਘੁਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਦੇਉ ਦੇ ਘਰ ਬਿਤਾਈ। ਰਾਮ ਦੇਉ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੱਚੇ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਖੁੰਝਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਤਰੋਂਕ ਕੇ ਸੀਸ ਰੱਖਣ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣਾਈ। ਸੀਸ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਵਾ ਐਸਾ ਜਗਿਆ ਕਿ ਫਿਰ ਕਦੇ ਬੁਝਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਕੈਂਥ ਮਾਜਰੀ' ਹੈ।

ਇੱਥੋਂ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਤੁਰ ਕੇ ਬਨੂੜ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਤਿੰਨੋਂ ਸਾਈਂ ਦਰਗਾਹੀ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਸਾਈਂ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਦਾ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਆਓ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਦੁਆਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਈਂ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਥਾਂ ਪਿੰਡ-ਨਗਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੁੰਨਸਾਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਭਾ ਸਾਹਿਬ' ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਪੀਰ ਦਰਗਾਹੀ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਹੀ ਨੇੜੇ ਨਾਭਾ ਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵੀ ਵੱਸ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-ਰਾਜਪੁਰਾ ਰੋਡ 'ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕਰੀਬ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ।

ਨਾਭਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਤੁਰ ਕੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਗਰ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਪਾਲਕੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਕੋਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਊਦਾ ਸੀਸ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਪਾਲਕੀ

ਵਿੱਚ ਸੀਸ ਰੱਖ ਕੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ, ਉੱਥੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੇਬਾਨਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਿੱਥੇ ਸੀਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ' ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲੈਦਿਆਂ, ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਰਘੂਰੇਟਾ ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ ।" ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਦੀ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਸੀ । 'ਵਾਲਮੀਕੀ ਵੰਸ਼ੀ ਰਘੂਰੇਟੇ' ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ' ਦਾ ਉੱਚਤਮ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਕਈ ਵਾਰ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਸਨ, "ਜੈਤਾ ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਤੁਕਾਂਤ ਜੋੜਣ ਦੀ ਕੋਈ ਬੇਦਸ਼ ਸੀ । ਪਰ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਕੱਲੇ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖ ਰਹੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਪੂਰੇ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਰਘੂਕੁਲ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਹੈਂਕੜ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੇ ਮੁਦਈ, ਅਸਵਮੇਧੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਡੱਕ ਕੇ, ਰਘੂਕੁਲ ਦੇ ਅਜਿੱਤ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦ ਕੇ, ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ 'ਰਘੂਰੇਟੇ' (ਰਘੂਆਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦਣ ਵਾਲੇ) ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਨੰਗੇ ਧੜ ਜੂਝ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਵਾਲਮੀਕੀ ਵੰਸ਼ੀ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੇਟੇ' ਸਨ । ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਨੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦਾ ਆਰਾ ਚਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁੱਚਾ ਸਵੈਮਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਹਿਆ ਸੀ, ਚਾਅ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਰਮਾਨ ਵੀ ਖੋਹ ਲਏ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਆਦਿ ਸੱਚ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਣ ਦਾ ਇੱਕ ਸਫਲ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੰਡ-ਵਿਤਕਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਬਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ । ਗੱਲ ਜੰਝੂ ਦੀ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਜਬਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਜਬਰੀ ਜੰਝੂ ਪਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਹਿਲੇ ਜਾਮੇ ਵੇਲੇ ਨੌ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਦੋਂ ਜਬਰੀ ਪਾਉਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਜਬਰੀ ਜੰਝੂ ਲਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨੌਵੇਂ

ਜਾਮੇ ਨੇ ਸੀਸ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਸਿਰੜ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਬਰੀ ਜੰਝੂ ਲਾਹੁਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਜੁਲਮ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਰਣ-ਵੰਡੀ ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਨੇ ਰਘੂਰੇਟਿਆਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ 'ਰਘੂਰੇਟੇ ਨੂੰ ਬੇਟੇ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦੇਣਾ, ਬਿਪਰਧਾਰਾ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਰਣ-ਵੰਡੀ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੰਗਾਰ ਸੀ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਨੂੰ 'ਬੀਰ ਪੁੱਤਰ' ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ 320 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮੇ ਬਿਖੜੇ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਮੋਢਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੇ 'ਸੂਰਬੀਰ ਪੁੱਤਰ' ਹੋਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਤਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ। 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ' ਬਣ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਹੁਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਸੀ। ਭੰਗਾਣੀ, ਨਦੋਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਦੇ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਖਾਏ ਸਨ ਕਿ ਪਹਾੜੀਏ ਗੁਰੂ-ਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵਰਣ-ਵੰਡੀ ਪਹਾੜੀਏ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਟਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਚੂਕ ਦੇ ਕੇ ਹਰ ਆਏ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਉਸਾਰਿਆ 'ਬੇਗਮਪੁਰ' ਗੁਰੂ-ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਸੱਤ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਊ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਹੀ, ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ, ਸਾਡੇ ਇੱਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਓ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ ਨੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਝੂਠ ਨੂੰ ਜੱਗ-ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਸਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਏ।

“ਐਨਾ ਝੂਠ, ਐਡਾ ਧੋਖਾ।” ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤੜਫ ਉੱਠੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛੱਕ ਕੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਾੜ ਬਣ ਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਰਾਣੀ ਤੇ ਬਾਘਣੀ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਅੱਗ ਉਗਲਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਕੁ ਸੌ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸਰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰ

ਰਹੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ । ਸਰਸਾ ਦੇ ਇਸ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ, ਨਿੱਡਰਤਾ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਲੜਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਚਾਰ-ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਦੀ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਉਪਰੰਤ, ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਿਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੁਲ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਕੁਲ ਤਿਰਤਾਲੀ ਸਨ ਉਹ ਸਾਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹੇ ਆਉਂਦੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਣ ਲਈ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿੱਚ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ । ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਨ । ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਪੰਡਤ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਸਮੇਤ ਉਹ ਕੁਲ ਬਤਾਲੀ ਗੁਰੂ-ਸਵਾਰੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਨ । ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰਾ ਦਿਸ਼ਾਂਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਇਸ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਐਸਾ ਕਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਇਹ ਗੜ੍ਹੀ ਹੱਕ ਤੇ ਸੱਚ ਲਈ ਜੂਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪੱਕਾ ਤਵਾਰੀਖੀ ਰੋਸ਼ਨ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਚਮਕਦੀ ਰਹੇ ।

ਦਸ ਲੱਖ ਮੁਲਖਈਏ ਨਾਲ ਲੜਣ ਲਈ ਥਾਪੜਾ ਦੇ ਕੇ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਦੇ ਜਥੇ ਤੌਰੇ । ਚੌਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਸਪੁੱਤਰ ਵੀ ਵਾਰੇ-ਵਾਰੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਤੌਰੇ ਅਤੇ ਅੱਖਾ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਡਿੱਠੇ । ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਾਰੇ-ਵਾਰੀ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਇੱਕ ਇੱਕ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ,
ਸਵਾ ਲਾਖ ਕੇ ਏਕ ਲੜਾਉ।
ਤਬੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਉ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਇਸ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ।

ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਚਾਲੀ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਲਾਉਣਾ ਏ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਐ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਏ। ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ 'ਪੰਥ ਗੁਰੂ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਜਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਇਤਿਆਦ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸਨ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਦਲਿਆ, ਕਲਗੀ ਉਤਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਖੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਬੋਲ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ :

ਜਾ ਕੀ ਜਾਤ ਗੋਤ ਕੁਲ ਮਾਰੀ।

ਸਿਰਦਾਰੀ ਨਾ ਭਈ ਕਦਾਹੀ।

ਤਾ ਹੀ ਕਉ ਸਿਰਦਾਰ ਬਣਾਉ।

ਤਬੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਉ।

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀ ਦੇ ਕੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਧਰੂਅ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ। ਧਰਤ ਅਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਦੁਮੇਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਵਾਜ਼ ਗੂੰਜੀ, 'ਹਿੰਦ ਦਾ ਪੀਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਜੇ'। ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ

ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਹੀ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਵਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੱਟਾਵੱਢੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੱਬੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਧਰੂਅ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੀ ਲਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ, ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਕੱਟੇ-ਵੱਢੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਉਤਲੇ ਬੁਰਜ ਉੱਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਗੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਗ ਬਗੂਲਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, “ਆਹ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅੜੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹਨ, ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਮੁਲਖ ਕਿਵੇਂ ਸਾਂਭੇਗੇ?”

ਸਾਰਾ ਮੁਲਖਈਆ ਧਾਹ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਵਾ-ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਾਲ ਕੱਲਾ ਕੱਲਾ ਲੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਖੇ ਹੋਏ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਮਰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ, ਇਸੇ ਥਾਂ ਹੋਈ ਉਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਵੀ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਉਰਫ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਘੂਰੇਟਾ ਕੇਵਲ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਕੀਰਤਨੀਆ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰੇ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੇ ਕੌਮਲ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਵੱਈਏ, ਕਬਿੱਤ ਅਤੇ ਦੋਹੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ, ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਇੱਕ ਸਵੱਈਆ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰ ਕੇ ਖਿਆ ਜਾਚਨਾ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਰਹੇਗੀ।

ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ ਸਮ ਅਵਤਾਰ ਨਹ,
ਚਹੁ ਜੁਗਨ ਮਹਿ ਹਰਿ ਜੁ ਪ੍ਰਗਟਾਈ।

ਜਿਨ ਤ੍ਰਿਣ ਆਗਾਸ ਕੀਏ ਖਿਨ ਮਾਹਿ
ਆਗਾਸ ਦੀਏ ਜਿਨ ਧਰਨ ਲਗਾਈ ।
ਜਿਨ ਨੀਚਹੁੰ ਉਚ ਕੀਏ ਛਿੰਨ ਮਾਹਿ,
ਫੁਨ ਉਚ ਐ ਨੀਚ ਨ ਰਹਯੋ ਕਿਥਾਈ ।
ਜਿਨ ਦੀਨਨ ਕਾ ਅਤਿ ਹੇਤ ਕੀਆ,
ਐ ਦੁਸ਼ਟਨ ਕਉ ਜਿਨ ਖੇਤ ਰਹਾਈ ।

ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਛੋਹੇ ਇਹ ਬੋਲ, ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਣ ਕੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ
ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹਨ ।

ਬਚਿੱਤਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ

ਆਮ ਕਰਕੇ ਦਸੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਤਮ ਹਫ਼ਤੇ, ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਸੰਸਾਰ-ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦਿਹਾੜੇ 'ਸਾਕਾ ਚਮਕੌਰ' ਅਤੇ 'ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਕੌਮੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਉੱਦਮ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਤਵਾਰੀਖੀ ਤਿਉਹਾਰ ਜਿੱਥੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਦੀਆਂ, ਉਹ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗਰੂਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ-ਮੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਿਆਰਿਆਂ (ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਘੂਰੇਟਾ ਸਮੇਤ ਚਾਲੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਨਪੀੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲਾਂ, ਬਾਈਧਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦਿਆਂ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ

ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸਿਰਲੱਖ ਸੂਰਮੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੱਚੀ ਰਾਹਿਗੱਚ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰੀਬ ਡੇਢ ਦਿਨ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਉਪਰੰਤ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਵਿੱਚ ਬਚਿੱਤਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਰਬਾਂ ਤਕਸੀਮਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਵੀ 'ਸਾਕਾ ਚਮਕੌਰ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕੌਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੰਡ-ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਇਕਜੁੱਟ ਵਜੋਂ ਸਮਝ ਕੇ ਅਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਦਿਨਾਂ-ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਮਨਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕਮੁੱਠ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕੌਮੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਅਤੇ ਇਕਮੁੱਠ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਸਮੱਰਥ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨਾਲ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨ ਅਰੰਭਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਟੁੱਟੀਆਂ ਗੰਢੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ, ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਭਾਈਚਾਰਕ ਵਿੱਥਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈਣੋਂ ਰੋਕੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ।

ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਇਸੇ ਸੁਹਿਰਦ ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਅਸੀਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਬਚਿੱਤਰ ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਬਚਿੱਤਰ ਜਰਨੈਲ, ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ :

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਜਿਤਨਾ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਮਾਣ ਕਰਨਯੋਗ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿਉ-ਦਾਦੇ ਪੱਖੋਂ ਅਤੇ ਨਾਨਕੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਦਾਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ-ਦਾਦਕੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ (ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ 'ਬੀਬੀ ਸੀਤਾ' ਸੀ) ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬੜੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਸਤੀ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਨਕੇ-ਦਾਦਕੇ

ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ, ਹਕੂਮਤੀ ਜੁਲਮ-ਜਬਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਦਰਜਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰੰਗਰੱਤੜਿਆਂ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਉਸ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਾਈਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਵੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਵਾਲੀ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਚਾਚਿਆਂ-ਤਾਇਆਂ ਅਬਵਾ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ, ਨਦੋਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵੀ ਪਾਈਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਘੜੀ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੱਕਾ ਤਾਇਆ ਸੀ । ਜੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਆਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇੰਝ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ, ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿੱਢੇ ਗਏ ਹਰ ਸੰਘਰਸ਼, ਹਰ ਸਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਨਕੇ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਡੇਰੇ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੱਕਾ ਨਾਨਾ ਸੀ । ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ, ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਵਣਜਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਮਾਮੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹੇਮ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਾਮਾ ਭਾਈ

ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । (ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਲੇਖ 'ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ' ਪੜ੍ਹੋ ਜੀ ।)

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ :

ਬੋਹਬ ਭੱਟ ਦੀ ਲਿਖੀ ਭੱਟ ਵਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1663 ਦੀ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦਾ ਹੈ । ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਰਾਇ' ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਵਿਖੇ, ਪਰਗਨਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ਫਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ । ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆ ਗਿਆ । ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਿਸ਼ਰਚ ਸਕਾਲਰ ਡਾ॰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਭੱਟ ਵਹੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਉਂ ਹੈ :

ਬਧਾਈ ਨੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਰਾਇ ਕੀ, ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਰਾਮ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ,
ਪੜਪੋਤਾ ਬਲੂ ਰਾਉ ਕਾ, ਬੰਸ ਮੂਲ ਚੰਦ ਕੀ, ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਭਾਰਦੁਆਜੀ ਗੋਤ੍ਰਾ,
ਬੰਸ ਬੀੜੇ ਕਾ ਬੰਤਰਾਵਤ ਜਲਹਾਨਾ ।

ਸੰਬਤ ਸਤ੍ਰਾ ਸੈ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਕੇ ਦਿਹੁ ਮਾਤਾ ਸੀਤਾ ਬਾਈ ਕੇ ਉਦਰ ਬੀ
ਰਾਮ ਅਲੀਪੁਰ ਪ੍ਰਗਨਾ ਮੁਲਤਾਨ ਮੇਂ ਦੋ ਘਰੀਆਂ ਰੈਨ ਰਹੀ, ਸੁਭ ਘਰੀ ਸੁਭ ਪਲ ਜਨਮ
ਹੁਆ । ਕੁਲ ਪ੍ਰੋਤ ਬੋਹਬ ਭੱਟ ਕੋ ਮਾਨਾ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਕੜਾਹੀ ਕੀ ।

ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਹਵਾਲਾ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਖਾਤਾ ਬੰਤਰਾਵਤ ਜਲਹਾਨੇ ਪੁਆਰੋਂ ਕਾ" ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਵੀ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭੱਟ ਬੋਹਬ ਵੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭੱਟ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ, ਦਾਦਾ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਚਿਆਂ ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਵੱਈਐ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ । ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਨੇ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦੇ ਬਾਬਾ ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਭਾਈ ਬੋਹਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਚਾਰ ਪੋਤਰੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । (ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਲੇਖ "ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ" ਪੜ੍ਹੋ ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਰਜੀਵੜਾ ਜਰਨੈਲ :

ਜੁਲਮ-ਜਬਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਲਈ ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਲੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਗੱਭਰੂ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਮਰਜੀਵੜੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਜੀਵੜੀ ਫੌਜ ਲਈ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਯਾਦ ਰਹੇ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭਰਾ ਅਤੇ ਦਸ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਦਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਰਜੀਵੜੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਪੰਜੇ ਭਰਾ ਹੀ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ, ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ-ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਚਠੇ ਚਬਾਉਂਦਿਆਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵੀ ਪਾਈਆਂ, ਪਰ ਅਣਖੀਲੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਜੋ ਨਾਮਣਾ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਵੱਡਭਾਗੇ ਸੂਰਬੀਰ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਾਲੀ ਉਮਰੇ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ 'ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ' ਵਿੱਚ ਲੜੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਵੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਚਾਚਾ 'ਭਾਈ ਹਠੀ ਸਿੰਘ' ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇੰਦਰਾਜ ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਹੈ :

ਹਠੀ ਚੰਦ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਅਸੂਜ ਦਿਨ ਅਠਾਰਾਂ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਤਾਲੀਸ,
ਭੰਗਾਣੀ ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਰਾਜ ਨਾਹਨ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਪਾਇ ਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਗੈਲੇ ਸਾਮ੍ਹੇ

ਮਾਥੇ ਰਨ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ ।

ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਸੂਰਮਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਦੋਣ ਦੀ ਜੰਗ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ । ਨਦੋਣ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਚਾਚਾ ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਿਆ । ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਪੁਆਰ,
ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸੈਂਤਾਲੀਸ, ਚੇਤ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਬਾਈਸ, ਗੁਰੂਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੂ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ
ਪਾਇ, ਨਦਾਉਣ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਬੇਖੋਫ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਗੰਮੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ :

ਭੱਟ ਵਹੀਆ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਾਲਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਪਈ ਸੀ । ਭਾਈ ਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਮਰਜੀਵੜੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ । ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ।

ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਲਈ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਇੱਕ ਨਿਰਾਲੇ ਪੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਰਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਣ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਜੋੜ-ਮੇਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਆਹਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭਾਈ ਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ 4 ਚੇਤ੍ਰ ਵਦੀ ਏਕਮ ਸੰਮਤ 1750 ਮੁਤਾਬਿਕ ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1693 ਦੀ 2 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਾਈ ਬੋਹਬ ਭੱਟ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਭੱਟ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਵਿਕ-ਇੰਦਰਾਜ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਘੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਭੱਟ ਦਾ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ :

ਜਸ ਜੋੜ ਦੇਸੂ ਭੱਟ ਭਟਿਆ, ... ਕੀ ਬਧਾਈ ਬੇਟੇ ਚਿਤ੍ਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਉਦੈ ਬਿਆਹਿ ਕੀ, ਸਾਲ ਸਤ੍ਰਾਂ ਸੈ ਪਚਾਸ ਸੰਬਿਤ। ਮੈਂਗਰੇ ਮੋਲ ਕਰਹੈ ਹੈ ਦੀਏ, ਮੁਰਕੀ ਬੱਚ ਕੱਨੀ ਔ ਬਾਲਿਤਾ।

ਯਾਦ ਰਹੇ, ਭਾਈ ਬੋਹਬ ਭੱਟ ਦਾ ਇਹ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਭੱਟ, ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ 'ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ' ਸਦਵਾਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਕਦਮਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ, ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1711 ਦੀ 11 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਭਤੀਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। (ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਲੇਖ 'ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਭੱਟ ਜੀ' ਪੜ੍ਹੋ।

ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛੱਕਣੀ :

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਗੰਮੀ ਚੌਜ ਕਰਕੇ ਸੰਨ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਿਰਜੇ, ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਵਰਤਾਈ ਅਤੇ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਭਾਰਤੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਜੀਵਤ

ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਰਨ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਦੀ ਰੀਤ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਪਰਖ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ ਵਾਲਾ ਚੌਜ ਵਰਤਾਇਆ। ਉਪਰੰਤ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਮਰਜੀਵੜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਉਂ ਹੈ :

ਪੁਰ ਮੁਲਤਾਨ ਅਲੀਪੁਰ ਨੇੜੇ।
 ਮਾਈ ਦਾਸ ਰਾਜਪੂਤ ਬਸੇਰੇ।
 ਤਿਸ ਕੇ ਮਨੀ ਰਾਮ ਸੁਤ ਹੋਯੋ।
 ਆਇ ਤਹਾ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ ਜੋਯੋ।
 ਪਾਂਚ ਪੁਤ੍ਰ ਲੈ ਆਪਨੇ ਸਾਥ।
 ਸ਼ਰਨੀ ਪਰਯੋ ਰਹਿਯੋ ਗੁਰ ਨਾਥ।
 ਸੋ ਪੰਚਹੁ ਭਰਾਤਾ ਕਰ ਖਰੇ।
 ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਗੁਰ ਤਿਨ ਕੇ ਧਰੇ।
 ਬਡੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਭਯੋ।
 ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੂਸਰ ਬਿਦਤਯੋ।
 ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ ਅਰ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਪੁਨ।
 ਪੰਚਮ ਭਯੋ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਗੁਨ।
 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡੇ ਕੋ ਤਿਨ ਦੀਨਾ।
 ਮਾਨਹੁ ਪੰਚ ਪਾਂਡਵ ਬਲ ਪੀਨਾ।
 ਰਨ ਮਹਿ ਕਰੇ ਕਰਮ ਜਿਨ ਭੀਖਨ।
 ਰਿਪੂ ਮਾਰੇ ਜਿਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੀਖਨ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕਠੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਕਵੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਂਚ ਸੁਤ, ਪਾਂਚ ਖਰੇ ਕਰਾਇ।
 ਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਏ ਖਾਲਸਾ, ਰਹੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਦਾਇ।

ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜ ਮਰਜੀਵੜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕਠੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਕੇ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ।

ਮਦਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ :

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਦਮਸਤ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀ ਮੋੜਣਾ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਕਰਾਮਾਤ ਵਰਗਾ ਬਚਿੱਤਰ ਕਾਰਨਾਮਾ' ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਣ ਲਈ ਛੱਡੇ ਮਸਤ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਲਟ ਗੋੜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬੜੀ ਵਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਸ ਯਾਦਗਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਹਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵੇਰਵਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਵਰਤਾਉਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ, ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1700 ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ, ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਲੜਦੇ, ਸੂਰਜ ਢਲਦੇ ਤੱਕ ਅੱਕ-ਬੱਕ ਕੇ, ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ, ਵਾਪਸ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਫਿਰ ਹਮਲਾਵਰ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਰੂਹਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਹਰ ਹਮਲਾ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਕੇ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ। ਅਖੀਰ ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਤਵੇ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਸਕੇ।

ਸੂਹੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਗਾਊਂ ਸੂਹ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਲਵਾਨਨੁਮਾ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਮਸੰਦ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਧਾਰੀਵਾਲ ਨੂੰ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਦੋੜਣ ਲੱਗਾ, ਡਿੱਗ ਕੇ ਲੱਤਾਂ ਤੁੜਵਾ ਬੈਠਾ। ਡਿੱਗਦਾ-ਢਹਿੰਦਾ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਨਗਰ ਮਜੀਠੇ ਪੁੱਜਾ, ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੋਠੀ

ਅੰਦਰ੍ਹ ਪਏ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਲੜ ਗਿਆ। ਮੋਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕਾਇਰ ਮਸਿੰਦ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਗਿਆ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ, ਐਨ ਮੋਕੇ 'ਤੇ, ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਿਬਚਨ ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਤਰੁੱਠੇ ਚੋਜੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇੱਕ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛਾ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਬਾਪੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਿਲੱਖਣ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛਾ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। (ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਮੇਰੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ' ਪੜ੍ਹੋ ਜੀ।)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦਾ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਆਉਂਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛਾ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਲੋਹੇ ਦੇ ਤਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਇਹ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛਾ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਖੁੱਭ ਗਿਆ। ਭਵੰਤਰਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹਾਥੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦਾ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਖਲਬਲੀ ਮੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਆਪਣੇ ਨਾਪਾਕ ਇਰਾਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਬੀਰਤਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਰਗ' ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੁਆਰ ਨੇੜੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ।

ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਲਬਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਇਸ ਭਗਦੜ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜਾ ਛੇੜ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵੰਧ ਯੁੱਧ ਲਈ ਲਲਕਾਰਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਕਰਪੇ ਬਰਛੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ, ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਬੱਲੇ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਨੇਜੇ ਨਾਲ ਬੋਚ ਕੇ, ਨੇਜਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ

ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਈਆਂ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਇਤਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਕਿ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਰੀਬ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਕਹਿਣਾ ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਕੱਲੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜੁੱਰਅਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਰੀਬ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1704 ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਈਆਂ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ :

‘ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ’ ਦੇ ਰਚੇਤੇ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਮਰਜੀਵੜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਅਤੇ ਆਪਾਵਾਰੂ ਜੁਝਾਰੂ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਤਨੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ‘ਫਰਜੰਦ ਪੁੱਤਰ’ ਆਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਮਾਈ-ਭਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅਬਵਾ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇਗੀ। ‘ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ’ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਲਿਖਦਿਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ‘ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ’ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਨਕਲ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ‘ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ’ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਬਹੂ ਨਸ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਨਾਇਕ ਮਾਈ ਦਾਸ ਵੇਇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਹਗੁਰੂ ਸਰਮ ਰੱਖੇਗਾ। ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਫਰਜੰਦਗ ਖਾਨ ਜਾਦ ਹੋ। ਤੁਸਾਂ ਉੱਪਰ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਸਭ ਵਰਤਾਰੇ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਰਮ ਹੋ। ਹੋਰ ਕੋਡੀ ਦਮੜੀ ਪੈਸਾ ਧੋਲਾ ਰੁਪਿਆ ਰਛਿਆ ਦਾ। ਜੋ ਅਸਾਨੂੰ ਦੇਹਿਗਾ। ਇਹ

ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਫ਼ਰਜੰਦ ਹੋਨਿ । ਸਿਖਾ ਪੁਤਾ ਦਾ ਵਾਦਾ ਵ ਲਾ ਹੈ । ਜੇ ਲੋਚ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰੋਗੇ
ਤੁਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਦਰਗਾਹਿ ਬਾਇ ਪਵੇਗੀ । ਤੁਸਾ ਉਪਰ ਵਾਹਗੁਰੂ ਰਛਿਆ ਕਰੇਗਾ ।

(ਸੰਵਤ 1760 ਮਿਤੀ ਕਤਕ 1)

ਸੰਮਤ 1760 ਦੇ ਕਤਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਗੀਧਰ
ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪੇ ਵਜੋਂ ਇਹ
ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ । ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਸ
ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਸੰਨ 1703 ਦੀ 2 ਅਕਤੂਬਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ :

ਸੰਨ 1704 ਦੇ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ
ਸਰਹਿੰਦ, ਲਾਹੌਰ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਦਾਰ ਪਹਾੜੀ
ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ।
ਇਹ ਘੇਰਾ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਵਿਸ਼ਾਲ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਸ੍ਰੀ
ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕੋ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਨਿੱਕੇ
ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਨੇਸ਼ਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਮਿਲੇਗਾ,
ਬਗਾਦਰੀ ਦੇ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣਗੇ, ਅਹੁਦਿਆਂ ਅਤੇ ਖਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਬਰਸਾਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ
ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਛਰੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇਖੇ
ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਗ਼ਨੀਮਤ ਸਮਝਿਆ । ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਘੇਰਾ ਲਮਕਦਾ
ਗਿਆ, ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਦਿਲੀ ਫੈਲਦੀ ਗਈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ
ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਘਾਟ
ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪਈਆਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਨੇ
ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ
ਦੀ ਵੱਡੀ ਨਫ਼ਰੀ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੀਆਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ
ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ
ਵੱਲੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ
ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਚੇ-ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਘੇਰਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ
ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣਗੇ । ਇੰਝ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਰੁੱਕ
ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝੱਲਣੀ ਪਵੇਗੀ । ਬੇਸ਼ੱਕ
ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅੰਦਰ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਪਰ
ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਦੇ

ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਖੂਨੀ ਗਿਰਝਾਂ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚਿੰਨੀ, ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਖਸ਼ੀ ਮੰਨ ਕੇ ਚੁੱਕੀ ਕਸਮ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਧੀ ਸਹੁੰ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹਮਲਾਵਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਲਾਂਘੇ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਇਆ, ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਵਾਅਦੇ ਛਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਅਤੇ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਬੇਸ਼ੱਕ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਲੋਹੇ 'ਤੇ ਲੋਹਾ ਖੜਕਣ ਲੱਗਾ। ਇੰਝ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਅਸਾਵੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗਹਿਗੱਚ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਘੂਰੇਟਾ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਲਾਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਸ਼ੇਰਦਿਲ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਭਿਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਜਰਨੈਲ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੰਘ ਸਵਾ-ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਾਲ ਲੜ੍ਹਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਸਰਸਾ ਕੰਢੇ ਲੜੀ ਗਈ ਜੰਗ ਦਾ ਮਹੱਤਵ :

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੰਤਵ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਲਤਾੜੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ, ਗਰੀਬ-ਮਜ਼ਲੂਮ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣੇ-ਨਿਮਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਜੋਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤਰਬੰਧ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ਵੰਗਾਰ ਨਾਲ ਲਲਕਾਰ ਕੇ, ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤੱਕ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਕੋਤਕੀ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮਨਸ਼ਾ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ, ਭੁੱਖੇ-ਪਿਆਸੇ, ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤਜ਼ਦਾ ਕਰਕੇ, ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਰੱਬੀ ਰਹਿਬਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਲੁਟੇਰੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਵਸਾਝੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੀ ਜੰਗ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜੰਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਮਨ੍ਹਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਲੰਘੇ ਹੀ ਸਨ, ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਪਹਿਰ ਆਪਣੀ ਅੰਤਲੀ ਘੜੀ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਪਹੁ ਫੁਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਰਚੇਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਨਗਰ ਦੀ ਫਸੀਲ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਵੈਰੀਆ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਸਾਮਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਵੈਰੀ ਨੇ ਜਾਨ-ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਭੀ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ।

ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲਹੂ-ਤਿਰਹਾਇਆ ਵੈਰੀ-ਦਲ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੂਕਦੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਚੋਕ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਜੱਥੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵਹੀਰ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਸੂਕਦੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਠਿੱਲ੍ਹ ਪਿਆ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਵੇਗ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਹੱਲਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਤਿੱਖਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭਿਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥੇ ਸਮੇਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੜੀ ਗਈ ਇਹ ਅਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਆਪਣੇ ਅਸਥਿਤਤਵ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਇਮ

ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਫਲ ਉਪਰਾਲਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅਸੀਮ ਬਾਹੁਬਲ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1665 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਸੀ । ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜਾਬਰਾਂ-ਜਾਲਮਾਂ ਖਿਲਾਫ ਇੱਕਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ, ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਚਰਚੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਆਗੂ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੰਨ 1700 ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 28, 29 ਅਤੇ 30 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਰੜੀ ਹਾਰ, ਸਖਤ ਮਾਰ ਅਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਦਿਲ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਸਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਬੜ੍ਹਕ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇਗਾ ਅਤੇ ਐਤਕੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਵੇਗਾ । ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਬੜ੍ਹਕ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਤਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ੋ ਕਿ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਸਕਾਂ ।”

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਸਕੂਰਦਿਆਂ, ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਕਰਪਾ ਬਰਛਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਥਾਪੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਸੰਨ 1700 ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਈਆਂ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਆ ਰਹੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਨਾਗਣੀ ਮਾਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ

ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਘੁੰਮਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਲਬਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਇਸੇ ਭਗਦੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇ ਰਹੇ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਕਿ, “ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਦੀ ਬੜ੍ਹਕ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਨਿਮਾਣੇ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ।” ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਨਿੱਤਰਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨੇਜੇ 'ਤੇ ਅੜ੍ਹਗ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਜਬਰਜੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਪੰਡਤ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਜਰੂਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਮਾਣ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਚੋਲਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਚੋਲਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੰਗੀ ਪੈਂਤੜੇ ਦੇ ਕਰਤੱਬ ਦਾ ਕਮਾਲ ਵੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤੱਕ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਲੜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਹੀਰ ਦੇ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਅੱਬਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਦਮ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣ ਦਿੱਤਾ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬਾਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਭਾਵ ਕਰੀਬ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕੀ, ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਜ 'ਭੱਟ ਵਹੀ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹੈ :

ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਰਾਇ ਕਾ,
ਚੰਦਰਵੰਸ ਭਾਰਦੁਆਜੀ ਗੋਤਰਾ ਪੁਆਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ ਬੰਝਰਉਂਤ ਜਲਹਾਨਾ, ਸੰਮਤ
ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਦਿਹੂੰ ਸਾਤ ਗਏ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਪਚਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ
ਗੈਲ ਲੈ, ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਕੇ ਮਲਹਾਨਾ, ਪਰਗਨਾ ਭਰਤਗੜ੍ਹ, ਰਾਜ ਕਹਿਲੂਰ, ਆਧ ਘਰੀ
ਦਿਹੂੰ ਨਿਕਲੇ, ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਕੀਮ ਚੰਦ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦੀਆ ਚੰਦ ਕਾ,

ਪੜ੍ਹਪੋਤਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਕਾ, ਬੰਸ ਕਲਿਆਨ ਚੰਦ ਕੀ, ਚੰਦੇਲ ਗੋਤਰਾ ਰਾਣੇ ਕੀ ਫੌਜ
ਗੈਲ, ਬਾਰਾਂ ਘੜੀ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਾ ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਵੀ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵਗੀ ਕਿ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤ
ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣਾ :

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੰਗਜੂ
ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਾਛਲੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਿਅਕ ਟੁਕੜੀ ਵਜੋਂ ਚੁਕੰਨਾ
ਹੋ ਕੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਉਛਲਦੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ
ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ
ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਘੂਰੇਟਾ, ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ
ਹੇਠ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕਣ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਲੜਦਿਆਂ
ਲੜਦਿਆਂ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ
ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮਿੱਥੀ
ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ
ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕਾਛਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਗੰਗੂ ਰਸੋਈਏ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ
ਪਿੱਛੇ ਖੇੜੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਏ । ਅਗਲੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਣਾ
ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜੁੜੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ । ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ
ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਮਲਕਪੁਰ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਵਹੀਰ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਣਾ
ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਮੁੱਠਭੇੜ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਇੱਕ
ਤੀਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਜ਼ਖ਼ਮੀ
ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਾ ਰਿਹਾ । ਬੇਸ਼ੱਕ
ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੱਥਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਫੱਟ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ
ਤੱਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੰਘੜਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
ਤੁਰਿਆ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ । ਲੜਦਿਆਂ-ਭੜਿੜਦਿਆਂ ਉਸ
ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਖੂਨ ਵਧੇਰੇ ਵਹਿ ਜਾਣ ਕਾਰਨ
ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਨੇੜਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ
ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਗਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਵਿਖੇ ਚੌਧਰੀ

ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ।

ਹਰਲ-ਹਰਲ ਕਰਦੀਆਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਛੰਡ, ਬੇਲੇ, ਝਾੜ, ਖੇਤ ਸਭ ਫੌਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਨਗਰ-ਨਗਰ ਮੁਨਾਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਮੰਗਿਆ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਆਪਣੇ ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਚੌਧਰ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮਿੱਥੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਇੱਥੇ ਕੱਟਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਪੈਦਿਆਂ ਹੀ ਅਗਾਂਹ ਰੋਸ਼ਨ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੈੜ ਪਾਉਣ ਤੁਰ ਪੈਣਾ ਸੀ । ਇਹ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਬੜੇ ਕੀਮਤੀ ਸਨ । ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ-ਪਿਆਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾਉਣਾ ਸੀ । ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅਨੀਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਧ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਪੂਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਰੱਬੀ ਭਾਵਨੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋਦੜੀਆਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ । ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ । ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਢੱਲਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸੋਦਰੂ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਲਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਢ ਲਈ । ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਵੀ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਭੈ-ਭਾਵਨੀ 'ਤੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ । ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਤੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ-ਪੱਤ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ । ਤੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੇਰੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰੱਖੇਗਾ । ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਅ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ । ਬੁਲੰਦ ਰੁਤਬੇ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ । ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਰੁਕਣ ਲਈ ਆਖਣ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸਾਡਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ੰਦ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ 'ਤੇ ਲਿਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹੇਗਾ, ਸਾਡਾ ਹੀ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀਂ । ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਬਾਇੰ ਪਵੇਗੀ । ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਸਿਰੋਪੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਕਿਰਪਾਨ, ਇੱਕ ਕਟਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਢਾਲ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਵਿਖੇ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਰਬੀਰ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਸਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਚੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਜਾਂ ਪੰਥ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੀ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚਾਚਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ, ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦੇ, ਸਵਾ-ਸਵਾ ਲੱਖ ਨੂੰ ਚਟੇ ਚਬਾਉਂਦੇ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਉੱਚੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ, ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਤੱਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਚਿਤੌੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਝੜਪ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਇਲਾਜ ਦੇ ਵੀ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਡੂੰਘੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਇਤਨਾ ਕੁ ਵਹਿ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੱਖ ਓਹੜ-ਪੋਹੜ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਰੀਰ ਰਾਸ ਨਾ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਫ਼ਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਕੇ ਸੱਚਖੰਡਵਾਸੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਉਂ ਹੈ :

ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ,
ਚੰਦਰਬੀਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰ ਪੁਆਰ, ... ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ

ਬਾਸਨ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਦੂਜ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹਾ, ਮਲਕਪੁਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਪ੍ਰਗਨਾ ਰੋਪਰ, ਰੰਘੜਾਂ ਗੈਲ ਜੁਧ ਮੇਂ ਘਾਇਲ ਹੋਇ, ਗਾਮ ਕੋਟਲਾ, ਪ੍ਰਗਨਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿ ਰਹਾ। ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਚੌਥ, ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰੈਣ ਗਈ, ਸੁਆਸ ਪੂਰੇ ਹੋਏ। ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੀ ਪਤ ਗੁਰੂ ਰਾਖੀ, ਏਸ ਕੀ ਬੇਟੀ ਕਾ ਸਤ ਰਹਾ।

ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਨਾਂਦੇੜ ਵੱਲ ਗਏ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਬਹਾਦਰ ਬੰਦਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪੱਚੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ 13 ਮਈ 1710 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਘੇਰੇ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 9 ਜੂਨ 1716 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸ਼ੀਅਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ :

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਬਾ ਆਖਦਿਆਂ, ਜੇ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਹੋਣਹਾਰ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਮ ਕਰਕੇ, ਹੋਰ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਣ ਲਈ, ਚਾਲੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ, ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਏ। ਪਰ ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਸੂਹੀਏ ਦੀ ਸੂਹ 'ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਫ਼ਜ਼ਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵੇਲੇ ਚੁਪਾਸਿਓਂ ਹਵੇਲੀ ਘੇਰ ਲਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ

ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਖੁਨੀ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲਈ ਗਸ਼ਤੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਦੀ ਇੱਕੋ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸ਼ੋਭਦਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੂਤੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਜਬਰੀ ਫੌਲਣ ਲੱਗ ਪੈਣ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਮੁਖੀਏ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਪੱਕ ਕਰ ਲਵੋ ਕਿ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ।

ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਫੌਜੀ ਮੁਖੀਏ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਰਜੀਵੜਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ, ਸਥਾਤਾਂ ਅਤੇ ਛੰਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਂਦੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਸ ਬੂਹੇ ਦੇ ਕਿਵਾੜ ਬੰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕੋਠੜੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦਿਵਾ ਰਹੇ ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਇਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਧੀਅ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਹਨ।” ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਮੁਮਤਾਜ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬੋਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਹੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਗੁਣਾ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਵਰਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ, ਐਨ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਣੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਧੀਅ-ਜਵਾਈ’ ਵਾਲੇ ਬੋਲ, ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਖੜ੍ਹੀ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣ ਲਏ ਸਨ। ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਆਈਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧਰਮੀ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਬੋਲੇ ‘ਧੀਅ-ਜਵਾਈ ਵਾਲੇ ਬੋਲ’ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਈ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਬੇਸੁਧ ਜ਼ਖਮੀ ਪਏ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਨਾਲ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਨਾਮ ਸਿਮਰਿਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਜ਼ਖਮੀ ਸੀ, ਬੇਸੁਧ ਸੀ, ਪਰ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਝਰਨੇ ਨੇ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰੰਗਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਦੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਝਰਨਾਹਟ ਛਿੜ ਗਈ। ਉਹ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਤੋਂ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ’ ਗਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਵੱਡੀ ਇੱਜਤ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਅਣਖੀ ਬਾਪ ਦੇ ਬੇਬਾਕ ਬੋਲ ਨਾਲ

ਜੁੜ ਕੇ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਸਦਾ ਲਈ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਮਤਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੁਝ ਘੜੀਆਂ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਫਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਨਿਭਾਇਆ।

ਜਤੀ-ਸਤੀ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਨੇ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਭੋਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸਫਾਈ ਆਪ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾ-ਬੱਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰੱਖਿਆ। ਸਦਾ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ, ਅਨੰਦ ਦੀ ਇੱਕ ਝਰਨਾਹਟ ਆਪਣੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬੋਲ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰ ਜਾਂ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮਾਈ ਮੁਮਤਾਜ਼' ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਲਈ ਤਰਸਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੇ। ਮਾਈ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਦੀ ਪਾਵਨ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵਿਖੇ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦਸ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਨੌਰੰਗਪੁਰ ਝਾਂਡੀਆਂ ਵਿਖੇ ਵੀ ਹੈ।

ਅੰਤਿਕਾ :

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਐਸਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਿਤਾ ਸ਼ਹੀਦ, ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਰਾ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ, ਮਾਮੇ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਰੁਤਬੇ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣੀ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੋਠੜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫਰਜੰਦ ਪੁੱਤਰ, ਬਚਿੱਤਰ ਯੋਧੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਚਿੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਹਨ।

ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਿੱਖ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ 'ਮਹਾਂਬਲੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼' ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਸ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨਤਾ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਤ-ਭਗਤ, ਮਾਸੂਮਾਂ-ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮੇ, ਧਰਮ-ਕੌਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਿਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਢਣ ਵਾਲੇ ਅਣਗਿਣਤ ਮਰਜ਼ੀਵੜੇ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੇ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਫੁੱਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੂਸ਼ਬੂਆਂ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਮਹਿਕਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਟਹਿਕਦੇ ਗੁਲਾਬ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅਮਰ ਰੁਤਬਾ, ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਉਸ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪਾ, ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕੇ ਪਰਖ ਵਾਲੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ 'ਸਿੱਖ' ਹੋਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਾਲਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਨਾਲੋਂ ਕੀਮਤੀ ਸੀ। ਪਰਖ ਦੀ ਘੜੀ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੂਰਾ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਸਚੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ 'ਅਮਰ' ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੰਗਰੱਤੜੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਯਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਲਈ ਸਨਮਾਨਤ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ 'ਮਹਾਂਨਾਇਕਾਂ' ਵਾਂਗ, 'ਤਵਾਰੀਖ' ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨਾਲ ਵੀ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਲਹੂ-ਡੋਲ੍ਹਵਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਵਾਰੀਖ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪਿਰਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਸੋਝੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੋਂਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੀ ਆਪਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਰੰਭਿਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਖ਼ਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਇਸੇ ਚੇਤਨਾ ਕਾਰਨ ਹਰ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਚੇਤਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਅਲਬੇਲੀ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹਸਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਇਸੇ ਚੇਤਨਤਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸਾਡੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਅਨਮੱਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਨਮੱਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਥਾਵ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਾਂਨਾਇਕ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚੋਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਣਗੌਲੀ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ 'ਤੇ ਵੀ ਝਾਤ ਮਾਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਸਿੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਅਬਵਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨੰਨੇ-ਮੁੰਨੇ ਪੋਤਿਆਂ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਰਗੀ ਇਕ ਵੀ ਮਿਸਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਨਹੀਂ

ਮਿਲਦੀ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੰਢਾਏ-ਵਰਤਾਏ ਵੱਡੇ ਸਾਕੇ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹਰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਲਬੇਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਤਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਥਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਅਨਮਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਛੋੜੇ, ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਦੀ ਕੈਦ ਤਕ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਅਗਵਾਈ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਬੁੱਕਲ ਦਾ ਨਿੱਘ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਨੰਨੇ-ਮੁੰਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਬਰਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤੱਪਸ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਪਿੱਛੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਅਡੋਲ ਸਿਦਕ ਦਾ ਥੰਮ੍ਹ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਅਨਮਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਅਮਰ ਗਾਥਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ। ਸਗੋਂ ਉਲਟਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਲਬੇਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਅਤੇ ਖੂਨੀ ਕੰਧ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਮਾਹੌਲ ਨਾਲ ਇਸ ਕਦਰ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਦੇਖਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਅਣਗੌਲਿਆ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੀਨਾ-ਬਸੀਨਾ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸਿੱਖ ਯਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਤੱਥ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਲਝਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੁ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਥਾ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

...ਗੰਗੂ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਕਾਰਨ ਮੋਰਿੰਡੇ ਬਾਣੇ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਸ਼ੀਰਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੱਸੀ 'ਗੁਰਸਿੱਖੀ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ, ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋਣ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾ-ਪੁੱਜਦਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਲਿਖੀ ਗਈ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ, ਭਾਈ ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ 'ਭਤੀਜਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਹਿੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਹੱਲਾ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। (ਯਾਦ ਰਹੇ, ਭਾਈ ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।) ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਹੈ :

ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਸੰਗਤਿਪੁਰ ਵਾਸੀ ।
 ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਪ ਪੁੰਨ ਕਮਾਸੀ ।
 ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ ਤਿਤ ਚਾਚੂ ਜਾਨਹੁ ।
 ਪਾਂਚ ਪਯਾਰਨ ਮਾਹਿ ਪ੍ਰਧਾਨਹੁ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੜਾਅ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਨਗਰ 'ਸਰਹਿੰਦ' ਹੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਪੜਾਅ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਵਰਗੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗੁਰਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣੀਏ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਪੱਖੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਊਠ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਗਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਤੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ, ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭੇਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਰੱਖ ਕੇ

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਲਿਵ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਮ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਕਿੱਥੇ ਤਕ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਜੁਗਾੜ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸ਼ੱਚਮ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗੜਵਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪੋਹ-ਮਾਘ ਦੇ ਪੂਰੇ ਦੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਸੀਤ ਹੋਏ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਡੰਡਓਤ ਕੀਤੀ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ 'ਫਤਹਿ' ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਛਕਿਆ। ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਸੰਤਰੇਣ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿੱਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰਤ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ :

ਪਿਖ ਕੈ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁ ਮੋਤੀ ਕੇਰਾ।

ਮਾਤਾ ਕਹਯੋ ਭਲਾ ਹੋਵੈ ਤੇਰਾ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਲਈ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਇਕ ਅਗੰਮੀ ਸਰਮਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਦੌਲਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਚ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਵੱਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਰੁਤਬਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀਂ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ-ਭੈਅ ਨੂੰ ਤੱਜ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗੜਵੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਤੀਨ ਬਾਰ ਪੈਯ ਪ੍ਰਸਾਦ ਲਯਾਵੈ।

ਗੁਰੂ ਸੁਤਨ ਕੋ ਆਪ ਅਚਾਵੈ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਿਹ ਦੇਹਿ ਅਸੀਸਾ।

ਤੁਮ ਪਰ ਬਖਸ਼ ਕਰਹਿ ਜਗਦੀਸਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਸੂਬੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਇਕ ਦਰਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ

ਜੋ ਵੀ ਹੁੰਦੀ-ਬੀਤਦੀ, ਸਾਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 'ਕੁਰੁਕਛੇਤਰ ਦਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ' ਮਹਾਰਾਜਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੱਬਵਾਨ ਸੰਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ-ਬੀਤੀ ਦਾ ਰੱਬਵਾਨ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਲਈ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਬਿੜਕਾਉਣ ਲਈ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਿਆ, ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਡੋਲ ਰਹੇ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਭਉ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਮਾਂ ਆ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸਹੀ ਅਰਬਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰ ਮਰਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਸ਼ੀਰਖੋਰ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਕਰਬਲਾ ਵਾਲਾ ਸਾਕਾ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਘੋਰ ਪਾਪ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੈਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਜੇ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲਵਾਂਗਾ। ਮੁਸਲਿਮ ਕਵੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜਵਾਬ ਨੂੰ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਬਦਲਾ ਹੀ ਲੈਨਾ ਹੋਗਾ ਤੋਂ ਹਮ ਲੋਂਗੇ ਬਾਪ ਸੇ।

ਮਹਿਫੂਜ਼ ਰੱਖੇ ਹਮ ਕੋ ਖੁਦਾ ਐਸੇ ਪਾਪ ਸੇ।

ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝਾਉਣੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸੇ ਦੁਬਿਧਾ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਗੁਰ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ 'ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚੇ' ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਫ਼ਨ ਫੈਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 'ਸਪੋਲੀਆਂ' ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ 'ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸੁਤਨ ਕੀ' ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਹਫ਼ੂਰੀਆ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ :

ਨੀਕੇ ਬਾਰਕ ਤੁਮ ਮਤ ਜਾਨਹੁ।

ਨਾਗਹੁ ਕੇ ਇਹ ਪੂਤ ਬਖਾਨਹੁ।

ਤੁਮਰੇ ਹਾਥ ਆਜ ਯਹ ਆਏ।

ਕਰਹੁ ਅਬੈ ਅਪਨੈ ਮਨ ਭਾਏ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਅਡੋਲਤਾ, ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਰਤੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਲਈ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਸੀ। ਪੋਤਿਆਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਅਜਿਹੇ ਬੋਲ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪਕੜਣੇ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਿਰਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਕੇ ਜੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪੀੜ ਹੰਝੂ ਬਣ ਕੇ ਵਹਿ ਤੁਰੇਗੀ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਓ ਕਿ 'ਅਸਹਿ' ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਅਤੇ 'ਅਕਹਿ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਸੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਲਈ ਅਸੀਸਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ-ਬੰਸ ਦੀ ਰੀਤ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ। 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਰੀਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਹਮਰੇ ਬੰਸ ਰੀਤ ਇਮ ਆਈ।

ਸੀਸ ਦੇਤ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹਿ ਜਾਈ।

ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਪਾਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੀ ਪਿਰਤ ਦੀ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਲਿਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਗਈ। ਇਸ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਿਛੋੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਕਾ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਡੇਗ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਰਹੀ। ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਖੜ੍ਹੇ ਦਾਅ ਮੋਹਰਾਂ ਨਾਲ ਲੋੜ-ਗੋਚਰੀ ਧਰਤੀ ਢੱਕ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ। ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ, ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ

ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਮੌਕੇ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਵਜੋਂ ਨਿਭਾਏ ਮੋਹਰੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸੂਹੀਆ ਤੰਤਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ । ਗੰਗੂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਪੰਮੇ ਲੰਗੇ ਰਾਹੀਂ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸੂਹ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਈ । 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਹੈ :

ਨੀਚ ਗੰਗੂ ਕੋ ਭ੍ਰਾਤ ਇਕ ਲੰਗਾ ।

ਤਿਨ ਲੀਨੋ ਮੋਤੀ ਸੰਗ ਪੰਗਾ ।

ਜਾਇ ਵਜ਼ੀਦਹਿ ਭੇਦ ਬਤਾਇਯੋ ।

ਇਕ ਝੀਵਰ ਹੈ ਪੇਯ ਪਿਆਇਯੋ ।

ਗੁਰ ਕੋ ਮਾਤ ਬਾਲ ਸੁਖਦਾਈ ।

ਇਸਹਿ ਦੀਨ ਬਹੁਤ ਵਡਿਆਈ ।

ਗੰਗੂ ਦੇ ਇਸ ਲੰਗੇ ਭਰਾ ਪੰਮੇ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਨੇ ਸੂਹੀਆ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ । ਤੜਕੇ ਮੂੰਹ-ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਸੁੱਤੇ-ਜਾਗਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਮੁਕੱਦਮ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਬੈਠੇ ਹਾਕਮ ਆਪਣੇ ਜਬਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਂਡ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ, ਉਸੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋ ਗਈ । ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨਾ ਕਬੂਲ ਕੇ, ਸਗੋਂ ਜਾਨਾਂ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਕੇ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀਨ ਅਵਸਥਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਸਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ (ਸੂਬਾ) ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੀਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੱਸ ਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੀਨੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੱਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੇ ਵੱਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰ ਲਵੇਗਾ । ਸੋ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਤਹਿਤ, ਇਕ ਗਿਣੀ-ਮਿੱਥੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਲ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਡਰ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਘਟਨਾ-ਚੱਕਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਚੁਣਨ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਲਿਵ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਲੰਮੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਗਾਧ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਅਮਿੱਥ ਚਲੈ ਝਰਨੇ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਚੱਲਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੀ ਟੱਕ-ਟੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਹੂਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਚਲਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਨੂੰ 'ਹਮ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ਇਕ ਦਮੀ' ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿੱਚ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਦੀਵ-ਕਾਲੀ ਖੇੜੇ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤ ਭਰੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਏਸੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸਵਾਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਖੜੋਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਲਾਲਚਾਂ ਅਤੇ ਦਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਲੋਭ ਜਾਂ ਡਰਾਵਾ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕੀਦੇ ਤੋਂ ਡੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅਡੋਲ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਬਾਤ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾ-ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮੋਤ ਦਾ ਡਰ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਤੂੰ ਜੋ ਚਾਹੇਂ, ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਤੋਂ, ਅਕੀਦੇ ਤੋਂ, ਨਹੀਂ ਡੁਲਾ ਸਕਦਾ।

ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਰੜੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕ-ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸਾਬਤ-ਕਦਮੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਚੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣੇ ਹੀ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨੌਕਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਜਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ-ਬਗੂਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ, ਧਰਮ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ

ਰਿਸ਼ਤਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਜੰਗ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਬਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜਾਬਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਬਦੀ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਮ ਜਿੱਤ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦਾ ਸਦਾ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਭਵਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਰਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ, ਹੁਣ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਨਦਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਚੁਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਭਰੀ ਯਾਦ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸੀ। ਹਰ ਡਰਾਵਾ, ਹਰ ਲਾਲਚ, ਹਰ ਤਸੀਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਚ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਅੱਗ-ਬਗੂਲੇ ਹੋਏ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਅਡੋਲ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਜ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਨਾਮ-ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਇਹ ਅਡੋਲਤਾ, ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਇਹ ਸਿਦਕਦਿਲੀ, ਇਹ ਸਹਿਜਤਾ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਨੌਕਰ ਦੀ ਇਤਨੀ ਮਜ਼ਾਲ, ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਐਸੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਪੂਰੇ ਅਵਾਮ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਪੈਗਾਮ ਸੀ ਕਿ ਘਰ-ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ, ਹੰਨੇ-ਹੰਨੇ ਮੀਰੀ ਆਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰਾਜ-ਮਦ ਦੀ ਇਕ ਫੁੱਕਾਰ ਉੱਠਦੀ, “ਮੈਂ ਕੁਚਲ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਨੂੰ।” ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣ ਦੇ ਆਖਰੀ ਯਤਨ ਵਜੋਂ ਸੂਬੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਹਲੂ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ‘ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ’ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਹੈ :

ਜਬ ਦੁਸਟਨ ਮੋਤੀ ਗਹਿ ਲੀਨਾ।

ਕੋਹਲੂ ਨਿਕਟ ਤਿਨਹਿ ਬੰਧ ਦੀਨਾ।

ਸਭ ਪਰਵਾਰਹਿ ਸੰਗ ਸਾਥ ਲਗਾਯੋ।

ਮ੍ਰਿਤੁ ਦੰਡ ਤਿਨ ਸਭਹਿ ਸੁਨਾਇਯੋ।

ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪਿੜ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਅਡੋਲ ਸੀ।

ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਅਜੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਮਾਇਸ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ, “ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜ ਦਿਓ।”

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮੀ ਬਾਪ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਿਹਾਰਿਆ। ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹ ਰੋਕੀ ਇਕ ਟੱਕ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਗਾ ਕੇ ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਨੂੰ ਵਾਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਕੋਲੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੀ ਵਿੱਥਿਆ ਪਿਛਲੇਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਹੀ ਪਗਡੰਡੀ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਨਦਰਿ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਹੁਣ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਘਰਾਂ-ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਬਾਤਾਂ ਪਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਅੰਦਰੋਂ ਉਠੀ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਚੋਸ਼ਨੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਖਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁਸਕੂਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪ ਕੋਹਲੂ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਕੋਹਲੂ ਵੱਲ ਵੱਧਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ, “ਵੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ! ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੀੜ ਲੈ...।”

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, “ਵੇ ਸੂਬਿਆ ! ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਵੇਖ ਲੈ।”

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅਡੋਲ ਨਿਸਚਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਲਾਲ-ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਅਤਿ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ‘ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ’ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਕਵੀ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਇਹ ਸੁਨ ਰਿਸਯੋ ਬਹੁਤ ਵਜੀਰਾ।

ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗੀ ਸਗਲੀ ਧੀਰਾ।

ਪਕੜ ਮੰਗਾਯੋ ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਰਾ।

ਉਨ ਪਰ ਕੀਨੋ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਾਰਾ।

ਕੋਰੜੇ ਮਾਰ ਕੀਏ ਅਧਮੋਏ।

ਹਿੰਦੂ ਦੇਖ ਤ੍ਰਾਹਿ ਤ੍ਰਾਹਿ ਬਿਗੋਏ।

ਪੁਨਹਿ ਲੀਨੋ ਜਲਾਦ ਬੁਲਾਈ।
 ਹੁਕਮ ਕੀਓ ਤੁਮ ਕੋਹਲੂ ਲਿਆਈ।
 ਸਭ ਕੁਟੰਬ ਤਹਿ ਕੋਹਲੂ ਪੀੜਾਇਆ।
 ਫਾਨੀ ਦੁਨੀ ਤੇ ਨਾਮ ਕਮਾਇਆ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮੋਤ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ, ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਰੱਬੀ ਭਾਣਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ-ਮੁਰੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਅਮਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਸੱਚੇ ਵਾਂਗ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਕੜਾਹਾ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਚੂਨਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਾਸ ਨਪੀੜ ਹੋ ਕੇ ਮਿੱਝ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਵਾਨ ਨਦਰਾਂ ਸਦਕਾ ਇਸ ਛਿਣ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਤ੍ਰੈਕਾਲ-ਦਰਸ਼ੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਗਰਕ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ, ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਪਾਪੀ, ਪੰਮੇ ਲੰਗੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਲੱਗਿਆਂ-ਬੱਧਿਆਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤ ਦੀ ਭਿਣਕ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨਤਾ ਵਾਲੀ ਰੂਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ-ਰੱਤੜੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਝਿਮਕਣ ਰੋਕ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਵਾਚਿਆ।

ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਤ੍ਰਾਹਿ-ਤ੍ਰਾਹਿ ਕਰ ਉਠੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਨਾਲ ਵਰਤ ਰਹੀ ਅਣਹੋਣੀ ਕਾਰਨ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਗ਼ਮ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਬੇਬੱਸ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ

ਅਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭਾਰੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪਿੜਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੀਲੋਆਣੀ ਵਿਖੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਏ ਕਲਾ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਾਕਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਚੌਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਥੇ ਕਾਹੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਸੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟੀ ਗਈ। ਪਾਪ ਦੀ ਬੇੜੀ ਭਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਜੁਲਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅਤਿਨਿਕਟ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਆਪਣੀ ਘਾਲ-ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਗਤ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬਿਰਾਜਾਂਗੇ, ਉਦੋਂ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦਾ ਵਸੇਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਡੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਦਾ ਹਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

ਮੋਤੀ ਹਮਰੇ ਸਿੱਖ ਪਯਾਰਾ।
ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਜ ਮਮ ਸਿਸ ਭਾਰਾ।
ਜਬ ਹਮ ਦਰਗਾਹਿ ਜਾਇ ਬਿਰਾਜੈ।
ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਹਮ ਨਿਕਟ ਰਹਾਜੈ।
ਸਚਖੰਡ ਜਬ ਕਰਹਿ ਹਮ ਵਾਸਾ।
ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਮ ਢਿਗ ਹੋਇ ਵਾਸਾ।
ਹਮਰੇ ਉਰ ਕਾ ਹਾਰ ਵਹ ਬਨੈ।
ਸਦ ਹੀ ਹਮਰੇ ਰਿਦ ਸੰਗ ਸਨੈ।

ਤਵਾਰੀਖ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਚੇਤਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਰੁਤਬਾ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਮਿਟਵੇਂ ਤੇਜ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਰਤਾਰਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਵੱਲੀ ਨਦਰਿ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁੱਠੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਅਨੰਤ ਸਮਿਆਂ ਤਕ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਜੁੜ

ਕੇ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ :

ਮਮ ਸਿਖਨ ਮਹਿ ਮੋਤੀ ਖਾਸ ।

ਸਦਾ ਰਹੇ ਗੁਰ ਚਰਨਨ ਪਾਸ ।

ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ' ਬਣ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਤਨੇਮ, ਸੁੱਚਾ ਆਚਾਰ, ਸੰਜਮ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਘਾਲ-ਕਮਾਈ, ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਕੇਵਲ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ' ਬਣਨ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੂਜਣਯੋਗ ਹਸਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ, ਹਲੀਮੀ, ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਵਾਰਸਾਂ ਲਈ, ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਖ਼ਸ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ' ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਵੰਸ਼ ਨੇ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ, ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦਾ ਚਾਚਾ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰਾ) ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਾਂਝ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਉਸ ਛੱਜੂ ਝੀਵਰ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜੋਖਰੇ ਵਿਖੇ ਪੰਡਿਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਥਾਪੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਤਹਿਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਰਹਿੰਦ ਸੀ। ਸਢੇਰੇ, ਸਮਾਣੇ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਰਗਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਦਾ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਰਿਆ। ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਵੀਂ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਜਿੱਤ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਖਾਲਸੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿੜਕੇ ਮਗਰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਘਰ ਘਰ ਮੰਗਣ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ

ਹਰ ਘਰੋਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਠੁੱਡੇ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਪਾਪੀ ਮੋਇਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਵਰਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਿਰਦੇਵੇਧਕ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਗੰਗੂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਪੰਮਾ ਲੰਗਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਬਤ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਕੋਲ ਚੁਗਲੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜੀਵਤ ਹੈ । ਪੰਮੇ ਲੰਗੇ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰੱਜਵੀਂ ਛਿਤਰੋੜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗਲ ਵਿੱਚ ਜੰਜੀਰੀ ਪਾ ਕੇ ਘਸੀਟ-ਘਸੀਟ ਕੇ ਮਾਰਿਆ । ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਏਕ ਸਿੰਘ ਕੀਨੀ ਅਰਦਾਸ ।
 ਲੰਗਾ ਨੀਚ ਬਸੈ ਸਰਹੰਦ ਪਾਸ ।
 ਤਿਹ ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਮੋਤੀ ਮਰਵਾਯਾ ।
 ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤਿਸਹਿ ਨੇ ਘਾਇਆ ।
 ਬੰਦੇ ਬੀਰ ਸੁਨੀ ਜਬ ਬਾਤ ।
 ਚੜ੍ਹਓ ਚੌਹ ਅਕਾਸਹਿ ਤਾਤ ।
 ਸਿੰਘ ਤਿਸਹਿ ਬਾਧ ਲੈ ਆਇ ।
 ਸੋ ਪਾਹਨੀ ਠੋਕੀ ਹਰਖਾਇ ।
 ਗਲੇ ਪਾਹੇ ਜੰਜੀਰ ਘਸੀਟਾ ।
 ਇਮ ਮਾਰਾ ਜਿਮ ਆਟਾ ਪੀਠਾ ।

ਇੰਝ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋਖੀ 'ਪੰਮੇ ਲੰਗੇ' ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ । ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ-ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਉਚਾਰਿਆ :

ਧੰਨ ਮੋਤੀ ਜਿਨੁ ਪੁੰਨ ਕਮਾਇਆ ।
 ਗੁਰ ਲਾਲਾਂ ਤਾਈਂ ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਗਾਥਾ, ਤਵਾਰੀਖ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਅਣਗੌਲੀ ਪਈ ਰਹੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸੀਨਾ-ਬਸੀਨਾ ਆਪਣੇ

ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਕੌਮੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅੰਗੜਾਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘਾਲ ਕਮਾਈਆਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅਰਬਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਅਰੰਭਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਸੰਸਥਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਦੇਗ ਦਾ ਲੰਗਰ ਵਰਤਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਤੇ ਦਿਨ-ਤਿਉਹਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਬੜੀ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਯਾਦਗਾਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ ੬੪੮ 'ਤੇ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ :

ਜਿਨ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਆਏ ਤੇ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਨਾਨਕ ਕੁਲ ਉਧਾਰਹਿ ਆਪਣਾ ਦਰਗਾਹ ਪਾਵਹਿ ਮਾਣੁ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਪੂਰਨੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਹਿਰਾ ਆਪਣੀ ਅਮਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ ਪਾ ਗਏ ਹਨ, ਸੱਚ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਉਹ ਇਕ ਐਸਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਸੋਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਚੌਗਿਰਦਾ ਰੁਸਨਾ ਸਕੀਏ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦਾ ਭਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ :

ਢਿੱਲੋਂ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਖਾਨਦਾਨੀ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੱਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਝਬਾਲ ਦੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ 22ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਢਿੱਲੋਂ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ 'ਦੋ ਜਠੇਰਿਆਂ' ਭਾਈ ਲਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਪੰਕਤੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ :

ਪਟੀ ਅੰਦਰਿ ਚਉਧਰੀ, ਢਿਲੋਂ ਲਾਲੁ ਲੰਗਾਹੁ ਸੁਹੰਦਾ ।

'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਗਣਾ ਪੱਟੀ ਦਾ ਇਹ ਚੌਧਰੀ ਪਰਿਵਾਰ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਬਚਨ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

“ਭਾਈ ਲਾਲ ਤੇ ਲੰਗਾਹ ਚੌਧਰੀ ਪਟੀ ਦੇ ਢਿਲੋਂ ਜਾਤ ਦੇ ਹੈਸਨਿ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜੂਰ ਆਏ। ਤਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੁ ਤਯਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲਿ, ਸਾਥ ਹੀ ਮਾਇਆ ਲਾਵਨ, ਸਾਥ ਹੀ ਆਪ ਸਰੀਰ ਕਰਿ ਕੈ ਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ।”

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਜੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਢਿਲੋਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਢਿਲੇ ਚੋਧਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਘਣੀ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਵਾਲਾ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਫੌਜੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਸਮੇਤ ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਢਿਲੇ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਭੇਜ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਬਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਝਬਾਲ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਕੇ, ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ, ਅਗਲੇਰੇ ਦਿਨ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਝਬਾਲ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਤਨੇ ਇਤਬਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਢਿਲੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਪੀਰੋ ਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਈ ਪੀਰੋ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹਯਾਤੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਪੀਰੋ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੇਲੋ ਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੇਲੋ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੇਲੋ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸੀ, ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ, ਜਿਹੜੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਬਣੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਵਰਦਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ 'ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪੰਨੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਜਾ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਵੀ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਨਾਲ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੰਝ ਇੱਕੋ ਦਿਨ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸੱਤ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ :

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਗਰ 'ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਖੇ 'ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਣ ਵਾਲੇ ਅਲਬੇਲੇ ਵਰਤਾਰੇ' ਤੋਂ ਸੋਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ

ਲਈ, ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਮਾਘੀ ਦੇ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ, ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਹ ਬੀਆਬਾਨ ਇਲਾਕਾ, ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਖੀਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਅੰਤਮ ਲੜਾਈ ਇਸੇ ਢਾਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਲੜੀ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫਤਹਿ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਚਾਲੀ ਬੇਦਾਵੀਏ ਮੰਡਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਉਪਰੰਤ 'ਮੁਕਤਿਆਂ' ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। 'ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੇ ਬੇਦਾਵੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ :

...ਸੰਨ 1704 ਦੇ ਮਈ-ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ, ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਸਰਹਿੰਦ, ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆ ਪਠਾਣ ਜਰਨੈਲ ਸੈਦ ਖਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਲਾ ਪਕੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਿੱਲਜੁਲ ਆਰੰਭੀ ਹੀ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਤਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲ ਗਈ। ਅਗਾਊਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਜੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕਾਸਦ ਭੇਜੇ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੇ ਇਸ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰਕੇ ਆ ਜਾਵੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਝਬਾਲ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਪੱਟੀ ਵਾਸੀ ਉਸ ਦੇ ਜੀਜਾ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਅਤੇ ਰਟੋਲ ਵਾਸੀ ਸ਼ਰੀਕ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਸੋ ਸਵਾ ਸੌ ਲੜਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੱਥਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦੀਆਂ ਸੂਰਬੀਰ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੇ ਕਹੀਆਂ, ਦਾਤਰੀਆਂ, ਹੱਲ-ਪੰਜਾਲੀਆਂ, ਤੇਸੇ ਅਤੇ ਰੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ, ਬਰਛਿਆਂ, ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ।

ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਤੱਤੇ ਵਾਵਰੋਲਿਆਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਉਛਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਐਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦਸ ਕੁ ਲੱਖ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਨਾਗਵਲ ਪਾ ਲਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਬਿਛਰੇ ਮੂੰਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਉਗਲੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਅਕਾਸ਼ ਕਾਲੇ ਹੂੰਏ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਪੰਜ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਤੇਗਾਂ, ਤੀਰਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲ ਗਏ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਦੇ ਉਗਣ ਨਾਲ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਹਮਲਾਵਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸਿਰ ਛੁਪਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਕੀਆਂ-ਹਾਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਮਧੋਲ ਲੈਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਦੀ ਇਸ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਬਾਅਦ ਸਮਝ ਲੱਗ ਗਈ ਕਿ ਪੰਜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲਤਾੜਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਸਿਪਾਹੀ ਮਰਵਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਕੇ ਸਖਤ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਰਤੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਜਿਤਾਉਣ ਲਈ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਘੇਰੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਾਹੀ 'ਤੇ ਬਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਝਪਟ ਮਾਰਦੇ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ, ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਅਤੇ ਦਾਣਾ-ਛੱਕਾ ਖੋਹ ਕੇ ਪਲਕ ਝਪਕਣ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੇ।

ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੰਬੂ ਚੋਣ ਲੱਗੇ, ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਬਿਸਤਰੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਭਿੱਜਣ ਲੱਗਾ। ਮੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਮੱਛਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨੇ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਫੈਲਣ

ਵਰਗੇ ਹਾਲਾਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹਮਲਾਵਰ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਤਲੀ ਸੀ । ਪਰ ਸਤੰਬਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗੀ । ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਚਾਰਾ ਮੁੱਕਣ ਲੱਗਾ । ਘੋੜੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰਨ ਲੱਗੇ । ਆਸਾਮ ਤੋਂ ਆਇਆ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਵੀ ਅੰਨ ਖੋਹਣ ਲਈ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਅਨਾਜ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਚੁਕੰਨੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰੋਟਕਾਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਉਦਾਸ ਦਿਨ ਆ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਧਿਰਾਂ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਸਨ । ਚੁਲ੍ਹਾ-ਨੋਂਦਾ ਦੇ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀਏ ਆਪ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਆਸਤੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਢੰਡੋਰਾ ਫੇਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹਵੇ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਤੋਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੇਦਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਜੰਗੀ ਚਾਲ ਸੀ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਨ-ਦਾਣੇ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਹ ਵਸਿੰਦੇ, ਜਿਹੜੇ ਜੁਝਾਰੂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਨਾਜ ਨਾਲ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਸਕਣ, ਜੰਗ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਮਕਾਈ ਜਾ ਸਕੇ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ।

ਬੇਦਾਵਾ :

ਅਕਤੂਬਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਫ਼ਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲੱਗਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਵਾ ਕੁ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਾਲੀ ਸਲਾਮਤ ਸਨ । ਰੋਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ

ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਖਾਧੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਖਾਧੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਦਰਖੱਤਾ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਸੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚੇ ਸਨ। ਭੁੱਖ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਿਦਕ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਕਾਇਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਚੇਚਾ ਮਾਝੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ। ਪਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਤਿਲ-ਤਿਲ ਕਰਕੇ ਮਰਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਵੇਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਛੁੱਲ੍ਹਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ। ਸੋ ਭੁੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਤੋਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਮ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਖਲੋ ਕੇ, ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ, ਪਰ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਪਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਸਮਝਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਮ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬੋੜੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਟਿਕ ਜਾਓ, ਤਾਂ ਬੇਦਿਲ ਹੋਏ ਧਾੜਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਬਰ-ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਸਿਰੜ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਘੇਰਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਣਗੇ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ। ਸਿੱਖੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਆਏ ਸੀ, ਅਸਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੱਖ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਜੇ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜਾਣ ਲੱਗੋ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਜਾਇਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਧੁਰ ਹਿਰਦੇ ਤੱਕ ਕੰਬ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਤਰਕ ਉਠਿਆ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ, ਬਾਣਾ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਤੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਮਹਿਰੂਮ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਬੱਸ ਭੁੱਖਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ..।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕੱਲੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਣਾ ਹੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਵੇ, ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ-ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨਾ ਬਣ ਸਕਦਾ

ਹੋਵੇ, ਉਹ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋਖਿਆਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਪਰਖ ਦੀ ਘੜੀ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਘੜੀ ਹੀ ਐਸੀ ਸੀ, ਪੱਥਰ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਨਿਵਾਣ ਵੱਲ ਰਿੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖੱਡ ਵਿਚ ਡਿੱਗੇ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਨੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਆਗੂਆਂ ਵਜੋਂ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਨਵੇਕਲੇ ਕੀਰਤੀਮਾਨ :

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇਵਲ ਜੰਗੀ ਜਰਨੈਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਲਾਹੀ ਪੈਗ਼ੀਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੱਚ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਆਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੋਈ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੜ ਰਹੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਚਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਖਣਕਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਚਾਅ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਤਾਂ ਤਲੀ 'ਤੇ ਸਿਰ ਧਰ ਕੇ ਯਾਰ ਦੀ ਗਲੀ ਵੱਲ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਧੋਗਿਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਗੁਣ ਜਾਂ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਸੋ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਮ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਬੇਦਾਵੀਏ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਲੋਂ ਛੱਡੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਤੁਰਦੇ, ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਹ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਨਿਵਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਰਨੈਲ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲੰਮੀ ਲਮਕੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਕਾਰਨ ਅੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਸਤਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਜਿੱਤ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਸਕਣ। ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼

ਵਿੱਚ ਉਸਲਵੱਟੇ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸੋ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ :

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਨਾਲ ਗੁਣਗਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਥੋਂ ਬੇਦਾਵੀਆ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਸ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਉਹ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਸਨ, ਬੇਦਾਵੇ ਦੇ ਚਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਚਾਅ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਮਈ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪਹਿਲ ਤਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਮਾਣਦਿਆਂ ਬਿਤਾਏ ਸਨ । ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਦੇਹ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਲਾਹੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਕੁਰਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਪੈਰ ਘਸੀਟਦੇ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਜੂਹ ਉਲੰਘ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਜਰਵਾਣੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ ਖੋਹ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਨਿਤਾਣਿਆਂ-ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਜ ਵੀ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੱਪੇ-ਚੱਪੇ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੂਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰੁਮਕਦੀ ਪੋਣ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਸ਼ਰਸ਼ਾਰ ਹੋਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜਾਣੂ-ਪਛਾਣੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਕੇ ਆਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਣਾਓ ਭਾਈ ! ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ? ਪਰ ਮਾਝੇ ਵਿਚ

ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ-ਪਰ੍ਹੇ ਰਹਿ ਕੇ, ਰਾਹੋਂ-ਕੁਰਾਹ ਬਾਹਰੋਂ-ਬਾਹਰ, ਖੇਤਾਂ-ਬੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬਾ ਛਿੜਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਵਿਛੜਦੇ ਗਏ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਪਰਤਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਅਣਦੱਸੀ, ਅਣਕਿਆਸੀ, ਅਦਿੱਸ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਨੇ ਆਗੂ ਹੋ ਕੇ ਸਵਾ ਸੌ ਕੁ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋੜਾ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਚਾਲੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਗੱਭਰੂਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਗੇ? ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੀਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥੀਂ ਖਾਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਉਦਾਸ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ, ਪੱਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਜੀਵਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਕ-ਸਕੀਰੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤ ਵਾਲੀ ਸਿੰਘਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦੇ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗ਼ਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਰਟੋਲ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਾਣ-ਉਮਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਲਈ ਸੱਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗੂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੇਦਾਵੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਦਲੇਰੀ :

ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਾਸੀ ਆਖਣ ਗਏ ਮਰਜੀਵੜੇ ਹੁਣ ਬੇਦਾਵੀਏ ਬਣ ਕੇ ਮੁੜੇ ਸਨ । ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਜਲਾਲ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਜੜ੍ਹ ਹਿੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਪੱਤੇ ਹਰੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਰੂਹਾਂ ਮੁਰਝਾ ਜਾਣ ਤਾਂ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਪਿਲੱਤਣ ਛਾ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਮੁਰਝਾਏ ਚਿਹਰੇ, ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦੀ ਨਿਘਰੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੁਝ ਉੱਡਦੀਆਂ-ਉੱਡਦੀਆਂ ਕੰਨਸੋਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੋਹੜਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਬੱਲੇ ਜੁੜੀਆਂ ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁੱਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ । ਪਰ ਉਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਬਜ਼ਾਲ ਅਤੇ ਪੱਟੀ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਕਾਇਰਤਾ ਵੀ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ-ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਈ । ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਸੁਣ ਕੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਕਿਸੇ ਡਾਢੀ ਤਿੱਖੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਵਿਸਰ ਗਿਆ ਸੀ । ਲੋਕ-ਪੁਲੋਕ ਦੋਨੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰੇਤੇ ਵਾਂਗ ਕਿਰਦੇ ਜਾਪੇ ਸਨ । ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਹੁਰੇ, ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀ ਇਹ ਢਹਿੰਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ।

ਹੈਂਕੜ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸੱਚ ਆਖਣ ਲਈ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸ਼ਤਰਧਾਰੀ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵੀਏ ਆਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੇਦਾਵੀਆ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸੱਚ ਆਖਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਦਾਵੀਏ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾਈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਨੂੰ ਜੱਗ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਆਏ ਹੋ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਦਿਉਰ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਖੱਟੀ-ਕਮਾਈ ਨੇਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾ ਆਏ ਹੋ । ਅਗਾਂਹ ਕੂ ਤ੍ਰਾਘਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੁਹਾਡੇ ਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਪਰਤ ਪਏ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਓਗੇ? ਮੌਤ ਤਾਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਵੇਗੀ । ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚੌਧਰਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਕਾਰਣ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਵੀ ਆਖੇ, ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜੀਂਦੇ ਰਹੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਿਹਣਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗੇ । ਅਜੇ ਵੀ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਵੋ । ਜਬਾ ਦੁਬਾਰਾ ਜੋੜੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਓ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਜੀਣਾ-ਮਰਨਾ ਸਵਾਰ ਲਵੋ, ਕੁਲ ਨੂੰ ਕਲੰਕਤ ਨਾ ਕਰੋ । ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਰੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ੱਕਤਾਂ ਭਰੀ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਖੱਟੀ-ਕਮਾਈ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ-ਘਟੇ ਨਾ ਚੋਲੋ ।

ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :

ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਈ ਕਾਇਰਤਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਸੱਲ ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਆਪਣੀ ਲਾਡਲੀ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਬੇਬਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, “ਮਸਿੰਦ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਧਾਰੀਵਾਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਘੇਰੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਬੁਝਦਿਲੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕਲੰਕ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਪੋਤਿਆਂ, ਭਾਈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਉਹ ਕਾਲਖ ਦਾ ਦਾਗ਼ ਨਿਰਮੋਹਗੁੜ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ 8 ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ 1700 ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਧੋਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਚਾਲੀ ਬੇਦਾਵੀਏ ਮਾਝੇ ਦੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਦਾਗ਼ ਲਾ ਆਏ ਹਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਧੋ ਹੋਵੇਗਾ?”

ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਅਣਖੀਲਾ ਮਝੈਲ ਚੌਧਰੀ ਇਸ ਨਮੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਖਾਸਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪਤਵੰਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਜੁੜਿਆ। ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਪੱਟੀ ਪੁੱਜਾ। (ਸ਼ਹੀਦ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਮਰੂਲ ਮਾੜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਜਾ। ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝਮਾਚਾਰੀ ਨਾਤੇ 'ਪੰਗ' ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬਿਧੀਚੰਦੀਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਮੌਕੇ, ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਗੱਲ, ਤੁਰਦੀ-ਤੁਰਦੀ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ (ਸ਼ਹੀਦ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਖਤਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ

ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੰਜ ਭਤੀਜਿਆਂ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਪੱਕੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰਲੱਖ ਜਰਨੈਲ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਿੱਚ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ 'ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ' ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਭਰੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਵੰਗਾਰ :

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬੜਾਲ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਕਾਰਨ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਏ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਦਿਉਰ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਕੌਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਇਕੱਠ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਬੇਦਾਵੀਏ ਇਕੱਠੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸਨ। ਭਰੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਖੁਆਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਲਈ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਲੰਕ ਪੈਣ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ। ਮਾਹੌਲ ਐਸਾ ਵੰਗਾਰਮਈ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਇਥੋਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥਾ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਉਸ ਗੁੱਠ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕੰਨਸੋਅ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਚਾਲੀ ਬੇਦਾਵੀਏ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ, ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜੰਗਜੂ ਜੱਥੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੋ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਜੁਝਾਰੂ ਜੱਥਾ ਪੱਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਖੂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹ ਜੀਰੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਹ ਮਿਲੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮੇਆਣਾ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਉਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਰੁਪੇਆਣਾ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਜਥਾ ਰਾਮੇਆਣਾ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

ਰਾਮੇਆਣਾ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ :

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿਥਮ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਵਿਉਂਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਲਾਲ ਹੀ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮੇ ਫਿਰ ਜੁੜ ਗਏ। ਰਾਮੇਆਣਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦੁਆਲੇ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੂਰਬੀਰ ਜੁੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਮੇਆਣਾ ਤੋਂ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਰਾਮੇਆਣਾ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੋਹੀ ਵਿੱਚ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਚਾਦਰ 'ਤੇ ਆਸਣ ਲਗਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹਤਬਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਅਜੇ ਰਸਮੀ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨੇੜਤਾ ਭਰੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰ ਵਾਲੀ ਹੈਂਕੜ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਸਣ ਤੋਂ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, “ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਉਦੋਂ ਬੇਦਾਵੀਏ ਹੋ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਬਣ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਸੀ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋੜ ਸੀ, ਨਾ ਹੁਣ ਹੈ। ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਖੇਡਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ।

ਤੈਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਉਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। (ਰਾਮੇਆਣਾ ਦੀ ਜੂਹ ਵਾਲੀ ਇਸ ਰੋਹੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ ਵੱਸ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੇਦਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।)

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸੂਹ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਲਸ਼ਕਰ ਵੀ ਇਸੇ ਪਾਸੇ

ਚੜ੍ਹਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਥੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਅਵਾਕ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਤਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਮੋਕਾ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਹੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ :

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਹੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਸੂਹ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ, ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਮੁਗਲ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਚੌਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਟਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਪਹਾੜੀਏ ਨਿੱਸਲ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨਾਲ ਸਿੰਧੀ ਟੱਕਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੰਗੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਟੱਕਰ ਲਈ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ :

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਚਨਚੇਤੀ ਤੁਰ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਰੀ ਗਲਤੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਸਭ ਨੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਝਿੜਕਿਆ। ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਖੂਬ ਖਰੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਉਂਦਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਜਾਂ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਬੱਸ ਅਚਨਚੇਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਸਭ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੇਦਾਵਾ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਆਏ ਸਾਂ, ਪਰ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਸਤਾਖ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬੋਲਣ-ਕੂਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਫੌਜੀ ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ

ਜੀ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਸਾਨੂੰ ਦਿਆਲੂ-ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਚੌਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਗਏ ਹਨ। ਆਪਾਂ ਤਲੀਆਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਕੁਝ ਐਸਾ ਕਰੀਏ ਕਿ ਬੋਲਣ-ਕੂਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਮਰਨਾ ਮੰਡ ਕੇ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਕਰਦੇ, ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਸਭ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਿਆ। ਟੁੱਟਣਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਣ ਦਾ ਹਿਮਤ-ਹੌਸਲਾ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ :

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪੈੜਚਾਲ 'ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਅਜੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦੀ ਜੂਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਏ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ, ਜੰਗ ਲੜਣ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਮੰਗਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੜਣ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵੱਲ ਗਏ ਹਨ। ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਵੀ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਕੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਜੋਂ ਵਿਉਂਤ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਜੰਗ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਪੱਖੋਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਮਾਨ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਅਰਧ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਟਿੱਬੀਆਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਧੂ ਕੱਪੜੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਉਹ ਤੰਬੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ, ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਝੁਲਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ। ਜੰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ।

ਇਧਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਲਾਮ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਫੜਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਘੜਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ, ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ

ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਟੱਕਰ ਹੋਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਸੌ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼ਮੇਭ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਜਾ ਮੋਰਚਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ। ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁੱਠ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਦਾ ਮੋਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪੈਰੀਂਬਰੀ ਜਲਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸਾਬਤ ਵਫ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਣਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਐਸਾ ਕਰ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੁਝ ਬੈਲਣਾ ਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਦਾ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਤੁਹਾਡੀ ਗਾਥਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਰਤਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖ ਦੇਵੇ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਗਹਿਗੱਚ ਜੰਗ :

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਫੜਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਘੜਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਝੈਲ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਅਗਲਵਾਂਢੀ ਹੋ ਕੇ ਡੱਕ ਲਿਆ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ! ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਫੜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲੈ। ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ, ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਮਝੈਲਾਂ ਦੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥੋ-ਹੱਥੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚਿਤ-ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਉਸ 'ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਅਚਨਚੇਤੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਆ ਪੈਣਗੇ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਪਈ ਬਿੱਜ ਤੋਂ ਸੰਭਲਣ ਲਈ ਅਜੇ ਉਹ ਪੈਂਤੜੇ ਲੈ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਟਿੱਬੀਆਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਅਲੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੈਜਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਵਰਖਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀ ਫੈਜ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਹੋਈ ਇਸ ਤਿਕੋਣੀ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲਿਆ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ :

ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬੜਾ ਘਬਰਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਤਾਂ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਾ ਐਸਾ ਕਹਿਰ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਫੈਜਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਜਬਰ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪੈਂਦੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸਿਖਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਨੇੜੇ ਢੁਕਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਨੇ ਪਿਆਸ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਢਾਬ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬੇਬਸੀ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਲੱਗਾ । ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਸੱਚ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਬੀਆਂਬਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਹਾਂ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਜੰਗ ਲਮਕ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਫੌਜੀ ਲਸ਼ਕਰ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਤੜਫ-ਤੜਫ ਕੇ ਮਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਮੁਸਲਿਮ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਹਿਲ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਰਬਲਾ ਦੀ ਯਾਦ ਜਾਗਦੀ ਹੈ । ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਹਿਲ ਗਿਆ । ਸੂਰਜ ਦੇ ਢਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਵਰਖਾ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੜਾਤੜ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਬਿਛਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਹਾੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦਾ, ਤੀਰਾਂ, ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬਚਾਉਂਦਾ, ਕਦਮ-ਕਦਮ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸੂਰਜ ਦੇ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਇਹ ਹੈਂਕੜਿਆਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਚਾਰੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਛੁਪ ਗਿਆ ।

ਸੂਰਬੀਰ ਮਝੈਲਾਂ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ :

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ 'ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ' ਵਜਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜੰਗਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ । ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਦੀ ਧੁਨ ਨੂੰ ਅਲਾਪਿਆ । ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੰਗਲੀ ਚਮਕ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਭਰੀ । ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਕਿਸੇ ਅਨੋਖੇ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਾਲੀ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੇ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਸੀ । ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਸੈਂਕੜੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬੇਦਾਵੀਏ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ (ਸ਼ਹੀਦ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ਇਸ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪੀਡਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਉਥੋਂ ਬਾਪੜਾ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਝੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲਾਮਬੰਦੀ ਕਰੇ । ਜਦ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ

ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਠਿੱਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਠਾਠ ਤੋਂ ਵਾੜਿਆਂ ਨਾ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਮਿਹਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਚੌਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਤੇਰਾ ਸਿਦਕ ਕਬੂਲ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਫ਼ਰ ਸਮੇਂ ਕੁਰਾਹ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਛੋਹ ਵੀ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੇ ਕੁਰਸੀਨਾਮੇ ਅਤੇ ਨਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ :

ਅਸਲ ਵਿਚ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਰਟੋਲ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰੀਕ ਭਰਾ ਅਤੇ ਹਮਉਮਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਦੇ ਦਾਦਕੇ ਅਤੇ ਨਾਨਕੇ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਮੋਹਤਬਰ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਦੇ ਵਸਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਰਟੋਲ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਕਬੀਲਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਾਲੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵੀ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਚੌਧਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੀ ਬੜ੍ਹਕ ਵੀ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੀ ਦੁਰ-ਦੁਰ ਵੀ ਵੇਖੀ-ਸੁਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਕੇ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਚੌਧਰ

ਵੀ ਝੂਠੀ, ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਕੂੜ, ਦੁਰੇ-ਦੁਰੇ ਵੀ ਝੂਠ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਵੀ ਮਿੱਥਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੰਢਾਇਆ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਰੱਕਤ ਸਾਧੂ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਭਾਈ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੈ। (ਇਸ ਪ੍ਰਬਾਇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਮੇਰੀ ਲਿਖੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੁਸਤਕ “ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ” ਪੜ੍ਹੋ ਜੀ।)

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ (ਸ਼ਹੀਦ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਸੂਝ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਰੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਮਰੱਥ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਿਰਲੱਬ ਜਰਨੈਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਬੇਦਾਵੇ ਵਰਗਾ ਵੱਡਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਰਟੋਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕੁਰਸੀਨਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਤਾ-ਪੁੱਤਰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਬੇਦਾਵੀਏ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਜਿਹੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਜਿੱਦ ਹਨ ਕਿ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਬੇਦਾਵੀਏ ਹੀ ਸਨ, ਉਹ ਜੰਗ ਦੀ ਦੁਵੱਲੀ ਤਿਆਰੀ, ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਫੜਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਖਿਦਰਾਣੇ ਤੱਕ ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਪੁੱਜਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸੈ-ਪੰਜਾਹ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਣ ਵਾਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਤੱਕ ਅੱਧੇ ਕੁ ਲਸ਼ਕਰ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ ਹੋ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੌਕ ਉਸ ਦੀ ਗਿੱਚੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਦੀ, ਉਸ ਨੇ ਹਰਗਿਜ਼ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜਣਾ। ਸੋ ਹਮਲਾਵਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੀ ਮੋਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਚਾਲੀ ਬੇਦਾਵੀਏ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਦੀ ਜੋਦੜੀ :

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ, ਸਤਿਕਾਰਿਆ, ਪਿਆਰਿਆ, ਦੁਲਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰਿਆ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦੀਆਂ ਉਪਾਧੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦਾ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ, ਸਖਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਸਹਿਕ ਚਿਹਾ ਸੀ। ਮੱਠੀ ਪੈਂਦੀ ਜੀਵਨ ਜੋਤ ਕਾਰਨ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਹ ਬੜੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੱਟ ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਮੱਥਾ ਪੂੰਝਿਆ, ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਤਰੋਂਕਿਆ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੁੜ ਗਏ। ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮੱਠੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਵੀ ਨੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ! ਮੇਰੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਨ ਪੁਕਾਰਦੀ।

ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਹਾਂ ਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਮੋਤ ਪਈ ਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ।

ਮਿਹਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ! ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਤਰੁੱਠਾ ਈ, ਜੋ ਮੰਗਣਾ ਐ, ਮੰਗ ਲੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਰੀਮੀ ਛੋਹ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸ਼ੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, “ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਜੇ ਤੁੱਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿਉ।” ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਮੰਗੋ, ਪਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਨੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਹਜ਼ੂਰ ਬੱਸ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿਉ ਜੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਥੀਆਂ ਲਈ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਬੂਟੇ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ।”

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਬੇਦਾਵਾ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾੜਦਿਆਂ, ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਪੱਤਰੇ ਕਰਕੇ ਪੁਰੇ ਦੀ ਪੋਣ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੂੰ ‘ਮਾਤਾ’ ਲਕਬ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ :

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੀ ਭੈਣ, ਸ਼ੇਰਦਿਲ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੱਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਮਾਝੇ

ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਾਲਵੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ, ਦਿਉਰ ਅਤੇ ਪੰਜ ਭਰਾ, ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨੂੰ ਅਗੰਮੀ ਰੰਗ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਲਟਬੋਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮਾਤਾ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ, ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ' ਦੇ ਅਪਣੱਤ ਭਰੇ ਸੰਬੋਧਨ ਨਾਲ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ 'ਮੁਕਤਸਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ :

ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ-ਦਿਆਲੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਅਮਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ 'ਮੁਕਤਸਰ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅੰਕਤ ਹੈ :

ਖਿਦਰਾਣਾ ਕਰ ਮੁਕਤਸਰ, ਮੁਕਤ ਮੁਕਤ ਸਭ ਕੀਨ ।

ਹੋਇ ਸਾਬਤ ਜੂਝੇ ਜਬੈ, ਸਭ ਮੁਕਤ ਪਦਾਰਥ ਲੀਨ ।

ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੀਆਂਬਾਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਣਗੌਲੀ ਪਈ 'ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ' ਮੁਕਤਸਰ ਬਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਗਰ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜੀ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਸਭਿੰਨਤਾ ਸਦੀਵ-ਕਾਲੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਵਾਰੀਖੀ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਢਾਬ ਦੇ ਕੋਲ, ਜਿਸ ਉੱਚੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ, ਬੇਦਾਵੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ ਸੀ, ਉਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ ਸਾਹਿਬ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਜੰਗ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵਜੋਂ ਜਿੱਥੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਛਾ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਚਕਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ' ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ' ਹੈ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਹੁਣ ਢਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਛੋਹ ਸਦਕਾ

‘ਸਰੋਵਰ’ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ, ‘ਗੁਰਦਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ’ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮਾਘੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ‘ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ।

ਅੰਤਿਕਾ :

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਤਬਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਕਹਿਣ-ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵੀ ਝਬਾਲ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ । ਉਹ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਵੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਚੌਧਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਲਈ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਏਹੜ-ਤੇਹੜ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਅੱਜ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਹਸਤੀ ਤੋਂ, ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਕੇ ‘ਬੇਦਾਵੀਏ’ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸੋਖ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੱਦਾ ਹੁਣ ਕਰੀਬ-ਕਰੀਬ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਦਲਿੱਤ, ਲਤਾੜੇ-ਨਪੀੜੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਅਤੇ ਪੱਛੜੇ ਕਬੀਲੇ, ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੂਲਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਸੋਧ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਇਸ ਟੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤੰਦ ਨੂੰ ਗੰਢਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਐਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਉਠੇਗਾ ਸੂਰਬੀਰ ਸੂਰਮਾ! ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋ ਕੇ, ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ, ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ, ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਵਾਂਗੂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦਾ ਬੇਬਾਕ ਹੋਕਾ ਦੇ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵਾਂਗੂ ਬੇਦਾਵਾ ਪੜਵਾਉਣ ਲਈ ਤਲੀ ‘ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਸਕੇ ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੁੱਚੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਹਨ ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦੂਜੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ, ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਨਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅੰਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਵਣਜਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਗੋਧੂ ਰਾਮ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਜੀ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਬੇਸ਼ੱਕ ਜਾਦੋਵੰਸੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਬੀਲੇ-ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ 'ਵਣਜਾਰਾ' ਦੇ ਲਕਬ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਵਣਜਾਰਾ' ਲਕਬ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਫਲਸਫ਼ਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਵਪਾਰੀ ਲਈ ਵਾਰ ਵਾਰ 'ਵਣਜਾਰਾ' ਲਕਬ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਕਬ 'ਵਣਜਾਰਾ' ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਾਦੋਵੰਸੀ ਰਾਜਪੂਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪੱਕੀ ਪਛਾਣ ਬਣ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਪੈਂਠ ਪੱਕੀ

ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ (ਮੁਜੱਫਰਗੜ੍ਹ) ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਹਵਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਅੱਠ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਧੀਅ ਸੀ। ਧੀਅ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ ਉਮਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅੱਠ ਭਰਾ ਸਨ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ, ਭਾਈ ਹੇਮ, ਭਾਈ ਹਾੜਾ, ਭਾਈ ਸੀਤਲ, ਭਾਈ ਪੁੰਡਾਰਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼, ਭਾਈ ਬਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ।

ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਇਤਨੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਪ ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਕਰਕੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ 15 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਮਨੀ ਰਾਮ' ਸੀ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਤਵਾਰੀਖੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵਾਕਿਆ 15 ਮਾਰਚ 1659 ਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜੱਫਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਵੀ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ 'ਬਾਬਾ ਬਲੂ' ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸੋ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਲੜ੍ਹ ਵਰੇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਜਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਣਖੀਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰਤਾ ਭਰੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ :

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ-ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਲਾਗ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ

ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੜ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਸੁਣੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਵਾਰੀਖੀ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਮੁਢਲੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਗੋਧ ਰਾਮ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ, ਮਾਤਾ ਸ਼ਰਨੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ 20 ਮਾਰਚ 1613 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੀ ਉਮਰ ਕਰੀਬ 62 ਵਰ੍ਹੇ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ 19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਕੰਤੋ ਨਾਲ ਸੰਨ 1632 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਕੰਤੋ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਧੀਅ ਸੀਤੋ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਲੇਠਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਦੀ ਉਮਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 30 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਦੇ ਸੱਤ ਹੋਰ ਭਰਾ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਵਾਰੀਖੀ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਂਝਾ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ ਛੱਤ ਬੱਲੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀਤਿਆਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਭਾਰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਹਰ ਅੰਤਮ ਫੈਸਲੇ ਵੇਲੇ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੌਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਿਰਣੇ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਪਲੇਠਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਜੀ ਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਿੱਚ, ਕਾਲੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਝੱਖੜ ਦੋਰਾਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਅਤੇ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਔਖਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੈੜ-ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਣਜਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇਹ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਿੱਧਾ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ । ਉਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹਕੂਮਤੀ ਢੰ-ਢੁਆਈ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਨ । ਸਫਲ ਵਪਾਰੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਉਹ ਇਤਨਾ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਇਸ ਬਾਗੀਆਨਾ ਕਾਰਜ ਦਾ ਭੇਦ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਦੇਣੀ ਪੈਣੀ ਹੈ । ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ । ਪਰ ਵਣਜਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿੱਥੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ । ਭੱਟ ਵਹੀਆ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਬੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ :

ਲਖੀਆ ਬੇਟਾ ਗੋਧੂ ਕਾ, ਨਗਾਹੀਆ, ਹੇਮਾ, ਹਾੜੀ ਬੇਟੇ ਲਖੀਏ ਕੇ, ਜਾਦੋਬੰਸੀਏ
... .. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਲ ਨਾਵਾ ਕੀ ਲਾਸ਼ ਉਠਾਇ ਲਾਏ । ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ
ਸੈ ਬਤੀਸ ਮੰਗਸਰ ਸੁਦੀ ਛਠ ਗੁਰੂਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੂ । ਦਾਗ ਦੀਆ ਰਸੀਨਾ ਗਾਮ ਮੇਂ, ਆਧ
ਘਰੀ ਰੈਨ ਰਹੀ ।

ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਤਵਾਰੀਖੀ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ, ਭਾਈ ਹੇਮਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਾੜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ।

ਵੱਡੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਕਿਰੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਬਚਨ ਨੂੰ ਬੋਚ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ, ਉਸ ਬਚਨ ਨੂੰ ਪੁਗਾਉਣਾ, ਮੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ । ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸੀਮ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਨੰਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਾਸ਼! ਅੱਜ ਵੀ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਪਿਤਰੀ-ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ।

ਤਵਾਰੀਖੀ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਅਲੋਕਾਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ

ਵਿੱਛੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛੱਕਣੀ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ “ਰਘੂਰੇਟਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ” ਆਖ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦਿਆਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਾਂਗਾ, ਜੋ ਨਾ ਛੁਪਣ ਦਾ ਇੱਛਾਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਛੁਪ ਸਕੇਗਾ। ਉਹ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗਾ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰੀਬ 24 ਸਾਲ ਦਾ ਵਕਤ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ 24 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 28 ਮਈ 1680 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਸਵਾਸਾਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਭੋਗ ਕੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਨਾਮਏ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ‘ਤੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਇਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਿਦਵਾਨ ਨੀਤੀਵੇਤਾ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜੀਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਘੁਮਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਅਕਸਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਰਦਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਸੰਨ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ, ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰਾਂ ਵੱਟੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਵਰਤਾਈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਪਿੱਛੇ ‘ਸਿੰਘ’ ਦਾ ਲਕਬ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਹੁਣ ‘ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ’ ਬਣ ਗਏ।

ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਸਿਲਸਿਲਾ :

ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਜਾਤ-ਅਭਿਮਾਨੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਖਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਜੰਗਾਂ ਛੇੜ ਕੇ ਮਾਰ ਵੀ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਯਾਦਗਾਰੀ ਵਾਕਿਆ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਹੈਂਕੜ ਭਰਿਆ ਰਵੱਈਆ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਚੰਗੀ-ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁੱਤ-ਭਰਾ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਲਈ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਮਰਜੀਵੜੇ ਪੁੱਤਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਵਜੋਂ ਦੋ ਜੋਸ਼ੀਲੇ-ਹਠੀਲੇ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੇ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹਬਾਟੇ ਵਾਲੇ ਜੰਗਜੂ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਲੜਣਾ ਸਿਖਾਇਆ।

ਬਾਈਧਾਰ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਈਰਖਾਲੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਰਜਵਾੜੇ ਸੰਨ 1700 ਦੀ 30 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਏ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਲਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਚਨਚੇਤੀ ਹਮਲਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬੜਾ ਤਿੱਖਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਮਰਕੱਸੇ ਵਾਲੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਡੱਕਿਆ ਅਤੇ ਮੂੰਹ-ਚੁੱਕੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬੁਝਾੜ ਖੂਬ ਭੰਨੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੰਤਮ ਜਿੱਤ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਲੀਆਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦਣਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਹਾੜੀਏ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਲੜਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਨਾਂ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਸੀ। 'ਭੱਟ ਵਹੀ ਜਾਦੋਬੇਸੀਆਂ' ਵਿੱਚ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਲਖੀਏ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੋਧੂ ਕਾ ... ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ,
ਭਾਦਵਾਂ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਤੀਸ, ਗੁਰੂਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੰ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ,
ਪਰਗਨਾ ਸਹੋਟਾ ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੈ, ਆਗੈ ਗੁਰੂ ਭਾਟੇ ਕਾ ਖਾਬਿੰਦ।
ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਨੇ।

ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1704 ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਹੰਡੂਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਵੱਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਹੇਮ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਦੋ ਭਾਣਜਿਆਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨੀ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਜੰਗ ਜਦੋਂ ਐਨ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਇੱਕ ਕਰਾਰਾ ਵਾਰ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਇੰਝ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਇੱਕੀ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਲਈ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਗਏ।

ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ :

ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਢੋ-ਢੁਆਈ ਵਾਲੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਪਟ ਦੌੜਣ ਵਾਲੇ ਲੜਾਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ ਚੰਗੀ ਸ਼ਾਖ ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰੀ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਹੋਰ ਵੀ ਬਲਵਾਨ ਹੋਈ। ਸੰਨ 1704 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਉਲੀਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਅਗਾਊਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਹਮਲੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਜੀਜਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਯੋਧੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਵਾਲੀ ਜੁੜਵੀਂ ਕੜੀ, ਪੀਡੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਖਤ ਹਕੂਮਤੀ ਘੇਰੇ ਉਪਰੰਤ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ, ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਤਵਾਰੀਖੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਖੜਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕਸ਼ੋਟੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਪਰਖਿਆ। ਕਈ ਬੇਦਾਵੀਏ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਤਲੀਆਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਇੱਕ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਅਤਿ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈਆਂ।

ਇਹ ਤਾਂ ਜਾਹਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ' ਦੀ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਹਕੂਮਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਰਲ-ਹਰਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਛਾਣਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਉਂਤ ਇਹ ਉਲੀਕੀ ਗਈ ਕਿ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਦੋ ਇਤਬਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ' ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਛੁਪਵੇਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੂਜੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠਣ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਠਾਹਰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ' ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਮੁਕਾਮ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਿਰਬਾਹ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਅੱਜ, ਕਹਿਣ-ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਵੇਖਣ-ਪਰਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੇ ਦਹਿਲ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਪਾਰੀ-ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋ-ਸੋ ਵਾਰ ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਹੀ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਖ ਦੇ ਅਤਿ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ

ਦੁਚਿਤੀ ਜਾਂ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੇ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਣਜਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ :

ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਦੇ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿੱਥੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ' ਸਮੇਤ ਤੁਰੰਤ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸਯੋਗ ਠਾਹਰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਸੋਧ ਰੱਖਣੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਵੱਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਇਤਨੀ ਕੁ ਰਸਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਭਾਣਿਆਂ ਦੀ ਹਰ ਖ਼ਬਰ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ, ਚਮਕੌਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਚਮਕੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਹ ਵੀ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਅਤੇ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਨ? ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਾਜ਼ੋਸਾਮਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਪੈੜ ਨੱਪ ਰਹੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਸਕਣ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਘੇਰਾ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਵਚ ਵਜੋਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਉਪਰੰਤ, ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਆਪ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਤੁਰੇ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਅਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਾਇਦ

ਇਸ ਲਈ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੇਵਾ ਗੁਪਤ ਵਿਚਰ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤਵਾਰੀਖੀ ਸਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨੀ ਕੁ ਸੂਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਸਬੇ ਆਲਮਗੀਰ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਵਜੋਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਵਜੋਂ ਦੋ ਕੀਮਤੀ ਘੋੜੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਤਵਾਰੀਖੀ ਸਰੋਤ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਇਤਨੀ ਕੁ ਸੂਹ ਵੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਕੈਸੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤਨਾ ਲੰਮਾ ਪੰਥ ਕੱਟ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਰਦਲ ਤੱਕ ਪੁੱਜੇ ਸਨ।

ਘੋੜੇ ਸਥੂਲ ਵਸਤ ਹਨ, ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਘੋੜੇ ਹੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਨੁਭਵ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੰਜ ਸੱਕੇ ਭਾਣਜੇ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਉਚੇਚੀਆਂ ਮੰਜਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਾਵਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਸ ਬੀਆਂਬਾਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਘੋੜੇ ਸਥੂਲ ਵਸਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ, ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ' ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਰਸਾਈ ਠਾਹਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਸੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖੀ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ, ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਆਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਘੋੜੇ ਹੀ ਭੇਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ, ਸਗੋਂ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ' ਬਾਰੇ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਨਿਵੇਕਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਵਿਉਂਤਬੰਧੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਮਾਝੇ ਤੱਕ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਈ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਿਹਨਤ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਵਜੋਂ ਘੁਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਅਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਨੇ-ਕਾਂਗੜ, ਖਿਚਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਅਤੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ, ਤਾਂ ਟਿਕ-ਟਿਕਾਅ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ' ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖਣ ਉਪਰੰਤ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਉਪਰੰਤ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਸ ਤਵਾਰੀਖੀ ਮਿਲਣ ਦੇ ਵੈਰਾਗਮਈ ਛਿਣਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਦੂਜੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ, ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਖਦਿਆਂ, 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 1709 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਦੂਜਾ ਫੌਜੀ ਹਮਲਾ, ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1709 ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਗੁਰਮਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1709 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ, ਕੋਈ ਆਮ ਵਿਸਾਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਨ 1708 ਦੇ ਅਕਤੂਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 7 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ, ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਜਰਨੈਲ ਬਾਪ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਰਤਾ ਵਾਲਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸਦਾ ਲਈ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਵਜੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਵ ਪੱਖੋਂ, ਸੰਨ 1709 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸਾਖੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮਨਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸਾਖੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਣੇ ਕਰਨੇ ਪੈਣੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਕਸੁਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹਕੂਮਤ-ਪੱਖੀ ਅਥਵਾ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਗਿਣ-ਮਿੱਥ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤੀ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਰਨੈਲੀ ਵਾਲਾ ਬਾਪੜਾ, ਪੱਚੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਫੌਜੀ ਕਾਫ਼ਲਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭੱਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਢਾਲ-ਖੰਡਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈ ਕੇ ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰੀਬ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਨਬੇੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਪੱਚੀ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ, ਕੈਥਲ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਸੋਹਿਰੀ ਅਤੇ ਖੰਡਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਉਜਾੜ ਬੀਆਂਬਾਨ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੰਨ 1709 ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਣ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਮਿੱਥੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਮਾਝੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨ 1709 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸੰਨ 1709 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਤੱਕ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਮੇਤ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੂਹੀਆ-ਤੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੋਨੀਪਤ, ਕੈਥਲ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਝੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਹੀਲੇ

ਮਾਝੇ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੁੜਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਵਿੱਢੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੰਮੇ ਤਜਰਬੇ ਵਾਲੇ ਹਕੂਮਤੀ ਕਰਿੰਦੇ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜੁੜਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਨਾਲ ਆਮ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੱਠੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਘੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਬੇਈਮਾਨ ਹਕੂਮਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹਕੂਮਤੀ ਵਸੀਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਮੌਕੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਘੜ ਹੀ ਨੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਕੂਮਤੀ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਮੀਣੇ ਨੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੋਰ ਟੁੱਕੜਬੋਚਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਫਲਦਾਰ ਸ਼ਹਿਤੂਤਾਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵਢਵਾ ਕੇ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਬਾ-ਤਬਾ ਬਕਿਆ। ਹੱਦ ਉਦੋਂ ਹੋ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲ-ਕੁਬੋਲ ਬੋਲ ਦਿੱਤੇ। ਝਗੜਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੱਲ ਹੱਥੋਪਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਦੇ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਗੱਡੇ ਚੋਕ ਲਏ ਅਤੇ ਚਾਰ ਕੁ ਚਪੇੜਾਂ ਜੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਡੀਓ-ਡੰਡੀ ਤੌਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੀਣਾ ਚੂਹੜ ਮੱਲ, ਪੱਟੀ ਅਤੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੱਟੀ ਅਤੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਮੋੜਵੇਂ ਹੁਕਮ ਘੱਲੇ ਕਿ ਮੀਣੇ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਦੀ ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਡਾਈ ਜਾਵੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਫੌਜੀ ਇਮਦਾਦ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਪੱਟੀ ਅਤੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 'ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਧਰੀ-ਧਰਾਈ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਲੰਘ ਗਿਆ।

ਘੁਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਟਾਂਡੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਖੁੰਜੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਖੁੰਜੇ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੰਝ ਵਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਅਣਖੀ

ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਿਉਂਕਿ ਵਣਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਟਾਂਡੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਵਣਜਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀਆਂ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਉਚੇਰਾ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜਰਨੈਲੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਜੋੜਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਮ, ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜੀਜੇ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਲੇ ਘਰ 'ਸਤੋ ਕੀ ਗਲੀ' ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਾਝੇ ਦੀ ਹਰ ਗੁੱਠ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ, ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਆ ਰਹੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਾਝੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਕੌਮ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਪੰਥਕ ਗੁਰਮਤੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਵਾਪਸ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਾਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਆਏ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੱਭਰੂ ਅਜੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪੱਟੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਈਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਲੀ-ਅਲੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਆ ਰਹੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲਵਾਂਢੀ ਹੋ ਕੇ ਡੱਕ ਲਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਖੂਬ ਤੇਗ ਚੱਲੀ। ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਅਲੀ ਅਲੀ ਕਰ ਕੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ, ਭਾਈ ਹਾਠੂ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਛਬੀਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੱਕਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ

ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੰਗ ਲੜਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਤਜਰਬਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਾਝੇ ਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦਾ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧ ਕੇ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਦੁਵੱਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਨੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਫੌਜਦਾਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੀ ਲੋਥ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਲੁੜਕ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੀ, ਤਿਉਂ ਹੀ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰਬੱਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜਵੇਂ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ, ਆਪਣੇ ਫੌਜਦਾਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਕੁ ਫੌਜੀ ਨਫ਼ਰੀ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਈ।

ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਇਹ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ, ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਲੱਗੇ ਡੂੰਘੇ ਫੱਟਾਂ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਤੁਰੰਤ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ।

ਡਾ॰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ' (ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ) ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਟੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹਮਲਾ ਈਸਵੀ ਸੰਨ 1709 ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੇ ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਅੱਠ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਜਾਦੋਬੰਸੀ ਬੜ੍ਹਤੀਆ ਕੀ" ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਲਖੀਏ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੋਧੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਕਾ,
... ਜਾਦਵਬੰਸੀ ... ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਛਿਆਹਟ ਕੋ, ਬਿਆਸ ਪਰਵਿਸ਼ਟੇ ਨਾਵੀਂ, ਗੁਰੂ
ਚੱਕ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਰਣ ਮੇਂ ਸਾਮੇਂ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ।"

ਅੰਤਿਕਾ :

ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ 'ਗੁਰੂ-ਲਿਵ' ਵਿੱਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਵੱਡ-ਪਰਿਵਾਰ, ਵੱਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਿੱਚ "ਮੈਂ ਮਰਾਂ, ਪੰਥ ਜੀਵੇ" ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਸੱਤਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਥ-ਪਿਆਰ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਭਾਈ ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯੁੱਧਾਂ ਦੌਰਾਨ

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਅਘੜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ ਉਰਫ਼ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪਤੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਣਜਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਸੂਰਬੀਰ ਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ

‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਦਾਦਾ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਤਿ-ਨੇੜਲੇ ਦਰਬਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਲੜੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ‘ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ’ ਸਮੇਂ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ-ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਸੀਸ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਕਰੜੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦਿਆਂ ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਮਗੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਥਵਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵਜੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਇਨ ਕਾ ਬਡਾ ਸਿੰਘ ਹਰਦਾਸ।
ਰਹਿਓ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸ।
ਮਨ ਤਨ ਧਨ ਕਰ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।
ਗੁਰੂ ਬਰ ਦੀਨੋ ਰਾਜ ਲਭਾਈ।
ਸਿੰਘ ਭਗਵਾਨ ਤਾਹਿ ਸੁਤ ਭਯੋ।
ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਸੰਗ ਗਯੋ।
ਜਬ ਸਤਗੁਰੂ ਨਿਜ ਲੋਕ ਸਧਾਰੇ।
ਆ ਕਰ ਓਨ ਪੰਜਾਬ ਮਝਾਰੇ।
ਬੰਦੇ ਕਾ ਸੰਗੀ ਹੋ ਨੀਕੇ।
ਧਰਮ ਜੁਧ ਬਹੁ ਕੀਨੇ ਠੀਕੇ।

‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੀਆਂ ਇਹ ‘ਦਸ ਪੰਕਤੀਆਂ’ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਮੇਰੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਥਕ ਸਟੇਜਾਂ ‘ਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ

ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਉਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਪੰਕਤੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਨਿਮਨਲਿਖਤ 'ਪੰਜ ਨੁਕਤੇ' ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

- 1) ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਦਾਦਾ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸੀ।
- 2) ਉਸ ਨੇ ਚੌਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਐਸੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਿ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
- 3) ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਪਿਤਾ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰਲੇ ਵਡਭਾਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।
- 4) ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।
- 5) ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲੜੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਬੰਧਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ-ਪਰਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਚੱਪੜਚਿੜੀ (ਸਰਹਿੰਦ) ਦੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਉਪਰੰਤ, ਪਹਿਲੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਜਵਾੜਾ ਕਲਾਂ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਸ਼ਾਮਸਦੀਨ ਖਾਂ ਖੇਸਰੀ ਦੇ ਮਸੇਰ ਭਰਾ ਜਰਨੈਲ ਦਲੇਰ ਖਾਂ ਆਹੀਆਪੁਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ, ਜੰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ ਉਪਰੰਤ, ਮਿਤੀ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1710 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸਾ :

ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਬਾਬਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨੇ ਫੋਲਦਾ, ਉਸ ਦੇ

ਖਾਨਦਾਨੀ ਵਿਰਸੇ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਜੋੜਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸਾ ਵੀ ਬੜਾ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਘਰ ਢਿੱਲੋਂ ਗੋਤ ਵਾਲੇ ਜੱਟਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਕਰਮਾ-ਵੰਸ਼ੀ ਤਰਖਾਣਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਵਾਲੀ ਪੱਤੀ ਮਾਣ੍ਹਾ ਕੀ ਦਾ ਭਾਈ ਸ਼ਮੀ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਵਸਾਏ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਸੀ। ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਖਿੱਚ ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਬਾਲਮਨ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ। ਉਹ 20 ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਖਿੱਚ ਨਾਲ ਖਿਚੀਏ ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ। ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਨੇ 92 ਸਾਲ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਭੋਗੀ ਅਤੇ ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਿਖੇ ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਰਦਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਮਰੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸੱਚ-ਧਰਮ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ 'ਪੁਰਖ ਪਦਾਰਥ' ਆਖ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਥਾਇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ :

ਪੁਰਖੁ ਪਦਾਰਥ ਜਾਣੀਐ, ਤਾਰੂ ਭਾਰੂ ਦਾਸੁ ਦੁਆਰਾ ॥

ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਜੀ ਬੜੇ ਤਪੱਸਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਿੱਖੀ ਫੈਲੀ ਅਤੇ ਬੜੇ ਨਾਮੀ ਸਿੱਖ ਹੋਏ। ਸ਼ਾਹ ਮਾਣਕ, ਮੀਆਂ ਕਮਾਲ, ਮੀਆਂ ਜਮਾਲ, ਮੀਆਂ ਨਿਹਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਝਾੜੂ ਭੰਮਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ :

ਝਾੜੂ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦੁ ਹੈ, ਕੀਰਤਨੁ ਕਰੈ ਹਜ਼ੂਰਿ ਕਿਦਾਰਾ ॥

ਭਾਈ ਝਾੜੂ ਜੀ ਵਿਸ਼ਵਕਰਮਾ ਵੰਸ਼ੀ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਡੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਅਤੇ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਭਾਈ ਝਾੜੂ ਜੀ ਸ਼ੱਕਰ ਦਾ ਸਰਬਤ ਘੋਲ ਕੇ ਹਰ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਂ-ਪਾਧੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਛਕਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵਕਰਮਾ ਵੰਸ਼ੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਠੰਢਾ-ਮਿੱਠਾ ਸਰਬੱਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਚੁਬੱਚਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪਿੰਡ ਸੂਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਉਸ ਪੱਕੇ ਚੁਬੱਚੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਝਾੜੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਜਾਪ ਦੀ ਇੱਕ ਝਰਨਾਹਟ ਤੁਹਾਡੇ ਲੁੱਖ-ਲੁੱਖ ਅੰਦਰ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕਮਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਝਾੜੂ ਭੰਮਰਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਭੰਮਰਾ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਲਾਕੇ ਪੱਖੋਂ ਗਵਾਂਢੀ ਵੀ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਮਾਣ ਮਿਲਿਆ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਉਸ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਭੰਮਰਾ ਵੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਕਦਰਦਾਨ ਵੀ। ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣਾ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਖਾਨਦਾਨੀ ਕਿੱਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਗੁਰਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਲਈ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਬਲਵਾਨ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪਾ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਖੀਵਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧੰਨ ਹੈ ਪਿੰਡ ਛੀਨਾ ਦਾ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ, ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਭੰਮਰਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ-

ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦਾ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਭਰਿਆ ਬਿੰਬ ਵਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਭੰਮਰਾ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਇਤਨਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਪਿਆਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪਲੇਠੀ ਦਾ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ 'ਬਿਧੀ ਚੰਦ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ-ਧੀਅ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਭਗਤ, ਸੂਰਬੀਰ ਜਾਂ ਦਾਨੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਪਿੱਛੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੁੱਤ-ਧੀਅ ਵੀ ਉਸ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਵਾਂਗ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨ-ਚਿਰਾਗ ਬਣੇ। ਹੋਣਹਾਰਤਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿਚ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਚਲਾਉਣੇ ਵੀ ਸਿੱਖੇ। ਪਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲੜਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਢਲਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਸੱਤਵੇਂ, ਅੱਠਵੇਂ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਧੀ ਜੰਗ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ।

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ :

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਂ 'ਹਰਦਾਸ' ਸੀ। ਸੰਨ 1699 ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ' ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸੇਵਾ, ਬੰਦਗੀ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਨਾਲ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ 'ਬਾਬਾ' ਦਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਲਕਬ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਭੰਮਰਾ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਨਿਯਤਕ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਪਾਰਖੂ ਕਾਰੀਗਰ ਵਜੋਂ ਪਾਲਿਆ-ਪੋਸਿਆ ਸੀ, ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਖੁਰਾਕ, ਕਸਰਤ, ਡੀਲ-ਡੌਲ ਅਤੇ ਬੈਠਣ-ਉਠਣ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੇਚੀ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਸਮਝਾਈਆਂ।

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮਣੇ

ਵਾਲੇ ਜੰਗਜੂ ਜਰਨੈਲ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਾਲ ਚੰਦ ਛੀਨਾ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਾਲ ਚੰਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਅਲੜ ਵਰੇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸਰਦਲ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਿਆ, ਭਾਈ ਨਾਲ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੂਰਮਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਾਬਾ ਨਾਲ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਾਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਟੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖਮੋਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਤਵਾਰੀਖੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਜ਼ਰਬਾਂ-ਤਕਸੀਮਾਂ ਦਿੱਤਿਆਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕਰੀਬ ਪੱਚੀ-ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਦੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹਾ ਸੰਨ 1660 ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਮਿੱਥਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਾਰੀਗਰ :

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੀ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਘੜਣ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਬੇ ਰਾਮੂ ਭੋਮਰਾ ਵਾਂਗ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਗੁਣੀਏ ਵਿੱਚ ਘੜਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਘੜੇ ਸਨ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਲਈ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਥਿਆਰ ਘੜੇ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਥਿਆਰ ਘੜਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਮਦਮਸਤ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਨਾਗਣੀ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਵਿੰਨ ਕੇ ਉਲਟੇ-ਪੈਰ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਗਣੀ ਬਰਛੇ ਦੀ ਘਾੜਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਠਾਰਾਂ-ਸੇਰੀ ਦੋਧਾਰਾ ਖੰਡਾ ਵੀ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਸੀ। (ਵਧੇਰੇ ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਮੇਰੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ' ਪੜ੍ਹੋ ਜੀ।)

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਸ :

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ। ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਹਥਿਆਰ ਘੜਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮਵਰ ਕਾਰੀਗਰ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬੁਲਾਰਾ ਵੀ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਖਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਗਿਆਨੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਭਾਈ' ਜਾਂ 'ਬਾਬਾ' ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੁਣ ਦੇਖਦਿਆਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ 'ਗਿਆਨੀ' ਆਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗਿਆਨੀ ਦਾ 'ਤਖੱਲਸ' ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਯਾਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਦੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਈਚੋਗਿਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਂਦੇੜ ਸਾਹਿਬ (ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਬਚਲ ਨਗਰ) ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਬੇਹੱਦ 'ਸਾਦਗੀ' ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਮਵਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਸਿਰੇ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਯੋਧਾ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਇਰਾਨੀ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਡੱਕਦਾ, ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ, ਸੰਨ 1738 ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੇਠਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਾਨ ਹੂਲ ਕੇ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੇਲੇ ਸਿਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ 17 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੌਰਵ ਹਾਸਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੀ ਕਿਰਪਾਨ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਬਵਾ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਪੋਤਰੇ ਸਿਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਕੜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਉਹ ਪਿਤਰੀ-ਰਿਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਰਿਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਸੀ।

ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਬਾਰ ਜਰਨੈਲ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 17 ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ

ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਟੱਕਰਣ ਵਾਲਾ ਇਹੀ ਸਿਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹਾਂਸੀ-ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਅਬਵਾ ਚੰਬੇ ਵਰਗੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੋਂ ਤਵਾਨ ਵਸੂਲਿਆ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪੰਜ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵੱਟੇ ਮਿਲੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਸਰਮਾਇਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਪੰਜ ਗੋਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ :

ਭਾਈ ਝਾੜੂ ਭੰਮਰਾ

ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਭੰਵਾਰਾ

ਭਾਈ ਬਿੱਧੀ ਚੰਦ ਭੰਮਰਾ

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ

ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਧਰੂਅ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਉਹ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਮੁੱਲੀ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ :

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ, ਕੇਵਲ ਮਾਝੇ ਦਾ ਹੀ

ਨਹੀਂ, ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਦਾ ਭੂਗੋਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਦੇਖਣ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਝੇ ਦਾ ਇਹ ਜਰਖੇਜ਼ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੱਬੀ ਵੱਖੀ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਪਿੰਡ ਗੱਗੋਬੁਆ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੰਮ-ਪਲ ਸਨ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੇ ਅਸਗਾਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਦਰਿਆ ਨੇ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਕੇ ਰਸਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੱਗੋਬੁਆ ਵਿਖੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਵਜੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਥਾਪਤ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਂਘਣਾ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਜਥੇ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਜਥੇਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਗੱਗੋਬੁਆ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੋਪਰੀ ਤਾਂ ਲੁਹਾ ਲਈ, ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ-ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਨਰਕੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਨਾਰਲੀ ਅਤੇ ਨਾਰਲਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਕਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ' ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਲੱਛਮੀ ਕੌਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰ. ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਇਸੇ ਸ੍ਰ. ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।

ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੀਨਾ' ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦਾ ਜਨਮ-ਪਿੰਡ 'ਛੀਨਾ' ਵੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਬਣਨ ਦਾ ਗੌਰਵ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਨੁਠੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਨੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉਡਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਈ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਪਿੰਡ ਪਹੁਵਿੰਡ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਪਹੁਵਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁਵਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਪਿੰਡ ਭਿਖੀਵਿੰਡ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਭਿਖੀਵਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਡੇਢ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਟ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਪੱਠੇਵਿੰਡ (ਲੋਹਾਰ) ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਕਲਿਆਣ ਰਾਇ ਮਹਿਤਾ ਜੀ ਪਿੰਡ ਪੱਠੇਵਿੰਡ (ਲੋਹਾਰ) ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਹ ਪਟਵਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਵੰਢਿਆ ਸੀ। ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਮੇਘਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਬਾਡੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਲਈ ਖੰਡਾ ਤੇ ਬਾਟਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਨ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਨਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਂ-ਉਡਾਰੀ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ ਅਤੇ ਮੂਸੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਫੈਜ਼ਲਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘਪੁਰਾ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਲਾ

ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਧਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਝਬਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਝਬਾਲ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਉਰਫ਼ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਝਬਾਲ ਵਿਖੇ ਚੌਧਰੀ ਲੰਗਾਹ ਢਿਲੋਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜੰਮ ਸੱਦ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ, ਚੌਧਰੀ ਲੰਗਾਹ ਢਿਲੋਂ ਦੇ ਭਰਾ ਚੌਧਰੀ ਪੀਰੋਸ਼ਾਹ ਢਿਲੋਂ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪੱਟੀ ਦੇ ਰਈਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੀਰੀ, ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਨੂੰ ਤਵਾਰੀਖ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਆਖ ਕੇ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਯਾਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਰਟੋਲ ਵਿਖੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਰਟੋਲ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਂ-ਉਡਾਰੀ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਸੋਹਲ ਠੱਠੀਆਂ ਹੈ। ਭਗਤ ਸ੍ਰੀ ਸੈਣ ਜੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਸੋਹਲ ਠੱਠੀਆਂ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਭਗਤ ਸ੍ਰੀ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਲੇ ਪੱਚੀ-ਤੀਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਪਿੰਡ ਐਸਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਹਰ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਭਗਤ ਖੜ੍ਹੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਿਆਂ ਹਾਂ। ਸੰਨ 2009 ਅਤੇ 2010 ਦੌਰਾਨ, ਕਰੀਬ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਨਣ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਗਰ ਪੱਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ,

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਬਜਵਾੜਾ ਕਲਾਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਬਣੇ ਕਰੀਬ-ਕਰੀਬ ਸਾਰੇ ਨਗਰਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ ਤਵਾਰੀਖੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖਣ-ਪਰਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਗੁਰਧਾਮ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪੰਜਵੀਂ' ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਧਾਮ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਅਬਵਾ 'ਸਰੋਵਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਸਮਾਧਾਂ' ਅਤੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਬਾਬਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ' ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਖੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ' ਵੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਅਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਮਾਣ੍ਹਾ ਵਾਲੀ ਪੱਤੀ ਵਿੱਚ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੰਡਰ ਹੋਇਆ ਹਵੇਲੀਨੁਮਾ ਘਰ ਵੀ ਹੈ। ਕਰੀਬ ਡੇਢ-ਦੋ ਕਨਾਲ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ, ਵਿਰਾਨ ਥੇਹ ਬਣਿਆ, ਇਹ ਹਵੇਲੀਨੁਮਾ ਘਰ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਘਰ, ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਘਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਲਈ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਟਕਸਾਲ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਨੇਜੇ, ਭਾਲੇ, ਖੰਡੇ, ਦੋਧਾਰੇ, ਤੇਗੇ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖੁੰਘਾਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਣ ਵਾਲੀ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਗਣੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਠਾਰਾਂ ਸੇਰੀ ਖੰਡਾ ਇਸ ਹਵੇਲੀ-ਨੁਮਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਘੜਿਆ ਸੀ।

ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ :

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਵਿੱਚ ਪਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਰੂਪ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਲੰਘਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਹੱਥਲਿਖਤ ਬੀੜ ਦੇ ਪੰਨਾ 741 'ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਵਜੋਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, "ਗਰੰਥ ਸਪੂਰਨੁ ਹੋਆ, ਲਿਖਿਆ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਿਆ। ਭੂਲ ਚੁਕ ਹੋਵੇ ਸੋ ਸੋਧਣਾ, ਗੁਲਾਮੁ ਪਤਿਤੁ ਅਘ ਪਤਿਤੁ ਮਹਾ

ਪਤਿਤੁ । ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ।”

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਲਈ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ‘ਹਰਿਦਾਸ’ ਨਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ । ਕੋਈ ਹੋਰ ਇਸ ਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮਵਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ‘ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ’ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਸਨ । ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਚੌਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਣਹਾਰ ਪੁੱਤਰ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਸਹਿਜ ਕਰਮ ਹੈ । (ਪੁਸਤਕ ‘ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ’ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸੇ ਲਹਿਜੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ।) ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ, ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ, ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ‘ਸਿੰਘ’ ਲਕਬ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਅਜੇ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ । ਇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਭਾਈ ਸੈਨਾਪਤਿ, ਕਵੀ ਚੰਦਰ ਰਾਓ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ‘ਸਿੰਘ’ ਲਕਬ ਨੂੰ ਤਲੀ ‘ਤੇ ਸਿਰ ਟਿਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ‘ਸਿੰਘ’ ਲਕਬ ਜੋੜਣਾ, ਹਉਮੈ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਸੋ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਹਰਿਦਾਸ’ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਸ਼ੋਭਦਾ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕੁਝ ਭਾਗ, ਯੁੱਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।

ਅੰਤਿਕਾ ਵਜੋਂ ਬੇਨਤੀ :

ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਣ੍ਹਾ ਵਾਲੀ ਪੱਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਜੋਂ

ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਘਰ ਨੂੰ ਖੰਡਰ ਹੋਏ ਬੋਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਪੁਸ਼ਤਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਘਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰਾਸਤ ਵਜੋਂ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਕੁਝ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਗੌਲਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਜਵਾੜਾ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰਈਸ ਭਾਈ ਰਾਮਸ਼ਰਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਗੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1710 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਅਹੀਆਪੁਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਇਸ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸਿਫਤ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀਨੁਮਾ ਘਰ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਰੀਣ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ। ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰੀ ਗੇਟ, ਮੀਨਾਰ, ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਜਾਂ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਬੇਨਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਰਲਮਿਲ ਕੇ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਤ-ਸਪੁੱਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਹੋਰ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਸਕੇ।

ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

ਕਰੀਬ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ, 12 ਮਈ 1710 ਈ. ਨੂੰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾਈ ਫ਼ਤਿਹ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਕੇ, ਜਾਬਰ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਬੱਲੇ ਮਧੋਲ ਕੇ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕਿਸੇ ਇਲਾਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਨ 1526 ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬਰ, ਹਮਾਯੂੰ, ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਰਗੇ ਤਾਕਤਵਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਇਸ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਚਿਣਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਦੀ ਕਰੜੀ ਕੈਦ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਨਕੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿੜਕੇ ਦੇ ਮਗਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘਸੀਟਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰਕੇ ਤਤਕਾਲੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸਰਹਿੰਦ, ਸਢੌਰੇ, ਸਮਾਣੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੂਬ ਸੋਧਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਐਲਾਨ ਕੇ 'ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ' ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ' ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਨ 1708 ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ

ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਸ਼ਰੀਕਾ, ਕਬੀਲਾ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਗੰਮੀ ਚੋਜ ਹੀ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਪੜੇ ਨੇ “ਕੀੜਾ ਬਾਪ ਦੇਇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ” ਵਾਲੇ ਇਲਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਨੂੰ ਜਾਹਰਾ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੱਚ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸਮਾਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤਹਿਆਂ ਫੋਲਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ।

ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ :

ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਰਮਣੀਕ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਰਿਆਸਤ ਪੁਣਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਜੌਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਭਾਰਦਵਾਜ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਲਵਾਹਕ ਰਾਮਦੇਵ ਦੇ ਘਰ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1670 ਈ. ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੁੰਦੜਹੋਲ ਬਾਲਕ ਜਨਮਿਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਰੱਖਿਆ। ਰਾਮਦੇਵ ਬੇਸ਼ੱਕ ਰਾਜਪੂਤ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਰਜਵਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਕੋਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਾਇਕ ਵਾਹੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ, ਪਰ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸੋਹਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਵੀ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਰਿੜਣ-ਤੁਰਨ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਮਦੇਵ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪੈਂਤੜੇ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਤੀਰ, ਗੁਲੇਲ, ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਫਲਸਰੂਪ ਬਾਰਾਂ-ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਰਾਜੌਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਧੁੰਮ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਜਾਂ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸ਼ੌਂਕ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੈਠੇ-ਸੁੱਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜੇਦਾਰ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਖੜਕੇ ਨਾਲ ਉਠਾਉਣਾ, ਭਜਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਰਪਟ ਦੌੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ ਦੇਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਮਨਭਾਉਂਦੀ ਖੇਡ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦਿਆਂ ਹੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਗਰਭਵਤੀ ਹਿਰਨੀ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ ਦਿੱਤੀ। ਹਿਰਨੀ ਦੇ ਚੀਰੇ ਹੋਏ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਦੋ ਮਾਸ਼ੂਮ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤੜਫ-ਤੜਫ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੜਫਦਿਆਂ ਮਾਸ਼ੂਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੁਭਕੀ ਰੋਇਆ। ਹਿਰਨੀ ਦੇ ਪੇਟ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਵੀ ਚੀਰੀ ਗਈ। ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਉਛਾਲਾ ਵੱਜਾ ਕਿ ਉਹ ਬੈਰਾਗੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਨਕੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਉਹ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ

ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਮਣ ਵਿੱਚ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਰਾਮ ਬਮਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਡੇਰਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਵਿਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਜੋੜਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੰਨ 1686 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਸ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਜਾਨਕੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਪਣੇ ਟੋਲੇ ਸਮੇਤ ਕਸੂਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਟੋਲੇ ਵਿੱਚ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇੰਝ ਕਰੀਬ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬੈਰਾਗੀ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਥੋਂ ਉਹ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੀਰਥਾਂ, ਧਾਮਾਂ, ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਦਰਾਂ ਅਬਵਾ ਸ਼ਿਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦਾ ਉਹ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਨਾਲ ਨਾਸਿਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਨਾਸਿਕ ਨੇੜਲੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਪ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਬਿਰਧ ਸਵਾਮੀ ਅਮਰ ਨਾਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਸ ਵਜੋਂ ਸਵਾਮੀ ਅਮਰ ਨਾਥ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਗੌਹਜ ਗੁਰ ਸਮਝਾਏ। ਸਵਾਮੀ ਅਮਰ ਨਾਥ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਤਰ, ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਤੰਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਪੋਥੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਮਲੀ ਅਧਿਐਨ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਨੇ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ।

ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ :

ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਲੰਮੀ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੇ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਵੀ ਫੁਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਵਾਮੀ ਅਮਰ ਨਾਥ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਨਾਂ 'ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ' ਰੱਖਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ-ਮਾਨਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਨਾਸਿਕ ਦੇ ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਬੈਰਾਗੀ ਭੇਖ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਤਪ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਨਤਾ ਹੋ ਸਕਣੀ ਜੇ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਕੁਝ ਬੈਰਾਗੀ ਸੇਵਕਾਂ-ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਾਸਿਕ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਗਿਆ। ਘੁਮਦਾ-ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਉਹ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਸੇ ਨਾਂਦੇੜ ਨਗਰ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਇਕਾਂਤ, ਚਮਣੀਕ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪੱਕੇ ਮੁਕਾਮ ਵਾਲਾ ਡੇਰਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਡੇਰੇ ਦਾ ਤੋਰੀ-ਫੁਲਕਾ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚਾਹੀਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਤਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਤਨੀ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇਦਾਰ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੋਵੇ। ਡੇਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਨਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਝ ਅਡੰਬਰ ਵੀ ਰਚਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਵੀ

ਹੁਣ ਤਪ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਤਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਖਚਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਘੁਮਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਬੋਲ ਕਿਰ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋੜਵੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਤੋਂ ਦੁੱਧ, ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਦੋਲਤ ਮੰਗਣ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਮਾਲਾਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਡੇਰਾ ਹਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਇਸ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖਿਆਲ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦੇ ਭੇਜ ਕੇ ਬੈਰਾਗੀਆਂ, ਸਾਧੂਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ, ਆਪਣਾ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਦਿਖਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਠਾਠ ਦੇਖ ਕੇ ਆਮ ਸਾਧਕ ਸਾਧੂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਵਾਮੀ' ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਥਾਂ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿੰਦੇ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਸਣ ਵਾਲੇ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪਲੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਚੇਲੇ ਆਸਣ ਬੱਲੇ ਮੂਧੇ-ਮੂੰਹ ਡਿੱਗੇ ਸਾਧਕ ਦੀ ਖੂਬ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਉਂਦੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਲਾਕਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਭੰਬਰ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੈਸ਼ਨੋ ਬੈਰਾਗੀ ਦਾ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਖੂਨ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਡੁੱਲਣ ਨਾਲ ਉਹ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਪਲੀਤ ਹੋਇਆ ਗਿਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ 38ਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ' ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਦਰਿ :

ਇਹ ਸੰਨ 1708 ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਾਲੇ ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰਾ, ਚਿਤੌੜ, ਝਾਂਸੀ ਉਲੰਘਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਨਾਂਦੇੜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਹਾਤਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਮੇਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨ ਆਏ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਨਾ ਜਾਇਓ, ਉਹ ਗਿਣ-ਮਿਥ ਕੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅਦਬ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ, ਜਿਵੇਂ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਹੀ ਇਤਨਾ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਝਾਗ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਉੱਗਣ ਵੇਲੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਆਸਣ ਵਾਲੇ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੈਭੀਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੱਕਰੇ ਮਿਆਂਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੜਾਹੇ ਉਬਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਚੇਲੇ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ-ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ-ਬੀਤੀ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਹਾ-ਲਾਖਾ ਹੋਇਆ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਦੋੜਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੰਤਰ, ਜੰਤਰ, ਤੰਤਰ ਸਭ ਵਰਤ ਵੇਖੇ, ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਵਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਸਾਧੇ ਹੋਏ ਬੀਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਅਜਮਾਈ, ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਸਣ 'ਤੇ ਅਡੌਲ ਬੈਠੇ, ਮੁਸਕ੍ਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਹਾਰ-ਹੰਭ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਡਿੱਗਾ ਅਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ, "ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲਓ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ 'ਬੰਦਾ' ਹਾਂ।"

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਥਾਪੜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇਲਾਹੀ ਬੋਲ ਗੂੰਜੇ, "ਜੇ 'ਬੰਦਾ' ਬਣ ਗਿਆਂ ਏ ਤਾਂ 'ਬਹਾਦਰ' ਵੀ ਬਣਾਵਾਂਗੇ।"

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦਾ ਮੁਕੱਦਰ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਸਦੀਵ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਅਸੀਸ ਵਜੋਂ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਛੋਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦਾ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਇਸ ਅਗੰਮੀ ਸਵਾਦ ਸਾਹਵੇਂ ਫਿੱਕੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਜੰਤਰ, ਮੰਤਰ, ਤੰਤਰ ਫੋਕੇ ਜਾਪੇ। ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧੇ ਹੋਏ ਬੀਰਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਨੰਦ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਭ ਕੁਝ ਉਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਟਬੋਰਾ ਹੋਇਆ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਵੋ ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੋ।"

ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਵਿਧੀਵਿਤ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ 'ਜਪੁਜੀ, ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ, ਸਵਾਈ, ਚੌਪਈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ' ਦਾ ਨਾਂ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਲਕਬ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਦਾ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਿਹਾ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੁਰਨਾ :

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਨਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਆਦਰਸ਼ ਬਦਲ ਗਈਆਂ, ਨਿਤਨੇਮ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਧਰਮ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸੁਣਦਾ ਉਹ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਚਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ, ਚਮਕੌਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਾਰੇ ਮੱਚਣ ਲੱਗਦੇ। ਤ੍ਰਿਪ-ਤ੍ਰਿਪ ਕਿਰਦੇ ਹੰਝੂ ਬਬੇਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਂਬੜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਸਭ ਬੇਕਾਰ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੈਰਾਗੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀਤੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਗਿਲਾਨੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ। ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨਿਰਣਾ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ-ਬੀਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੁੱਠੇ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਜਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗਦਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਰੁੱਠੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਪੱਚੀ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅਤੇ ਜਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਭਰਿਆ ਬਾਪੜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੰਨ 1708 ਦਾ ਨੌਵਾਂ ਮਹੀਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਜੇ ਭਰਤਪੁਰ ਹੀ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉਰਾਰ ਤੱਕ ਕੋਈ ਐਸੀ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜੀ ਬੈਠਦੇ,

ਜਿਵੇਂ ਮਰਜੀ ਖਾਂਦੇ, ਜੁੱਤੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਹ ਮਿੱਥ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਣੀ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਇੱਕ ਮਨ ਇੱਕ ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਅਰਦਾਸ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਨਿੰਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਲੁਬਾਣਾ ਵਪਾਰੀ ਸਿੱਖ, ਉਧਰੋਂ ਆਪਣਾ ਟਾਂਡਾ ਲੈ ਕੇ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਦਸਵੰਧ ਦੀਆਂ 500 ਮੋਹਰਾਂ ਜੱਬੇ ਦੇ ਮਸਤਾਨੇ ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਡਾਕੂਆਂ-ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ :

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜਾ ਮੰਦਾ ਸੀ। ਡਾਕੂਆਂ, ਧਾੜਵੀਆਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਟੋਲੇ ਪਿੰਡਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਚਨਚੇਤੀ ਆ ਵੜਦੇ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਨੇੜਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਂਦੇ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥਾ ਜਦੋਂ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਭੰਗਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੋਲਾ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਆ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਏ। ਵੱਡਿਆਂ ਘਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਖਾਣਾ-ਦਾਣਾ ਪਿੰਡਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਦੋਂ ਡਾਕੂ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਬੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਤੀਰਾਂ-ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹੱਲੇ ਨੇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ, ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਲੁਟਾ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਵੀਰਾਨੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਦੌੜਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਵੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੋ-ਸੋ ਵਾਰ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜੰਗਜੂ ਜੱਬੇ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਡਾਕੂਆਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ, ਧਾੜਵੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਲਕਤ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਲਈਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਭਰੀ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਕੁਝ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੱਬੇ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਇੰਝ ਹਰ ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਅਜੇ ਕੈਥਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

ਨੂੰ ਕੰਨਸੋਅ ਮਿਲੀ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਗਣਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਲਗਾਨ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੁਗਲ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਜੜ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਥਿਆਰ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਸਤੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੌਸਲੇ ਵੀ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੇ।

ਸ਼ਹਿਰ ਸਮਾਣਾ ਦੀ ਸੁਧਾਈ :

ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਇਤਨਾ ਕੁ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਨਿੱਠ ਕੇ ਕੋਈ ਜੰਗ ਲੜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਸਮਾਣਾ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਜਲਾਲ-ਉ-ਦੀਨ ਨੂੰ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਲਾਦ ਸ਼ਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਅਤੇ ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਸਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਨ 1709 ਦੀ 26 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪਹੁ ਫੁਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘ-ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਸਮਾਣੇ ਨੂੰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਜ਼ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਕਰੀਬ 10 ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਸੱਯਦ ਇਸ ਘਮਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਕਾਤਲਾਂ ਸਮੇਤ ਫੌਜਦਾਰ ਜਲਾਲ-ਉ-ਦੀਨ ਵੀ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਨਿਰਣਾਇਕ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਿਰਦਾਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਕੁ ਦਹਿਸ਼ਤ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੈਬਲ, ਘੁੜਾਮ, ਠਸਕਾ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝੀ। ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ ਅਤੇ ਕਪੂਰੀ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਲਦੇ ਵਹੀਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਡੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਹੱਲੇ ਅੱਗੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਏ।

ਨਗਰ ਸਢੇਰਾ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ :

ਸਢੇਰੇ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਉਸਮਾਨ ਖ਼ਾਨ ਬੜਾ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਮੁਤੱਸਬੀ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਯਦ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ

ਉਸ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਢੇਰੇ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਗਏ ਸਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਲੀ ਨਿਸ਼ਟ ਵਿਚ ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਅਗਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਹੀ ਸੀ। ਫੌਜਦਾਰ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਲਾਮ-ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜਿਆ। ਫੌਜਦਾਰ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵੜਨ ਦਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੜਾਇਆ। ਹਰ ਹਵੇਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋਰਚਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬੜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਫੌਜਦਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੰਝ ਸਢੇਰੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਖਿੰਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਕੇ ਹਵੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਟਾਵੱਢ ਵਿੱਚ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਦ ਅਤੇ ਇਤਨੀਆਂ ਕੁ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਅਬਵਾ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਢੇਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਸੀਲ ਤੋਂ ਹੈਦਰੀ ਝੰਡਾ ਲਾਹ ਕੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਾਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਢੇਰਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘੇੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਮਾਂ ਨੇ ਲਤਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਚੱਪੜਝਿੜੀ ਦਾ ਮੈਦਾਨ :

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਾਝੇ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਵੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚੌਪਾਸੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੋ ਹਰ ਆਏ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਜੰਗਜੂ ਜਥੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਵਹੀਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਮਾਝੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਜਥੇ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਜਥੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੀਆ ਨਵਾਬ

ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਈਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਵਹੀਰ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲਵਾਂਢੀ ਮਿਲਣ ਲਈ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਤ ਸਮੇਂ ਰਣਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਆਲ-ਦੁਆਲੇ ਪੈਂਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਗਣਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨਾਲ ਨਿਰਣਾਇਕ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਚੁਗਿਰਦੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਬਨੂੜ ਨੂੰ ਨੂੜ ਕੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਵਹੀਰ ਸਮੇਤ ਮਝੈਲ ਅਤੇ ਮਲਵੱਈ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਦਾਰ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਥਾਂ ਜੁੜ ਬੈਠੇ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਪਰ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਬਾਹਰਵਾਰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ।

ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਲਾਮ ਲਸ਼ਕਰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਤੋਪਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਿਛਰੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਕਤਾਰ ਸੀ। ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਜੰਗ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈਦਲ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਸੰਨ 1710 ਦੇ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 12 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਡਰਾਉਣੇ ਗੋਲੇ ਵਰ੍ਹਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਖੜਾਕ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਟੂ ਟੋਲੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਣੇ, ਸਢੇਰੇ, ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਕਪੂਰੀ, ਬਨੂੜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਭਰ ਲਏ ਸਨ। ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਬੜੇ ਹੀ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਜੰਗ ਨਾ ਵਿੱਢੀ ਗਈ ਤਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹੱਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਉਖੇੜ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਸੋ ਉਹ ਵਰ੍ਹਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ। ਏਕਾ ਏਕ ਹੱਥੋਂ ਹੱਥ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖੇ ਹੋਏ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਐਸੇ ਫੱਟ ਮਾਰੇ ਕਿ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਪਠਾਣ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਪਠਾਣ ਸਿਪਾਹੀ ਅਸਲ

ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਏ ਹੀ ਇਸ ਨੀਤ ਨਾਲ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਮੱਚੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਣ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਨੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦਾ ਅੰਤ :

ਆਪਣੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਉਹ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਉਤਰਿਆ। ਕਮਾਨ ਦੇ ਚਿੱਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਮਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਪੰਜ ਤੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਤੀਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜਥੇ ਨੇ 'ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ' ਦਾ ਗੂੰਜਵਾਂ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਚੌਪਾਸਿਓਂ ਆਏ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਹੌਸਲਾ, ਨਵੀਂ ਹਿੰਮਤ, ਨਵੀਂ ਉਮੰਗ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਉਛਲਦੀ ਤਰੰਗ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਰਦਾਰ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਦਾਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਦਾਰ ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੁਪਹਿਰਾ ਢੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਢੈਲੇ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਮੋਰਚੇ ਉਖੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਹਾਦ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਲੜਣ ਆਏ ਮੁਲਾਣੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲਾ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਅਲੀ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਜੇ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਮੌਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਦਹਾੜਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਤੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਤਰਬੱਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਜਿਧਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਇਆ, ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਧਰ ਹੀ ਦੌੜਣ ਲੱਗੇ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਲੱਬਪੱਥ ਹੋਇਆ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਜੇ ਜੀਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਹਿੜਕੇ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਨਾਲ ਪੁੱਠਾ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਗਿੱਧਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਚਦੀਆਂ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇ।

ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ

ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਕੰਮਕਾਰ ਆਮ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਵਧੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ। ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਭ-ਵੱਸ ਪੈਸਾ ਟਕਾ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਕਾਲ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ ਫ਼ਰਤੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਦੌੜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਸਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸੋ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਿਖਮੰਗਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਘਰ ਘਰ ਮੰਗਣ ਲਈ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਾਹਨਿਆਂ-ਮਿਹਨਿਆਂ, ਬੱਪੜਾਂ, ਚਪੇੜਾਂ, ਬੁੱਕਾਂ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਲਤ ਸਹੇੜਦਾ ਇਹ ਪਾਪੀ ਬੜੀ ਬੁਰੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ 'ਸਪੋਲੀਏ' ਆਖਿਆ ਸੀ, ਐਸੀ ਮੌਤ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕੱਦਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ :

ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਨਾਮ, ਘੁੜਾਮ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਰਗੇ ਕਸਬੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਏ। ਹੁਣ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਅਠਾਈ ਪਰਗਣੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਲੋਂ ਬਾਬਾ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਦਾਰ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਦਾਰ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ 'ਜਿਉਂਦੇ ਸ਼ਹੀਦ' ਦੇ ਲਕਬ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਕਰਨਾਲ ਅਤੇ ਪਾਨੀਪਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਕਾਮ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਲੋਹਗੜ੍ਹ' ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ

ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਐਲਾਨ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾਈ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਿੱਕੇ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਸੀ :

ਦੇਗੋ ਤੇਗ਼ ਫ਼ਤੇਹ, ਓ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ।

ਯਾਫ਼ਤ ਅਜ਼-ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਅਠਾਈ ਪਰਗਣਿਆਂ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਸਫ਼-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਸਨ ਖਾਂ, ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ਮਸਦੀਨ ਖਾਂ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਨੇੜਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਇਰਾਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ਮਸਦੀਨ ਖਾਂ ਖੂਬ ਜਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰੋਥਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ 22 ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤਣ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ :

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਖਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਮੇਟ ਕੇ ਵਾਹੋਦਾਗੀ ਮੰਜਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ। ਦੱਖਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜ ਉਸ ਨੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਅਵਧ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੁਰਾਨ ਖਾਂ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਮੀਨ ਖਾਂ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਖਾਨ ਜਹਾਨ, ਜੰਮੂ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਬਜ਼ੀਦ ਖਾਂ, ਨਾਮਵਰ ਜੰਗਜੂ ਯੋਧੇ ਸੱਯਦ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ। 22 ਅਕਤੂਬਰ 1710 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੋਨੀਪਤ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਲਾਮ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਲਈ। 30

ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ, ਫੌਜਦਾਰ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ, ਭਰਤਪੁਰ ਦੇ ਜਾਟ ਸਰਦਾਰ ਚੂੜਾਮਣਿ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਮੈਵਾਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸੈਨਾ ਥਾਨੇਸਰ ਵੱਲ ਤੋਰੀ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜਰਨੈਲ, ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ 25 ਕੁ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ 'ਤੇ ਆ ਡਟੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਲੜਾਕੂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਪੱਖੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਹੋਸਲੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਲੜਾਕਿਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਲੜੇ। ਪਰ ਮੌਕਾ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸੂਰਜ ਢਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚੰਦਰਮਾ ਚਮਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਟੱਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਾਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਅਮੀਨਗੜ੍ਹ ਆ ਬੈਠੇ। ਇੰਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਅਮੀਨਗੜ੍ਹ ਆ ਧਮਕੀਆਂ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਟਿਕ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਉਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੇ।

ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਦਾ ਵਕਫ਼ਾ ਪਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲੰਧਰ ਦੋਆਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਮਸ਼ਦੀਨ ਖਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਦਿਨ ਤੱਕ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਰਾਤ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਸੁੱਖੀ ਛੱਡ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ।

ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਸਢੇਰੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹਰੀਆਂ-ਭਰੀਆਂ ਰਮਣੀਕ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਥਾਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਹੀ ਇਤਨੀ ਪਸੰਦ ਆਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ।

ਸਰਹਿਦ ਸੋਧਣ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਨਾਂ 'ਲੋਹਗੜ੍ਹ' ਰੱਖਿਆ। ਇਸੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਐਲਾਨਿਆ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਢੇਰੇ 'ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੰਮੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਖੁਦ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜੰਗਜੂ ਸ਼ਕਤੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਰਾਜਧਾਨੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ :

9 ਦਸੰਬਰ 1710 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਚੋਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਨਾਲ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬੁਛਾੜ ਹੇਠ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਧੀਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅੱਗਾਂ ਤੋਪਾਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਖੂਬ ਜਲਵੇ ਦਿਖਾਏ, ਪਰ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਨਾ ਸਕੇ। ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਵਿਚਾਲੇ ਇੱਕ ਰਾਤ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਚਕਮਾ ਦੇ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਉਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਮੌਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਸ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਨ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਵੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਚੇ ਸਾਰੇ ਬਾਬੂਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਬਾਹੀ ਤੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਉਤਰ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ

ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕੱਲੀ-ਇਕੱਲੀ ਗੁੱਠ ਫੋਲੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕੁਲ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਾਂ, ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਣਸਸਕਾਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੀਆਂ। ਤਿੰਨ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਸਤਾਰਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਹਾਥੀ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਾਜ਼ੋਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਇਤਨੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੇ ਸਖਤ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਹਰਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀਲਾ ਕਰ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਧੂਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਲੈ ਕੇ 11 ਜਨਵਰੀ 1711 ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਗਟ :

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਘੱਲੀਆਂ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਖਿਲਾਫ਼ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਛਿੜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਹਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਨੌਜਵਾਨ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜੇ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੀ ਖਿਲਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਲੂਰ, ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਮੰਡੀ, ਕੁਲੂ ਤੇ ਚੰਬਾ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਚੰਬੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੱਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਹਿਜਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਹਿਜਾਦੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਤ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੜਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾਇਆਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਫਿਰ ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਇੰਝ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜੀਂਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ ਫੜਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ 18 ਫਰਵਰੀ 1712 ਈ. ਨੂੰ ਚੱਲ ਵਸਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸੁਝਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਅਚਨਚੇਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹੱਲੇ ਸਢੇਰੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਰਤੀ ਨਾਲ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੋੜਾ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਕਰੀਬ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਲਈ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਖਹਿਬੜਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਰ-ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਬੇਰੋਕ ਬੇਖੋਫ਼ ਘੁੰਮਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰਦਾਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਮੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੁਧਰ ਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸੁਧਰ ਸੈਨ ਵਲੋਂ ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ 42ਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ :

ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਅਜੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਬੰਨ੍ਹ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਰਹੂਮ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਫੌਜਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਿਆ। 13 ਜਨਵਰੀ 1713 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਗਰੇ ਵਿੱਚ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀਆਂ। ਜੰਗ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਲਟੀ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਵੀ ਉਲਟ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚੌੜਿਆ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਸਫ਼-ਓ-ਦੌਲਾ ਅਸਦ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਗਰੇ ਨੂੰ

ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਤਾਬਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਆਪ ਭਾਉਂਦੇ ਰੁਕਿਆ, ਪਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਦੇ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਬਾਅਦ 13 ਫਰਵਰੀ 1713 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਦਿੱਲੀ ਅਪੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਹਾਂਦਾਰ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਬਰਛੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਵਲੋਂ ਤੁਰੰਤ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ, ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ 'ਸਖਤ ਦਿਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਹੋਣ ਦੀ ਛਬੀ ਬਿਠਾਉਣਾ ਵੀ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਵੱਲੋਂ ਮੁਹਿੰਮ :

ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿਰਦਾਰਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸੀ। ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਇੱਕੋ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੋਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜੀਂਦਾ ਜਾਂ ਮਰਦਾ ਫੜਣ ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ ਅਕਤੂਬਰ 1713 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਥ ਸਵੈਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਚਟਾਨੀਭੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਵੈਰੇ ਨੂੰ ਚੁਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਡ ਸਵੈਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ, ਉੱਥੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਜੱਥੇ ਸਵੈਰੇ ਵੱਲ ਵੀ ਤੋਰੇ। ਘੇਰੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰਾਂ ਬਾਹੀਆਂ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਅਚਾਨਕ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਦੁਵੱਲਿਓਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ

ਤਕੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਮਿਟਵੀਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੋ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਣਾ ਪਿਆ। ਸਢੇਰੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਇਕ ਰਾਤ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਾਹੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਕਰਦੇ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਓਟ ਬਾਣੀ ਡਾਂਡੇ-ਮੀਂਡੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਸਢੇਰੇ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਰਣਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸ ਅਸਾਵੀਂ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਉਣ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੜਪ ਉਪਰੰਤ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿੱਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਆਪਣੇ ਅਜਿੱਤ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਛੁਪਣ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦਾ ਘੇਰਾ :

13 ਦਸੰਬਰ 1713 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਬਵਾ ਜੰਮੂ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ, ਸਢੇਰੇ ਅਤੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਖਦੇੜਣ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗਵਰਨਰ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਆਪ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਪਿੱਛੋਂ 26 ਅਗਸਤ 1714 ਈ. ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕਰੀਬ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਜੰਗਜੂ ਯੋਧਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰੋਪੜ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਨਗਰ ਜਾਂ ਕਸਬੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। 17 ਅਪ੍ਰੈਲ 1715 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੂਹ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਟਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵਜੋਂ ਮੁਹਿੰਮਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1715 ਨੂੰ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰੀ ਗਈ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਈ ਇਸ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੁਮਕ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੁਆਲੇ ਪੱਕਾ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਹੂਲਵੀਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਸਾਹਵੇਂ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧ ਕੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਇਸ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ

ਬਾਹਰ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਘੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ । ਇਬਰਾਤ ਨਾਮੇ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਜਦੋਂ ਇਸ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਦੀ ਹਵੇਲੀਨੁਮਾ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੁਰੰਗ ਲਾ ਕੇ ਉਡਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹਥੇਲੀ ਪੁਰ ਰੱਖ ਕੇ ਨੇੜੇ ਢੁਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ । ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਦਰੱਖਤ ਕਟ ਕੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਚੁਪਾਸੀਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਦਿੱਤੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹੱਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ, ਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਖਾਈ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਸੁੱਟੇ । ਪੂਰੇ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ ਰਿਹਾ । ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇੰਨੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਕੋਈ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਨਹੀਂ, ਮਰ ਗਿਆਂ ਲਈ ਕਫਨ ਨਹੀਂ, ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਲਈ ਕੱਪੜਾ ਨਹੀਂ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲੜ-ਲੜ ਕੇ ਖੁੰਡੇ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਟੁੱਟ ਛੁੱਟ ਗਏ । ਸਿੱਕਾ ਬਾਰੂਦ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖੋਂ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ।”

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ :

ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਖਤ ਘੇਰੇ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਤੀਰ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ 7 ਦਸੰਬਰ 1715 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈ । ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ, ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਬੇ-ਹਥਿਆਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਕਤਲ ਕੀਤਾ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ, ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ, ਨੇਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਂ 'ਤੇ ਜਕੜ ਕੇ ਜਲੂਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਇਹ ਜਲੂਸ ਜਿੱਤ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ । ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਤੀਫ ਅਨੁਸਾਰ 10 ਮਾਰਚ 1716 ਨੂੰ ਇਹ ਜਲੂਸ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਫੇਰਿਆ ਗਿਆ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਡੰਬਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਫੜੇ 740 ਸਿੰਘ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੋ-ਸੋ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਚੀਨ-ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿੰਘ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਇਤਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮੁੱਛ-ਫੁੱਟ ਗੱਭਰੂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮਮਤਾ-ਵੱਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ੁਸੀਅਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਮੁਆਫ਼ੀਨਾਮਾ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਹੈ”।

ਸੰਨ 1716 ਦੇ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਸਖਤ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾਈ ਅਕੀਦੇ ਤੋਂ ਤੋੜਣ ਦੀ ਹਰ ਹੁੰਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀਆਂ-ਮੋਲਾਣਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਦਾਨਸ਼ਮੇਦੀ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਇਤਨਾ ਦੁਰਅੰਦੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ?”

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬੇਬਾਕੀ ਭਰਿਆ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਮੇਰੇ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਬਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਕੋਤਾਹੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੇਤਾ ਵਾਂਗ ਕਿਰ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡੰਡਓਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਵੀ। ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਉੱਡਦੀਆਂ ਅੱਕ-ਫੇਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ।”

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ੁਸੀਅਰ ਨੇ ਮਖੋਲ ਵਜੋਂ ਆਖਿਆ, “ਦੱਸ! ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਮੋਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ?”

ਬੇਬਾਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਤੂੰ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ੁਸੀਅਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਰਾਰੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗ-ਬਗੂਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਸੂਮ ਦਾ ਤੜਫਦਾ ਦਿਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਕੰਨ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਅੱਖ

ਕੱਢੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਰਾਇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਨ 1716 ਦੀ 19 ਜੂਨ ਦਾ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਨੂੰ ਆਖੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਬੇਬਾਕ ਬੋਲ ਕਰੀਬ ਛਾਈ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ 28 ਫ਼ਰਵਰੀ 1719 ਈ• ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਏ, ਜਦੋਂ ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕਿੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਮਰਹੂਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਫੀਓ-ਦਰ-ਜਾਤ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਫੀਓ-ਦਰ-ਜਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੁਕਮ ਵਜੋਂ ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਨੂੰ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨੋਚਿਆ, ਉਸ ਕੰਨ ਕੱਟੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੋਨੋਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅੰਤਿਕਾ :

ਅਜਿੱਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਤਕੜੇ ਕਿੱਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਰ੍ਹੇ ਉਸ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਨੇਸ਼ਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਭਰ ਰਹੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਦੱਬੀਆਂ-ਕੁਚਲੀਆਂ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਖਸ਼ੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਅਰਸੇ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਇੱਕਜੁਟ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਲਗਾਈ ਸਵੈਰਾਜ ਦੀ ਚਿਣਗ ਨੇ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ-ਬਾਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ 'ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ' ਝੂਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਵਜੋਂ ਹਨ।

ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋਈ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਇਤਫਾਕ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਜੋੜਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਜੁਦਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਅਲਬੇਲੀ ਰੂਹ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛਿੜਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਲੰਧਰ ਨੇੜਲੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ, ਖਾਂਬਰਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਗਿਆਨੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਵੀ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੋਢੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਅੱਖ ਸੇਜਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੇ ਸਿਰੜ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪਾਉਂਦਿਆ, ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੇਰੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ;

ਮੀਨੁ ਪਕਰਿ ਫਾਂਕਿਓ ਅਰੁ ਕਾਟਿਓ,

ਰਾਂਧਿ ਕੀਓ ਬਹੁ ਬਾਨੀ ॥

ਖੰਡ ਖੰਡ ਕਰ ਭੋਜਨ ਕੀਨੋ,

ਤਉ ਨਾ ਬਿਸਰਿਓ ਪਾਨੀ ॥

ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮੱਛੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਤਿੱਖੇ ਕਾਟੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਕੇ ਪਕੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਤੜਪਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ, ਛਿੱਲਿਆ ਅਤੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਲਾ ਕੇ ਭੁੰਨਿਆ, ਰਾੜਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਬੁਰਕੀ-ਬੁਰਕੀ ਕਰ ਕੇ ਭੋਜਨ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭੋਰਾ-ਭੋਰਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ, ਉਹ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਇਸ਼ਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟਿਆ ਜਾਵੇ, ਭੋਰਾ-ਭੋਰਾ ਵੱਢਿਆ ਜਾਵੇ, ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ, ਤੁੰਬਾ-ਤੁੰਬਾ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਕਦੇ ਆਂਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰਹਾਂ।

ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਆਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਤੋਲਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਹੀ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਰਾਬਾ ਛੋਹ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਆਖਦੇ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਬਾਰਾਂ ਭਰਾ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਘੜੀ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਲਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੱਕਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 10 ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 7 ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਨਾਗਣੀ ਮਾਰ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਾਰਾਂ ਮੋੜਣ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਬੱਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਸੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਵੈਰਾਗ ਅਤੇ ਰੋਹ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਬਵਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਆਖਣਾ ਵੀ ਨਾ ਭੁੱਲਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ, ਭਾਈ ਬਲੂ ਜੀ ਵੀ ਬੜੇ ਸਿਰੜੀ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਸ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਭਾਈ ਬਲੂ ਜੀ ਮੁਖਲਸ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਂਡ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਧਰੂ ਤਾਰੇ ਹਨ, ਅਲਬੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਹੀ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਰੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਅਲਬੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਬਤ ਵੀ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਕਈ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਤਿੱਥਾਂ-ਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਰਹਿ ਕੇ

ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਲਿਖਤ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਨੂੰ ਹੱਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ, ਨਿਰੰਤਰ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲੜੀਵਾਰ ਸਾਂਝ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਵਾਲੇ ਸਵੱਈਆਂ ਦੇ ਰਚੇਤੇ ਭੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ, ਭਾਈ ਭੀਖੇ ਭੱਟ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਕੀਰਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦੇ, ਭਾਈ ਬਲੂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਖਲਸ ਖਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ । ਇਸੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਨੇ ਇੱਕਠਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚੌਖਾ ਹੋਲ-ਮੇਲ ਸੀ । ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਸੱਤਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੁਖੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਰੁਤਬਾ ਹੰਢਾਉਣ ਅਤੇ ਲੰਮੇਰੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਪੁਰਾਉਣ ਕਾਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦਾ ਵਰਨਣ ਸੱਚ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਮਾਈਂ ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਧਰੀ ਬਾਈ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜੱਫਰਗੜ੍ਹ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ 10 ਮਾਰਚ 1644 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਭਾਈ ਮਾਈਂਦਾਸ ਦੇ 12 ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ, ਭਾਈ ਅਮਰ ਚੰਦ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਲਈ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਘੜੀ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ, 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਈ. ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਲ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਫਿਰ ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ 18 ਸਤੰਬਰ 1688 ਈ. ਨੂੰ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਚੰਦ 20 ਮਾਰਚ 1691 ਈ. ਨੂੰ ਨਦੌਣ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ 20 ਫਰਵਰੀ 1696 ਈ. ਨੂੰ ਗੁਲੇਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 1704 ਈ. ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ 1705 ਈ. ਵਿੱਚ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1708 ਈ. ਨੂੰ ਚਤੋੜਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੁੱਠਭੇੜ ਸਮੇਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿਖੇ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ 13 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਅਲੜ੍ਹ ਮਨੀਏ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, 'ਇਹ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚਾ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਤਾ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟੇਗਾ।' ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ ਨਾਲ 15 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਉਹ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਚਾਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 20 ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਮੁੱਛ ਫੁੱਟਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੋ ਜਾਣੀ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਬਕਾਲੇ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀ ਸਚੱਜੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਕਿ ਸਿੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਵਜੋਂ ਰੁਤਬਾ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਸੇਵਾ ਸੀ ਕਰੰਤ ਤੇ ਰਹੰਤ ਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਸਦਾ
ਲਿਖ ਲਿਖ ਬਾਣੀ ਕਰੇ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਇਹ।

ਪੜ੍ਹਦਾ ਪੜ੍ਹਾਂਦਾ ਤੇ ਜਤਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਆਪ ਤਾਂਈ,
 ਮਨ ਨੀਵਾਂ, ਮੱਤ ਉਚੀ, ਇਹੋ ਦਿਲ ਧਾਰ ਇਹ ।
 ਹਠੀ ਤਪੀ ਪੂਰਾ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦਾ ਪੁੱਤਲਾ ਸੀ,
 ਸਾਖੀਆਂ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਕਰਦਾ ਉਚਾਰ ਇਹ ।
 ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਇਵੇਂ ਕਿਵੇਂ, ਬੀਤ ਗਏ ਬਰਖ ਕਈ
 ਜੁੱਧ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਇਹ ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰੇ-ਪੁਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਵਾਨ ਸੂਰਮੇ ਵੀ ਸਨ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਾਪਦੰਡ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਨਦੋਣ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਤੋਂ ਰੀਝ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ 'ਦੀਵਾਨ' ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਨ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਉਪਰੰਤ ਖੇਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਵਰਤਾਈ ਗਈ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 10 ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 7 ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਸੰਬਰ 1704 ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਸਮੇਂ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈਂਦੇ, ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਤਾਰੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸਿਰਫ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਮਸੰਦ ਕਾਬਜ਼ ਸਨ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਿਥੀ

ਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਮਸੰਦਾਂ ਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਬਣ ਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿ ਜੀ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਉਪਰੰਤ ਮਾਝੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜੁੜ ਮਿਲ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਮਸੰਦਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋ ਜੀ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਭੇਜੇ। ਇੰਝ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਬਾਪੇ ਹੋਏ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਨ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ। 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰ-ਮਰਿਆਦਾ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਤ ਕੂੰ ਨਾਲ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਤਕਾਲ,
ਪਹੁੰਚਾ ਸੁਧਾਸਰ ਤਾਲ, ਆਇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵਦਾ।
ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚੌਥ ਖਾਸ, ਕੀਆ ਗ੍ਰੰਥ ਪਕਾਸ,
ਪਹਿਲੇ ਕਰ ਅਰਦਾਸ, ਝੰਡਾ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਵਦਾ।
ਸਿੰਘ ਸੁਣ ਸੁਣ ਆਉਣ, ਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਉਣ,
ਫਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬੁਲਾਉਣ, ਗੈਲ ਸਭ ਕੂੰ ਬਹਾਵਦਾ।
ਦਿੱਤੀ ਬਦਲ ਸੀ ਰੀਤ, ਮੀਟੇ ਹੋਏ ਭੈ ਭੀਤ,
ਭਈ ਖਾਲਸੇ ਕੀ ਜੀਤ, ਭੱਟ ਦੇਗ ਵਰਤਾਵਦਾ।

ਗੁਰ-ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤੀ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵੱਡਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ, ਭਤੀਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਸਮੇਂ, ਮਿਥੇ ਹੋਏ

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ' ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੋਹ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੀ ਜੂਹ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰ-ਮਹਿਲਾਂ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਆਏ, ਗੁਰ-ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਗਏ। ਇਥੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਮੁੜ ਲਿਖਵਾਈ। ਇਸੇ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਨੂੰ 1708 ਈ. ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚੱਖਣ ਵਲ ਤੁਰ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਮਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ 'ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ' ਅਤੇ 'ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਦੋ ਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖਾ ਤਕਰਾਰ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ। ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਯੋਗ ਜਾਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਝਗੜਾ ਨਿਪਟਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੁੱਚਜੀ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਟੀਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਇਸ ਸਰੋਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਇਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਿਆ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦੇਣ ਲਈ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਮ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਕੀਤੀ। ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਅਰੰਭਿਆ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ', 'ਭਗਤ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ 1735-36 ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪਾਵਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਛੋਜੀ ਛਾਉਣੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚਾ ਜੰਗਜੂ ਖਾਲਸਾ, ਜੰਗਲਾਂ, ਛੇਭਾਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਛੁਪਣਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਸੰਪਰਕ ਵੀ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਜਥਾ ਕਿਧਰੇ ਕੁਝ ਵਿਉਂਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਜਥਾ ਕਿਧਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨੇਸ਼ਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਜੁਝਾਰੂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇੱਕ ਫੁਰਨਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫੁਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਇੱਕਠ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕਠਾ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਸਰਬਸਾਂਝਾ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਢਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਪੂਰਾ ਪੰਥ ਇੱਕਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵੱਡਪੱਧਰੇ ਯਤਨ ਅਰੰਭ ਸਕੇ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਹਰ ਉਸਾਰੂ ਹੀਲਾ ਹੀਲਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਵੱਸਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣੀਏ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ, ਦੀਵਾਨ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸੂਬਾਈ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੰਘ ਬੇਰੋਕ-ਬੇਟੋਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਅਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ, ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ 10 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕਠ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਜਾਂ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਵੀ ਮੇਲੇ ਦੇ ਟੈਕਸ ਵਜੋਂ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲ ਬੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਖਾਲਸਈ ਜੱਥਿਆਂ ਵੱਲ ਹਰਕਾਰੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਕੌਮੀ ਉਸਾਰੀ ਵਾਲੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਕਈ ਖਾੜਕੂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਹਲੇ ਤੰਤਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੀਗਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਬੰਧ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਪਰੋਂ ਪੰਥ ਦੇਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ, ਦੰਭੀ ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ, ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਗਲਤ ਰੰਗਤ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ, ਲੱਖਪਤ ਰਾਏ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦਸਤਾ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਆ ਬੈਠਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹਰਕਾਰੇ ਦੌੜਾਏ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਖਾਲਸਈ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ 'ਸਰਬਤ ਖਾਲਸਾ' ਸੱਦਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਸਗੋਂ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੋਕਾ, ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੂੰ

ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਵੇ । ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਭਾਪ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖੱਖੜੀਆਂ-
 ਖੱਖੜੀਆਂ ਹੋਈ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਆਪਹੁਦਰੇ ਖਾੜਕੂ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ 'ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ'
 ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪੁਛ-ਪੜਤਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਬੇਲੋੜਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ । ਜਾਬਰ
 ਹਕੂਮਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਰੱਥ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਹ ਲਗਦੇ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਭਾਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੋ ਹਕੂਮਤ, ਕੌਮ ਦੀ
 ਇਸ ਸਮਰੱਥ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲ ਗਈ । ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ
 ਦਾਅ-ਪੇਚ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦਰ ਦੇ ਰੰਗਾਂ
 ਰੂਪੀ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਹਕੂਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਡਰਾਵੇ ਦੇ ਰਹੀ
 ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅਡੋਲ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕੌਮ ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਨਹੀਂ
 ਕਰ ਸਕੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ । ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਕੌਮ ਦਾ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ
 ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਗੱਲ ਸੀ ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਟੁਕੜੇ-
 ਟੁਕੜੇ ਹੋਈ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ
 ਬਾਰੇ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ :

ਜਾਇ ਨਿਖਾਸ ਚੌਂਕ ਕੇ ਬੀਚ ॥

ਸੂਬੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੀਚ ॥

ਪਹਿਲੋਂ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਤਾਈਂ ॥

ਕਾਜੀ ਫਤਵਾ ਦੀਯੋ ਸੁਣਾਈ ॥

ਤੇਸੇ ਗਲ ਜਲਾਦੈ ਆਇ ॥

ਬੰਦ ਬੰਦ ਦੀਯੋ ਜੁਦਾ ਕਰਾਇ ॥

'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ
 ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸਿਖਨ ਮੈ ਸਿਖ ਊਚੇ, ਭਗਤਨ ਮੈ ਭਗਤ ਸੂਚੇ,

ਸਿੱਖੀ ਕੀ ਨਿਆਈ ਕਹੀਏ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਜਗਤ ਮੈ ਜੈਕਾਰ ਭਯੋ, ਧਰਮ ਅਰਥ ਦੇਹ ਦਯੋ,

ਸਿਦਕ ਸੋ ਕਟਾਯੋ ਹੀਯੋ, ਨਾ ਮਾਨੀ ਕਛੁ ਸੰਕ ਜੀ ।

ਸਿਖ ਸੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ, ਦੁਸ਼ਟ ਸਬ ਭਰਿਸ਼ਟ ਭਏ,

ਗਿਆਨ ਕੀ ਖੜਗ ਸੇ, ਸੋ ਮਾਰੇ ਚੌਰੰਗ ਜੀ ।

ਗੁਰਸਿਖ ਕਹਾਵੈ ਜੋਊ, ਕਰਨੀ ਜਿਹ ਕਮਾਵੈ ਸੋਊ,

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੁੱਲ ਭਯੋ, ਰਾਣਾ ਐਂ ਨਹਿ ਰੰਕ ਜੀ ।

ਦਾਸਰਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਬਾਬਤ ਸੁਣਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕਾਵਿ-ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਕਥਨੀ-ਕਰਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ, ਮੇਰੇ ਕਾਵਿ-ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਕਜ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਗ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਣ ਕਰਦਾ ਇੱਕ ਗੀਤ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਹੈ :

ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਟਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਜੱਸ ਜੱਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਫੈਲਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ। ...

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸੂਰੇ ਰੱਖੀ ਤੇਗ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਨ ਸੀ,
ਕਲਮ ਦੇ ਪੂਰੇ ਉਹ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ,
ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਟਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ। ...

ਸੰਥਿਆ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਸੀ,
ਪੋਥੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ,
ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਟਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ। ...

ਜੱਥੇ ਜੋੜ ਜੋੜ ਸਾਂਝ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਪਵਾਈ ਸੀ,
ਮਾਣ ਤੋੜ ਤੋੜ ਕੀਤੀ ਸੱਚ ਰੁਸਨਾਈ ਸੀ,
ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਸੁੱਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਟਾਇਆ,
ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ। ...

ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ,
ਪੋਥ ਤੋਂ ਲੁਟਾਈ ਜਿੰਦ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾ ਕੇ,
ਨਾਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ 'ਰਾਣੇ' ਰੁਸਨਾਇਆ,

ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਦੇ ਕਟਾਇਆ,

ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ । **•

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ,
“ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖੀ ਤੂੰ ਤਰੁੱਠ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕਿਣਕਾ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖ ਦੇ ।”

ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰਹਿਮਤ ਕਰਨ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਆ
ਜਾਵੇ ।

ਕਲਮ ਹੋਏ ਸੀਸ ਨੂੰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਧਨੀ

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਨ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਕੌਤਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ-ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਵੀ 'ਸਿੰਘ' ਲਕਬ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਲਈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰਿਆਂ ਲਈ, ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸੁਭਾਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਟੱਬਰ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬੇੜੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਤਹਿਤ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਓ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਭਗਤੂ, ਆਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਜੀਉਨੀ ਅਤੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦੀਪੇ ਸਮੇਤ ਸੰਨ 1700 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਹਾੜੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡਿਓਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਗਿਆਸੂ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਨਦਰ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਬਣੀਆਂ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ, ਮਾਤਾ ਜਿਉਨੀ ਅਤੇ 18 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੱਛਫੁੱਟ ਗੱਭਰੂ ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਉਪਰੰਤ 'ਦੀਪੇ' ਦਾ ਨਾਂ 'ਦੀਪ ਸਿੰਘ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਰੱਬੀ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੂਠੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਇਆ, ਇਹ ਹੀ ਦੀਪ ਸਿੰਘ; ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੂਰਜ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ' ਬਣ ਕੇ ਕੁਲ ਆਲਮ 'ਤੇ ਧਰੁਅ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਜਨਵਰੀ 1682 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਓ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

ਦੇ ਰੱਬੀ ਰੰਗਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਤਰਬਾਂ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਜੂਝਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਅਸ਼ਤਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਘਾਲਣਾ ਨੇ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 22 ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ 'ਬਾਬਾ ਜੀ' ਆਖ ਕੇ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਇਤਨੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕਲਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੀ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛਿੜਦੀ, ਉਥੇ ਗਤਕੇ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪੁੱਟੇ ਗਏ ਪੈਂਤੜਿਆਂ ਦੀ ਬਾਤ ਵੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਧਨੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਨੇੜਤਾ ਪਾ ਕੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਇੱਕਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਰਸਵਤੀ ਅਤੇ ਚੰਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ, ਸੰਨ 1704 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜਿਉਨੀ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਲਈ ਪਿੰਡ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਓਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥਰ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਲਈ ਹਾਣੀ-ਪ੍ਰਵਾਣੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਥਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ, ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਉਲੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਥਰ ਪਹੁੰਚਿਓਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈਆਂ, ਉਥਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ। ਸ਼ਾਦੀ ਅਜੇ ਹੋਣੀ ਸੀ ਕਿ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਤਾ

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਲਾਡਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕੰਧੇੜੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖਿਡਾਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਸਿਖਾਏ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਤੋਂ ਵਿਰੱਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਤੇ ਏਡੀ ਭਾਰੀ ਪਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਢੋਲ-ਢੱਮਕਾ ਲੋਚੇ, ਅਜਿਹਾ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਜਿਧਰੋਂ-ਜਿਧਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕੰਨਸੋਅ ਆਈ, ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥੇ ਦੀ ਮੁਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਪੁੱਜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡੰਡਓਤ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਅਸੀਸਾਂ ਭਰਿਆਂ ਬਾਪੜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਰਦਿਆਂ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਉਂਦੇ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਤੇਜਸਵੀ ਮੁਖੜੇ ਨਾ ਦਿੱਸਦੇ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮਮਤਾ ਭਰੀਆਂ ਨੂਰਾਨੀ ਅਸੀਸਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਿਪਤਾ ਭਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਕਾਂਤ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਕੋਸ਼ੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਧੋ ਦਿੰਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਾਉਂਦੇ, “ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਨਿੱਜੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ-ਗ਼ਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਪਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮੰਤਵ ਜੰਗ-ਜੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਲੋਟੂਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋਣੀ ਵੀ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਭਾਇਆਂ ਦਾ ਅਗੰਮੀ ਅਨੰਦ ਸਮਝ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜੱਸ ਗਾਇਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਸਹਿਜ ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ।”

ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਪੈਰੀਬਰੀ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਘੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਵ ਚਰਨ-ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਦਕਾ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵਿੱਢਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਬੋਲਕੇ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੇ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ। ਪੱਤਰੇ ਪੱਤਰੇ ਦੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਸੁਧਾਈ ਅਤੇ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਇੰਝ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਹੋਏ। 'ਸੁਧ ਕੀਚੈ' ਦਾ ਕਾਰਜ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਇੱਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠ ਕੇ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ 'ਪ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦਾ ਕਥਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਜੀ :

ਨਿਤਪ੍ਰਤ ਗੁਰੂ ਉਚਾਰੀ ਜੈਸੇ।

ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੈਸੇ।

ਔਰ ਚਾਰ ਤਿਸ ਪਰਤੈ ਭਾਏ।

ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਲਿਖਾਏ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬੀੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੀ ਜੜਤ ਸਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਉਤਾਰੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਚਰ੍ਹੇਆਂ ਤਖ਼ਤਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤੁਰਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੋਂਡ ਗਰੰਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਾਲੇ ਮੁਕਾਮ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਲਗਨ, ਮਿਹਨਤ, ਸਿਰੜ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਅਤੁੱਟ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਅਬਾਹ ਸਿਦਕ ਸਹਿਤ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ, ਪੰਜ ਤੀਰ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ

ਹਿੱਟ ਲਿਸਟ ਲੈ ਕੇ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਰਲੱਬ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲਵਾਂਢੀ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਸਢੇਰੇ ਅਤੇ ਸਮਾਏ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਵਾਂ ਟਾਕਰਾ ਖਾਲਸੇ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਫਤਹਿ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ-ਇੱਟ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸ਼ੱਚਾ ਨੰਦ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 24 ਮਈ 1710 ਈ. ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਟੱਪੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ

ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ ॥

ਯਾਫ਼ਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ॥

ਨਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਅਤੇ ਖਾਲਸਈ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਹਿਲਾ 'ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ' ਬਣਿਆ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ' ਦੇ ਲਕਬ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ। ਇੰਝ ਲਕਬ 'ਬਾਬਾ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਦਾ ਸਨਮਾਨਤ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੁੜ ਗਿਆ।

ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜਿੱਤ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿੱਢੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ) ਪੁੱਜ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਚੋਪਾਸੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਨਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਦੇ ਸਤਾਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਠਾਹਰ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪਨਾਹ ਬਣ ਗਿਆ।

ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਦਿਬਾਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਜੁਝਾਰੂ

ਯੋਧਿਆਂ ਵਲੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਡੋਲ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਤੱਵਜੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਹੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਿਕਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਵਰਤਦੇ ਭਣਿਆਂ ਬਾਬਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਸੀਨਾ-ਬਸੀਨਾ ਤੁਰੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਤੁਰੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਠਾਹਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸਿੱਧੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸੰਨ 1711 ਤੋਂ 1757 ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਤੱਕ, ਕਰੀਬ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਜਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਵਾ-ਸਵਾ ਮਣ ਦੇ ਪੀਸਣੇ ਪਿਸਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਰੇ ਕੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੇ। ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੜਾਕੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵੀ ਅੱਜ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਹ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਸਿੰਘ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਵੱਢੇ 'ਸੋਢੇ' ਜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਣ-ਸਵਾਏ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ, ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੰਨ 1748 ਵਿੱਚ ਵਿਸਾਖੀ ਮੋਕੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਘਾਲਣਾ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਕੇ 'ਸ਼ਹੀਦ ਮਿਸਲ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸੰਨ 1756 ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਮੁਗਲਾਨੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਭੂਤਰੇ ਸਾਨ੍ਹ ਵਾਂਗ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦਾ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਜੇਤੂ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 28 ਜਨਵਰੀ 1757 ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ, ਨਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ

ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਥਰਾ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ। ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਕਾਬਲ ਵੱਲ ਢੋਹਣ ਲਈ 28000 ਢੰਗਿਆਂ ਅਤੇ 80000 ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਲਾਘੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹੋਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਲੇ ਬੋਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦਾ ਅਗੰਠਾ ਚੁੰਘਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹੰਕਾਰਿਆ ਅਬਦਾਲੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਂਦਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਾਪ ਕੇ ਅਤੇ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੁਰਕ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਚਕਮਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਹਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਇਥੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਇਆ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੇ ਮਕਾਨ ਗਿਰਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਸਖਤ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਕੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਆਯੂ ਇਸ ਸਮੇਂ 75 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ। 45 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਾਨਣੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੋਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪਿਰਤ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਚੱਲਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਸਹੀ ਅਰਬਾਂ ਵਿੱਚ ਤਲੀ 'ਤੇ ਸਿਰ ਧਰ ਕੇ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਤਰਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਐਸੀ ਹੋਇ ਪਰੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰ ਸੀਸ ਦਾ ਸਿੱਜਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਕਾ ਆ ਢੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੇ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਸੀਸ ਸੁਧਾਸਰ ਹੇਤ ਕਰ,
ਦੇਵੇਂਗੇ ਹਮ ਜਾਇ।
ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਟੁਰ ਪਏ,
ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤਹਿ ਗਜਾਇ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੁਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਚਾਅ ਚੋਪਾਸੇ ਉਮਲ ਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨਾਲ

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ ਸਨ । ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਸਿਰਲੱਬ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਬੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ । ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੋਰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋ ਗਏ । ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਬੇ ਦੀ 'ਅਣਖੀਲੀ ਲਲਕਾਰ' ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਗੀਤ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੈ ਜੀ :

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਲਲਕਾਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ ।

ਸਾਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਿਆਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ । ...

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਿੰਘੇ !
ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਮਿਟ ਜਾਣ ਸਿੰਘੇ !
ਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੁਆਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ ।

ਸਾਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਿਆਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ । ...

ਕਦੇ ਕਦੇ ਜੁੜਦੇ ਨੇ ਸੋਹਣੇ ਇਉਂ ਬਹਾਨੇ ਸਿੰਘੇ !
ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਬੰਨ ਲਓ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲੇ ਗਾਨੇ ਸਿੰਘੇ !
ਠਾਰਾਂ ਸੇਰੀ ਸਾਡਾ ਖੰਡਾ ਐ ਦੋਧਾਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ ।

ਸਾਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਿਆਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ । ...

ਪੁੱਤ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਇਉਂ ਚਖਾਵਾਂਗੇ !
ਨੱਕ ਨਾਲ ਜਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਚਨੇ ਇਉਂ ਚਬਾਵਾਂਗੇ !
ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਕੋਈ ਤੱਕੂ ਨਾ ਦੁਬਾਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ ।

ਸਾਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਿਆਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ । ...

'ਰਾਣੇ' ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇੱਕ ਕਹਿਣੀ ਐ !
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਐ !
ਸੱਚਖੰਡ ਦਾ ਲੈਣਾ ਐ ਨਜ਼ਾਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ ।

ਸਾਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਿਆਰਾ,
ਕੋਣ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਡੱਕ ਲਊ । ***

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਝੇ-ਦੁਆਬੇ ਵਿੱਚ ਹਰਲ-ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਮੁੜਣ ਦੇ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜੇ ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਹਾਨ ਖਾਨ, ਹਾਜ਼ੀ ਅਤਈ ਖਾਨ, ਜਰਨੈਲ ਯਕੂਬ ਖਾਨ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਅਮਾਨ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ । ਯਕੂਬ ਖਾਨ ਜਦੋਂ ਦੁਵੱਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਮਾਨ ਖਾਨ ਦਵੰਧ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਬੜਾ ਗਹਿਰਾਅ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ । ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਪੈਂਤੜੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਖੇਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਅਮਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਚਲੀ ਤੇਗ ਅਤਿ ਬੇਗ ਸੈਂ,
ਦੋਹੁ ਕੇਰ ਬਲ ਧਾਰ ।
ਉਤਰ ਗਏ ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਕੇ,
ਪਰਸਪਰੇ ਇੱਕ ਸਾਰ ।

ਅਜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕਦਮ ਲੜਖੜਾਏ ਹੀ ਸਨ ਕਿ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ :

ਪ੍ਰਣ ਤੁਮ੍ਹਾਰਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਰਹਯੋ ।

ਇਹ ਆਵਾਜ਼ਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੰਭਲ ਗਿਆ । ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ । 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਸੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਜ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਭਾਰਾ ।
ਨਿਜ ਸਿਰ ਬਾਮ-ਹਾਥ ਨਿਜ ਧਾਰਾ ।
ਦਹਿਨੇ ਹਾਥ ਤੇਗ ਖਰ ਧਾਰਾ ।
ਵਜ਼ਨ ਜਾਹਿ ਬਾ ਸੇਰ ਅਠਾਰਾ ।
ਲਰਤ ਕਬੰਧ ਤੁਰਕ ਗਨ ਸੰਗੈ ।
ਓਰ ਸੁਧਾਸਰ ਚਲਿਓ ਨਿਸੰਗੈ ।
ਗਰਜਤ ਤਰਜਤ ਤਨ ਘਨ ਨਯਾਈ ।
ਤੁਰਕ ਚਲੇ ਭਗ ਡਰਿ ਅਗਵਾਈ ।

ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ-ਭਿੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ । ਪਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਲਾ ਤਿਆਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਯਾਦ ਵਿੱਚ 'ਸਮਾਧੀ ਅਸਥਾਨ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਬਤ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਜੱਥੇ ਮੰਜਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਇੱਕਠ ਜੁੜ ਗਿਆ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ-ਕਮਾਈ ਨੂੰ 'ਧੰਨ ਧੰਨ' ਆਖਦਿਆਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ 'ਰਾਖੀ' ਵਿਚ ਲੈਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ :

ਇਹ ਸੁਨ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਆਯੋ ।

ਦਿਸ਼ ਚਾਰਨ ਤੈ ਕਠ ਬਡ ਬਾਯੋ ।

ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕੀ ਗਾਥਾ ਸੁਨ ਸੁਨ ।

ਧੰਨਯ ਧੰਨਯ ਸਭ ਕੈਹੇ ਪੁਨ ਪੁਨ ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਡੰਡਓਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ, ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਗੇਟ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ 'ਯਾਦਗਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ' ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਰੋਹ ਅਤੇ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰੀ ਲੋਕ-ਜਾਗ੍ਰੂਤੀ ਨੇ ਖਾਲਸਈ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕਾਂ ਅਥਵਾ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇ ਕੇ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਮੀਰੀ' ਦੇ ਦੌਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ । ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਹੋਈ । ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ ਨਾਲ, ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੰਢਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ, ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਾਜ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦਾ ਇੱਕ ਗੀਤ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ :

ਗੁੱਟ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲਾ ਗਾਨਾ,

ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ,

ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ । ...

ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਕੀਰ ਉਸ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ,

ਨੇਜੇ ਭਾਲੇ ਤਿੱਖੇ ਕਰ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਧਰ ਲਏ,

ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ,

ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ,
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ । ...

ਰਣ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਨਾਲ 'ਕੱਲਾ ਟਕਰਾ ਗਿਆ,
ਅੰਝਿਆ ਸੋ ਝੜਿਆ ਦਾ ਬੋਲ ਉਹ ਪੁਰਾ ਗਿਆ,
ਜਾਨਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚਾਈਆਂ ਖੱਬੀ ਖਾਨਾਂ,
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ,
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ । ...

ਭਗਤੀ 'ਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜਲਵਾ ਦਿਖਾਇਆ ਉਸ,
ਲੱਬਾ ਹੋਇਆ ਸੀਸ ਜਦੋਂ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਇਆ ਉਸ,
ਜ਼ਾਬਰ ਤੀਰ ਹੋ ਗਏ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕਮਾਨਾਂ,
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ,
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ । ...

ਹਰਿਮੰਦਰ 'ਚ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਜੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ,
ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਖਿੜੀਆਂ ਨੇ ਰੰਗਤਾਂ,
ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗ ਹੋਇਆ 'ਚਾਣਾ',
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ,
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ । ***

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ,
ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ
ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਕਲਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-
ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਲਮ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ, ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਸੇਧਦਾਇਕ ਹੈ ।

ਕਲਮ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨੂੰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ,
ਜੋ ਕਲਮ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਕੌਮ ਦਾ
ਭਵਿੱਖ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ
ਮਿਲਦੀ ਇਸ ਅਮੁੱਲੀ ਸੇਧ ਨੂੰ ਅਜੋਕੀ ਪੰਥਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ
ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ, ਹਰ ਚੇਤਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ।

ਸਹਾਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ :

★ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ ★ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ★ ਕਬਿੱਤ ਸਵੱਯੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ★ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਸਟੀਕ) ★ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸੁਤਨ ਕੀ ★ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ★ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ★ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ★ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ★ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ★ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ★ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ★ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ★ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ - ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ★ ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ ★ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ★ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ★ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ (ਤਿੰਨ ਭਾਗ) ★ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ★ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ★ ਕਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਉਂ ਸੁਣੀ ★ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ★ ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ ★ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਧਾਮ ★ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ★ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਲੇਖ ★ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ★ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਭਾਈ ਦੂਨਾ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਚਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਚੂੜਾਮਣਿ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਗਿਆਨੀ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਸਵਾਲੀਆ

- ★ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ★ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਗਰ
- ★ ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ
- ★ ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ
- ★ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜੀਵਨੀਆਂ
- ★ ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ
- ★ ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ
- ★ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹੀਦ
- ★ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰੰਪਰਾ
- ★ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ
- ★ ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ
- ★ ਮਹਾਂਬਲੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ
- ★ ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ (ਪੰਜ ਭਾਗ)
- ★ ਦਸਮੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ
- ★ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ
- ★ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ
- ★ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਯੋਧਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
- ★ ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ
- ★ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੈ
- ★ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ

ਸੋਢੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ
 ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ
 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ
 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ
 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ
 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ
 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ
 ਡਾ. ਗਿਆਨੀ ਭਜਨ ਸਿੰਘ
 ਐਮ. ਜੀ. ਗੁਪਤਾ
 ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ
 ਪ੍ਰੋ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ
 ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ
 ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ
 ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤਾਤਲੇ
 ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ
 ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਡਾ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ

ਪੁਸਤਕ 'ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ' ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਣਗੌਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਫੋਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਲਿਖਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ ਦਾ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਚਿਤਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਉਹ ਵਰਨਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

-ਡਾ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਲਮ